Eduard Laaman

EESTI ISESEISVUSE SÜND

1

Ed. Laaman

ED. LAAMAN

EESTI ISESEISVUSE SÜND

Kirjastuskooperatiiv «Faatum»

Tallinn 1990

Kolmas trükk

Kaas: HENNO KAO

Toimetaja: J. Saar

Tehniline toimetaja: L. Vainomäe

Korrektorid: K. Sisask ja M. Rämmel

Saateks

Tõesti on vähe neid raamatuid, iseäranis ajalooliste uurimuste hulgas, millele on määratud ilmuda mitu korda. Eduard Laamani «Eesti iseseisvuse sünd» on selles osas (vähemasti eestikeelses ajalookirjutuses) lausa fenomenaalne: umbes veerandsajandipikkuste intervallidega ilmub raamat kolm korda, 1936. a. trükiti see raamat Eestis, 1964. a. Rootsis ja nüüd taas kodumaal. Selle teose elujõud on aja proovile vastu pannud. Ja seda kõigi olude kiuste, sest kuulus ju E. Laaman aastakümneid nende kirjameeste hulka, kelle raamatuid eriti raevukalt hävitati ning erifondidesse suleti.

Juba 1936. a. tervitati «Eesti iseseisvuse sünni» ilmumist eriti soojalt seetõttu, et üles oli kasvanud uus põlvkond, kes vajas ajaloolist ülevaadet lähimineviku sündmustest, mis eestlastele rahvusriigi kinkinud olid. Omaenese tegevuse teaduslikult mõtestatud analüüsi vajas ka põlvkond, kes Eesti Vabariigi oma kätega rajanud oli. Stockholmi väljaande vajaduski oli ilmselge: kodust lahti rebitud eksiileestlaskond vajas noorte kasvatamisel ja rahvusliku identiteedi säilitamisel teost, mis kõrgel teaduslikul tasemel kirjeldas Eesti riigi tekkimise ajaloolist tausta ja põhjendas selle õiguslikkust.

Tänapäeval, mil 1936. a. väljaanne on muutunud bibliograafiliseks rariteediks ning võõrsil ilmunud raamatki pole laiale lugejaskonnale kättesaadav, peaks vajadus uustrüki järele ilmselge olema. E. Laamani raamat on ühe eksiilretsensendi sõnul endiselt «meie praegust vabadusnõuet kinnitav dokument».

1888. a. sündinud Eduard Laaman oli oma ettevalmistuse ja elukogemustega äärmiselt sobiv mees niisugust raamatut kirjutama. Hariduselt jurist ja rahvusvahelise õiguse spetsialist oli E. Laaman oma loomult ajakirjanik. Muidugi mitte mõni kõmureporter, vaid sügava analüüsivõime ja ilmsete uurijakalduvustega mees, kellel oli ka silmapaistev ajaloolase talent.

Juba 1920. aastatel lülitus E. Laaman ajaloolisse uurimistöösse. Sõjaministeeriumi allikatele tuginedes kirjutas ta Vabadussõja Ajaloo Komitee ülesandel ülevaate soomusrongide diviisi tegevusest Vabadussõjas. Viljaka kirjamehena, kes kiretust

ajaloodokumendist olulisima elavalt esile tuua oskas, muutus Laaman tunnustatud autoriks Eesti poliitilise ajaloo vallas. Tema raamatud «Eesti lahkumine Vene riigist» (1920), «Demokraatia ja diktatuur» (1933), «Eesti ühiskond, selle koostis, areng ja iseloom» (1936), «Erakonnad Eestis» (1934), «Nõukogude Vene ja kommunismi teostuskatseid a. 1917—1934» (1935) leidsid alati sooja vastuvõtu. Vähem väärtuslikud pole ka E. Laamani kirjutatud Jaan Poska ja dr. Juhan Luiga elulugu (1935, 1938).

Asudes kirjutama monumentaalset «Eesti iseseisvuse sündi», kulusid autorile marjaks ära tema rikkalikud kogemused tegevusest Eesti välispoliitika vallas. Meenutame, et 1918. a. oli E. Laaman Eesti Ajutise Valitsuse sekretär, 1919. a. ajakirjandussekretär Eesti delegatsiooni juures Pariisi rahukonverentsil, 1919.—1920. a. ajakirjanduslik atašee Londonis, 1920.—1923. a. Välisministeeriumi informatsioonibüroo juhataja. Selle juurde veel aktiivne tegevus ajakirjanikuna. E. Laaman tundis seetõttu hästi neid allikaid, millele toginedes niisuguse raamatu kirjutamine üldse võimalik oli. Ta süüvis tohutusse arhivaalide massi, suhtus neisse kriitiliselt ja sõelus välja üksnes tõepärase, võrreldes riigidokumentidesse talletunut aina isiklike mälestustega, mille kogumisel ilmutas suurt aktiivsust. Ülesanne, mille E. Laaman enda ette seadis, oli suur ja raske. Tulemused ületasid aga piirid, mida nn. ühemeheajaloo ette üldse seada võiks. Oma mahult ja põhjalikkuselt on «Eesti iseseisvuse sünd» erakordne nähtus eesti ajalookirjutuses, ühe väikese rahva ajaloos üldse.

Muidugi tuleb tunnistada, et ega E. Laamani teos ole ületamatu oma väärtustes. Ta kannab kindlasti ajastu pitserit, suhteliselt värskete sündmuste käsitlemisega paratamatult kaasnevaid subjektiivseid jooni. Hilisemad arhiiviuuringudki on lisanud palju uut. Siiski pole keegi hilisematest ajaloolastest suutnud seda teost ületada ega (suuresti ajaloolise mänguruumi puudumise tõttu) pakkuda ka sobivamat kontseptsiooni E. Laamani raamatus esitatu asemele. Nii polegi eesti nõukogude ajaloolastel E. Laamani teost laialdaselt kasutades muud üle jäänud, kui süüdistada teda Nõukogude-vaenulikkuses, seisukohtade paikapidamatuses ja väljamõeldistes (H. Arumäe 1971, 1982, 1987, E. Mattisen 1988, 1989). Mõeldes nüüd Eesti ja Venemaa ajaloo viimastele seitsmekümnele aastale, võime tõdeda, et E. Laaman oskas tol ajal, oma suurteost kirjutades, selgemini määratleda Oktoobrirevolutsiooni kuritegelikku olemust, õigusvastasust. Muidugi ei suutnud demokraatia eest võidelnud ja demokraatlikus riigis tegutsenud mees ette kujutada, kui totaalseks katastroofiks kujunes sadade miljonite inimeste jaoks V. Lenini riigipöörde poolt käivitatud areng, mis loendamatute inimelude kõrval neelas alla ka iseseisva Eesti. Hinnates nüüd 1917.—1920. aastate sündmusi, ei saa mingiks surmapatuks lugeda ka E. Laamani püüdu «tõsta Eesti kodanliku riigi tekkimine ... seaduspäraseks ja paratamatuks sündmuseks» (H. Arumäe 1987). Tähtsust, mis meile kõigile on kahekümnel iseseisvuse aastal, pole vaja siin selgitada.

E. Laamani elu ja töö vääriksid eraldi käsitlemist, monograafia tasemel. Allikaid selleks peaks jätkuma. Kõrvuti tema enda loominguga on ju hästi säilinud Eesti valitsuste ja Välisministeeriumi materjalid, osa Eesti Vabariigi saatkondade dokumentidest, ajakirjandus ja memuaarid. Eesti Riigiarhiivis on pealegi E. Laamani üsna mahukas isiklik fond. Kuuldavasti on rohkesti huvipakkuvaid materjale ka tema sugulaste valduses. Kõik see peaks ometi mõne ajaloolase E. Laamani biograafia kirjutamisele ahvatlema.

E. Laaman nagu tuhanded tema kaasaegsed hukkus punase terrori möllus. Aga ta elab edasi oma töödes. «Eesti iseseisvuse sünd» on monument andekale kirjamehele, aga ka monument Eesti iseseisvusele.

Tallinnas 8. X 1990

REIN HELME

I. Ärkamisaeg

Ühe rahva vaimu võib paenutada ja suruda, aga ei iial murda. Järeltulejad pärast meid seisavad imekspannes tema ilmumise ees, mis nagu maa seest tõuseb ja endale uue näo võtab: aga ta on seesama muutmata vaim, kes rahvaste elu aastasadadel loonud.

J. V. Snellmann

(«E. Post.» 17. II 1882)

Maailmasõda lõppes Läänemere idarannikul üllatusega. Üks Euroopa tormide keskkoht, kus suurvõimud igast maailmakaarest' sajandeid heidelnud Läänemere ülemvõimu — *dominium maris Baltici* — pärast, sai oma pärisrahvaste käes iseseisvaks. See muutus oli pealegi üks dramaatilisimaid maailmasõja tulemusi: ta vajas oma eeldusena kahe vaenuliku maailmariigi kokkulangemist ning sõda kahel rindel vastupidiste vaenlastega ja teostus mitte üksnes riikliku enesemääramise, vaid ka poliitilise, rahvusliku ja sotsiaalse revolutsiooni teel. Ta lõi hoopis uue olukorra, mille ees maailm seisab umbuslikult ja imestunult. On neid, kes seda muutust juhuslikuks sündmuste kokkusattumiseks peavad. Ühtede jaoks ei ulatu tema juured kaugemale kui Vene 1917. aasta revolutsioonini.[1] Teistele on need uued riigid mingi ühiskondlik võõrkeha, mis ei sobi ajaloo arengusse.[2] Kuigi revolutsioonid paljusid üllatavad, ei too nad ometi miloolastel E. Laamani teost laialdaselt kasutades muud üle jäänud, kui süüdistada teda Nõukogude-vaenulikkuses, seisukohtade paidagi sootuks uut, mis juba ammu poleks vaka all idanenud. Vastuoksa Läänemere läänekaldale on selle mere idaranniku areng viimasel sajandil aina revolutsioonide teed käinud.

Nagu Ch. Seignobos[3] ütleb, esitab Vene tsaaririigi poliitiline ajalugu Euroopat jäljendavate vabameelsete uuenduste lühikeste hetkede vaheldumist traditsioonilise isevalitsuse juurde taga-

[1] Tobien, A. V.: Die Livländische Ritterschaft, I Riga 1925, II Berlin 1930 (edaspidi Tobien) II, lk. 253.
[2] H. Põõgelmann, «Edasi», 24. II 1928.
[3] Seignobos Ch.: Histoire politique de l' Europe contemporaine, I ja II, Paris 1926 (edaspidi Seignobos), lk. 856.

sipöördumise pikkade ajajärkudega, suveräänі isiklikkude kalduvuste kohaselt.[1] Siia tuleb juurde lisada, et muurahvaste jaoks need vabameelsed uuendused olid sageli veelgi napimad kui venelaste jaoks; vastutasuks oli aga muurahvastele määratud ka veel eri liik uuendusi, mis taotlesid nende venestamist.

Vene tsaaririigi ajalugu ei kanna orgaanilise arengu, vaid perioodiliste vulkaaniliste plahvatuste ilmet. Pikale vaikusele järgneb tulepurskumine, kui maa-aluseid jõude enam tagasi suruda ei suudeta. Viimase hädagа tuleb siis revolutsioon.

Kõik Vene revolutsioonid on sõjaliste lüüasaamiste tulemused. Krimmi sõda tõi Aleksander II «revolutsiooni ülevalt» — 60-ndate aastate suurte uuenduste ajajärgu. Jaapani sõjale järgnes 1905. a. revolutsioon ja maailmasõjale 1917. a. revolutsioon, mis tsaarivalitsuse ära pühkis.

Kõik need Vene riigi liikumised ulatuvad ka Eestisse, olgugi omapärasel kujul. Aleksander II suured uuendused vabastavad eesti talupoja teoorjusest, annavad talle vallaomavalitsuse ja õiguse oma talu päriseks osta. Ideoloogiliselt saab vene 60-ndate aastate vabameelne ja rahvuslik vaim üheks algtõukeks Eesti rahvuslikule ärkamisele, mis oma Vene orientatsioonis pettub alles siis, kui Vene võimud Baltimaal oodatud vabameelsete uuenduste asemel ainult vägivaldset venestamist hakkavad taotlema.

1905. a. revolutsioon toob Eestis uue ajajärgu, mida on nimetatud sotsiaalseks ärkamiseks. Nüüd oodatakse vabastamist mitte enam Vene valitsusvõimudelt, vaid nende vastasrinnalt. Kuid vabaduse asemel tulevad Venemaalt karistussalgad. Eesti rahvuslikuks programmiks saab omaseaduslik autonoomia.

1917. a. revolutsioon algab sealt, kuhu 1905. a. peatunud. Ta muutub võitluseks rahvusliku enesemääramise eest. Kordamööda esinevad siin vastastena vene rahvuslik ja kommunistlik imperialism ning saksa «tung idasse». Võitluse arenemist mööda süveneb ka Eesti poliitiline programm, kuni iseseisvus kätte võidetakse relvade jõuga.

Need kolm ajajärku paistavad geoloogiliste kihtidena nagu juhuslikult üksteise otsa sattunud olevat, sest et Vene riigi sõjalised katastroofid ja ühiskondlikud vapustused neid üksteisest lahutavad. Et neid läbib üks ja seesama evolutsiooni protsess, seda näitab ehk lähem vaatlemine.

---

[1] Seignobos, lk. 856.

VENE JA SAKSA VÕITLUS

XIX sajandi keskel sattus Vene riigivõim tülli baltisaksa valitseva kihiga eestlase hinge pärast — kummale neist see peaks kuuluma. Selle võitluse müras ärkas eesti rahvas oma sajandite unest.

Peeter Suure poolt kinnitatud eesõiguste järgi elas Baltimaa autonoomse saksa provintsina («Landesstaat») muust Vene riigist täitsa eraldatult omaette elu, mida juhtisid rüütelkondade keskaegsed omavalitsused ja linnades saksa patriitsid ja gildid. Pärisrahvast talupojad olid XIX sajandi esimesel veerandil pärisorjusest vabaks lastud, kuid ilma maata.

Tolle aja eestlase meelsusest ütleb prof. dr. Fr. Kruse, üldiselt teadvat eesti talupoeg, et maa kunagi, enne sakslaste vallutamist temale kuulunud. Oma iseloomu rahulikkusest hoolimata vihkavat paljud selle eest sakslasi ja sellest kõige sagedamini laulvat rahvalaulud.[1]

1840-ndate aastate viljaikalduste ja näljarahutuste aegu levis eestlaste ja lätlaste seas hulgaline luteri usust vene õigeusku üleminek, mida õhutasid pettelootused, et «keisri usk» toob talurahvale Vene eeskujul «hingemaad». Siit areneb esimene kokkupõrge kirikute vahel, mis varsti muutus Vene ja Saksa võitluseks ülemvõimu pärast Baltimaal: kumb neist pärisrahvad ümber rahvustab.

Vene nimekam publitsist, rahvuslane ja slavofiil Juri Samarin (1819—1876) avaldas 1849. a. oma «kirjad Riiast», mille eest ta vangistati. Ta näitas baltisaksa separatismi ja selgitas Vene poliitika ülesandeid Baltimaal, eeskätt soovitades toetada venesõbralikke pärisrahvaid ja neid saksa mõju alt vabastada. Samu mõtteid arendas ta hiljemini uurimuste seerias «Vene riigi piirimaad», mis ta avaldas Berliinis (1868—76).

Vene rahvuslaste kihutus, mis nüüd algas, õigeusu propaganda ja esimesed administratiivsed kitsendused luteri usu ja saksa keele vastu viisid Balti sakskuse ärevusse. Kuna seni enesele liiga alandavaks oli loetud pärisrahvaid saksastada, hakati nüüd aru saama, et selleks on viimane aeg. Liivimaa kindralsuperintendent Ferd. Walter pani seda Riias 1864. a. landtagi avamisel rüütelkonnale südame peale: aidatagu maarahvast tema «tungis saksastumisele» ja kiirustatagu, mis ses suhtes seni tegemata jäänud.[2]

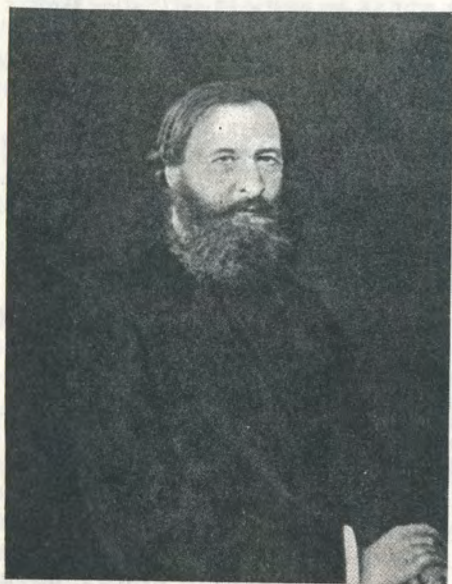
Saksa ja Vene suhted läksid 1860-ndate aastate sündmustes aina teravamaks. Ühest küljest tekitas Poola 1863. a. mäss ja

---

[1] Kruse, prof. dr., F.: Urgeschichte des estnischen Volksstammes, Moskau 1864 (edaspidi Kruse), lk. 24, 28.

[2] Tobien, II, lk. 158.

Saksamaa ühinemise liikumine vene rahvuslastes kartusi, et Baltimaast saab Vene riigile teine Poolamaa. Teisest küljest kerkis Venemaa suurte talurahva-, omavalitsuse ja kohtu-uuendustega küsimus, et neid läbi viia ka Baltimaal. Need uuendused oleksid aga otsekohe sakslaste ülemvõimu Baltimaal ähvardanud. Baltlaste seas valitses arvamus, et ainult keskaegsete asutiste valli taga võib siin sakslus säilida ja isegi vabameelne Julius Eckart ütles oma suguvendadest: *«sint ut sunt, aut non sint»* — jäägu nad nagu on, või ärgu üldse jäägu.

Juri Samarin.

Omas alalhoidluses toetus baltlus ajaloolisele õigusele. Kõige hoogsamalt väljendas seda Tartu ülikooli ajalooprofessor K. Schirren oma vastuses Juri Samarinile, Uusikaupunki rahulepingu, mis Baltimaa Vene alla tõi, oli Schirreni veendumuse järgi andnud Baltimaale autonoomia sel kujul, nagu seda tol ajal tunti, — seisulikkude korporatsioonide autonoomia. Need korporatsioonid — rüütelkonnad ja linnad — on autonoomia õiguse kandjad ja võivad seda seestpoolt edasi arendada.

«Niikaua kui riik ja õigus jäävad, niikaua jääb provints, Nystadti lepingu tähe, vaimu ja olemuse järgi, nagu ta Rootsi all oli: kui provints, mitte kui kubermang, mitte riiki inkorporeeritud, vaid temaga seotud lepingute põhjal ja mõõdul. . .

Saksa rahvus ja tema järeltulijad neil mail ja need maad saksa rahvuse ja tema järeltulijate jaoks — see on kõigi kapitulatsioonide kokkuvõte. .

Rüütelkond ja maakond on seda tunnustanud.

Tsaari kindralfeldmarssal on sellele alla kirjutanud.

Tsaar on seda igaveseks ajaks tõotanud.

Selles kindluses juurdub meie truudus ja sel saksa nimel on meie isad ja esiisad riiki alati ustavalt teeninud, kus aeg nõudis, ka oma verd mitte säästnud.»[1]

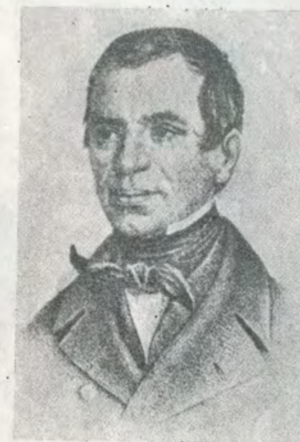
[1] Schirren, prof., K.: Livländische Antwort an Herr Juri Samarin. Lepzig 1869 (edaspidi Schirren), lk. 194.

Selle vastuse eest kaotas Schirren oma kateedri Tartus ja siirdus Saksamaale, kus valiti Kieli ülikooli professoriks.

Vene vastustest Schirrenile oli iseloomulikum Moskva professori slavofiil M. P. Pogodini oma, kus baltlaste ajaloolisele õigusele vastu seati pärisrahvaste looduslik õigus. Schirren oma «Liivimaa vastuses» võivat kõnelda ainult ühe kümnendiku liivimaalaste nimel. Õiged liivimaalased on päriselanikud, need «XIX sajandi heloodid», kellel mingit sümpaatiat ei ole Schirreni mõtete vastu ja keda Schirren täiesti ignoreerib, neid mööda minnes šaakaliteks kutsudes. Kõik maailm on arenenud — balti aadel aga tahab oma keskaegsetes eesõigustes kivineda.

«Teie tahate, et meie neid vanu pabereid teile kasuks, liivlastele, eestlastele ja kuralastele aga kahjuks maksvusel hoidma peaksime? . . . Keiser teostab põhjalikke uuendusi siseriigis ja ühes 150 aasta eest vallutatud provintsis peaks kõik nii jääma nagu vallutamise aegu, «tookordseis» oludes! Aleksander ütles suure vabadussõna ja silmapilk langesid ketid 50 miljonilt pärisorjalt. Kuidas võite nüüd teie, ajalooprofessor, jumalat teotavat soovi hellitada, et need ketid peavad jääma õnnetutele orjadele, kelle higi ja vaevaga teie poolt nii kiidetud 700 aasta jooksul alal hoiti saksa rüütelkond, kes need pärisorjad oli ära võtnud piiskoppidelt? Teie ütlete muidugi, et talurahvas teie poolt on vaba. Aga see pole nii, sest isiklik vabadus ilma maaomanduseta on halvem kui iga orjus, nagu seda praegune olukord Baltimaal küllalt näitab. . .

Eestlaste ja lätlaste emantsipatsioon on see, mida feodaalne aadel ei salli. Teie tahate saksastamist, meie tahame venestamist. Küsige lätlastelt, kelle poole nad tahavad? Teie või meie poole?»[1]

M. P. Pogodin.

Säärase «Moskva demokraatliku mürgi» vastu püüdsid baltlased mobiliseerida ühest küljest oma sidemed Vene keisrikojas, teisest küljest avaliku arvamuse Euroopas, eriti Saksamaal.

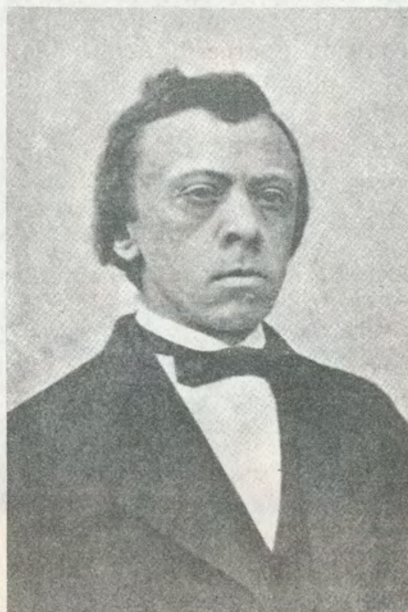
End. Liivimaa õuekohtu abimees Wold. v. Bock, kes 1862. a. landtagile oli ette pannud asutada ühine Balti landtag ja senat kõrgemate omavalitsus- ja kohtuasutistena, andis seks a. 1867—71 Saksamaal välja ajakirja «Livländische Beiträge». Kaevates, et avalikult tunnustatud plaani järgi on Baltimaal alanud «selle olluse mahasurumine, kellele keiserlik suguvõsa võlgneb oma kindlamad teed», soovitas Bock, andku tsaar Baltimaale, nagu

---

[1] Pogodin, prof., M. P.: Offener Brief an H. Prof. Schirren, Berlin 1870 (edaspidi Pogodin), lk. 29—31.

Soomelegi «põhiseaduslikud tagatised moskovitismi vastu ja koguni ehk võtku endale Balti suurhertsogi tiitel».[1]
Pärisrahvastest arvas Bock, et neile väärilisem ja kalduvuste kohasem oleks saksa-protestantlikult kui vene-õigeusuliselt edasi areneda.

Bocki plaanil Baltimaid Vene ülemvõimu all eri hertsogiriigiks muuta ei puudunud ajaloolisi pretsedente. Juba tsaar Joann Julm oli Baltimaa meelitamiseks enda ülemvõimu alla katsunud sinna kuningaks aidata Holsteini hertsogit Magnust. Hiljemini oli Peeter Suure lesel Katariina I-el nõu olnud oma väimehele Holsteini hertsogile Karl Friedrichile anda Balti hertsogi tiitlit, et seega Euroopat lepitada Baltimaade äravõtmisega.

C. Schirren.

Kui Saksa-Prantsuse sõda a. 1871 lõppes Saksa võiduga, avas see W. v. Bockile uued väljavaated. Oma «Beiträge'de» väljaandmise lõpetas ta siis, tehes Euroopa uuest konstellatsioonist lohutava prognoosi Balti tuleviku kohta, mis pidi olema võibolla mitte liiga kauge, kuumalt ihaldatud, õnnistatud, kuigi oma välisel kujul Elsass-Lotringi saatusest täitsa erinev ritornar al segno (tagasipöördumine lipu alla)... Saksamaa kohus on saksa rahvusest lugupidamise eest üles astuda nagu Elsassiski, ja ta võiks seda teha juba mõnel Venemaa enda poolt soovitud Euroopa kongressil»[2].

Saksamaal ei oldud tõesti unustatud, et Baltimaa kord keskajal kuulus saksa rahvuse Püha Rooma riiki. Poolamaa jagamiste puhul a. 1791 andis Preisi saadik Kuramaa hertsogikoja juures oma kuningale nõu Kuramaad silmas pidada. Krimmi sõja puhkemisel soovitas Preisi saadik Londonis vabahärra von Bunsen oma kuningale lääneriikide koalitsiooniga liituda ja Baltimaad vallutada — nõu, mis saadikule koha maksis. Hiljemini soovitas Preisi publitsist Ed. Kattner Baltimaa annektee-

[1] Bock, Wold., von: Livländische Beiträge, Berlin und Leipzig (edaspidi «L. Btrg.»), lk. III; H. 6. 1868, lk. 531.
[2] Ibid., B. III H. V, Suppl., lk. 26.

Eestlaste esindajad Balti suurpõllumeeste kongressil 1881. a.

Istuvad C. R. Jakobson ja Märt Mitt, seisavad A. Tido, Raudsepp ja Toots.

rimist ja vabakonservatiivne Const. Frantz jutlustas tagasipöördumist Saksa ordu Hochmeisterite traditsioonidele ning Baltimaa vallutamist Väina jõeni, kui mitte Peipsini.[1]

Saksamaa taasühinemise vaimustuses oleksid need laienemisnõuded palju tormilisemakski läinud, poleks neile mitte Bismarck ise vastu astunud. Tema poliitika rajanes sõprusel Venemaaga. Seepärast seletas ta oma noorpõlvesõbrale, eestimaalasele krahv A. Keyserlingile a. 1868: Balti asjus kohtlevat ta Venemaad väga säästvalt; kuningas püüdvat tsaarile niipalju kui võimalik usaldust sisendada, et sest küljest kaitstud olla Aga muidugi talitavat Venemaa väga rumalalt Baltimaadega, mis tema paremad toed olevat.[2]

Mida vägevamaks kasvas Preisimaa, seda enam levis vene rahvuslaste hirm, Bismarck tahtvat ka Balti provintse ära võtta. Ja seda enam oli siis Bismarck sunnitud, et seda venelaste hirmu kaotada ja Vene keisri usaldust alal hoida, oma desinteresseerumist Balti asjus toonitama. A. 1872 asus Bismarck seisukohale, et kui Venemaa talle Baltimaid kingitusena pakuks, ta siis ka neid vastu ei võtaks. Ja a. 1873 ütles Bismarck Peterburis tsaari juuresolekul: «Isegi kui te Baltimail kõik olemasolevad õigused ilma erandita ära kaotaksite ja vene omadega asendaksite, igal pool, viimases kui asutises ja koolis, vene keele vägivaldselt sisse seaksite, siis võite samal päeval, kui ehk meie poolt selle peale mingit reklamatsiooni peaks katsetatama, lihtsalt meie eneste ja meie teoviisi peale uutes maaosades näidata ja meie peaksime seda maksvaks lugema.» A. 1879 vastas Bismarck Saburovile järsult: «Nimetage neid (Baltimaid) Läti provintsideks või kuidas tahate, kui te neid Vene provintsideks ei taha nimetada, — ainult ärge nimetage neid Saksa provintsideks.»[3]

Need Bismarcki sõnad avaldasid baltlastele sügavat mõju. A. v. Tiedeböhl kurtis, Vene poliitika jälgivat «assimilatsioonis» ainult Bismarcki eeskuju, kes Euroopas selle põhimõtte kandja olevat ja kellelt seks Peterburis õnnistust saadud. Ja W. v. Bock soovitas saksa maagümnaasiumide asutamise puhul oma Balti kaasmaalastel end õnnelikuks pidada, et nad mitte Preisi, vaid Vene alamad on.[4]

Nii oli rahvusvahelises ulatuses võitlus venelaste ja sakslaste vahel käimas sellepärast, kumb neist Baltimaid peab valitsema, kui toimus midagi neile mõlemale ettenähtamatut ja soovimatut: Balti pärisrahvad ärkasid üles omale elule.

---

[1] «L. Btrg.» B. II, H. 6, lk. 522—524.
[2] Eggers, A.: Baltische Briefe, Berlin (edaspidi Eggers), lk. 274.
[3] Tobien, I, lk. 89; Schaudlinn, H.: Das Baltische Deutschtum und Bismarcks Reichsgründung, Leipzig 1932 (edaspidi Schaudinn), lk. 131.
[4] Schaudinn, lk. 131.

RAHVUSLIK ÄRKAMINE

Üksikuid eesti haritlasi tõuseb juba XIX sajandi algusest peale, kuid rahvuslik liikumine saab alles siis tekkida, kui sajandi keskel teoorjuse kaotamine ja talude päriseks ostmise võimaldamine andis talle talurahvast kandepinna.

Verstapostiks sai esimene Eesti laulupidu a. 1869 Tartus, korraldatud Liivimaa talurahva vabastamise 50-aastase juubeli puhul «Vanemuise» lauluseltsi esimehe J. V. Jannseni eestvõttel, kes juba a. 1857 esimest eesti ajalehte «Perno Postimeest» oli hakanud välja andma.

Pidu peeti saksa eeskujudel ja saksa kirikuõpetajate abiga, kuid vaim oli eesti. «Esimest korda tuli siin rahvusteadvus maksvusele ja sai silmanähtavaks rahvusliku kokkukuuluvuse tunne.»[1]

Programmilise tähtsuse omandas noore kooliõpetaja Jakob Hurda pidukõne, kus avaldati kolm soovi: et seltsielu, üldised huvid ja ettevõtted leviksid, et ükski eestlane, kes koolitamise läbi talurahvaseisusest kõrgemale tõuseb, sellepärast omast rahvast ei lahkuks, ja et eesti rahvas saaks endale eestikeelse keskkooli.[2]

Siin tärkasid esimesed eesti rahvuslikud ettevõtted, nagu Eesti Üliõpilaste Selts, Eesti Kirjameeste Selts, Aleksandri keskkooli komiteed, põllumeesteseltsid jne. Siin sõlmiti ka esimesed tutvused soomlastega.

Patriarhaalne J. V. Jannsen oli liiga baltisaksa mõjude all, et ta Eestit rahvuspoliitilisele enesemääramisele oleks viima ulatunud. See osa langes tema lehe kaastöölisele, kooliõpetaja C. R. Jakobsonile, kes oma küpsemisaja 8 aastat elas Peterburis, kus sattus eesti rahvuslikkude haritlaste — prof. J. Köleri, keiserliku ihuarsti dr. P. Karelli ning läti rahvusliku ärkamise juhtide, eeskätt «Peterburgas Awise» toimetaja Chr. Waldemari ringi ja Vene 60-ndate aastate vabameelsuse õhkkonda.

Diesterwegi ja Pestalozzi pedagoogilistel aadetel alustas Jakobson ajakirjanduslikku võitlust eesti rahvakooli uuendamise eest ja eestlaste saksastamise vastu. See võitlus muutus varsti üldpoliitiliseks võitluseks balti sakskuse eesõiguste vastu. Alul otsis Jakobson toetust balti vabameelsemalt voolult, kuid pettunult pöördus siis venelaste poole.

«Jumal teab, et mul tõsine nõu oli sakslastega käsikäes käia, aga seal ei saanud ma muud palka, kui silma ees häid sõnu ja selja taga surma haavu. Näen ma soomlasi Ingeri maal, kes venelaste seas elavad ja siiski soomlasteks on jäänud ja ka ikka saavad jääma, siis ütlen ma: venelastest ei ole meil ühtegi karta.»[1]

Jakobson nägi, et sakslastega seni ei saa kokku leppida, kuni nad oma ülemvõimust kinni peavad: «Sõbrust eestlaste ja sakslaste vahel enne ei ole loota, kuni eestlaste partei suurem ja nende õigused sakslaste õigustest üle käivad: siis on nad sunnitud sõbrust pidama, muidu mitte.»[2] Pärast Saksa võitu Napoleon III üle hakkas Jakobson kartma, et sakslusе laine nüüd idaski sõjani üles lööb: «Saksamaa väel on suur õnn olnud, teeb sagedasti uhkeks ja juba räägitakse, et Saksamaa raja mitte üksi Strasburg ja Metz pole, vaid ka Baltimere ja... meie Eesti ja Läti rahva isamaa... Arvan, et ühel päeval meie armsal isamaal jälle üks kole veretants saab mängima.»[3]

J. V. Jannsen.

«Ma tunnen ikka enam ja enam ära, et venelastega sõbruses käies meie üksi neid eesmärke kätte võime saada, keda meie rahva paremad pojad taga nõuavad. Vaatame selle vastu saksa kirjadesse, mis sealt leiame? Eesti rahva õigustest seal keegi ühtegi ei räägi, vaid üksi sakste õigustest m e i e maal. Eesti ja Läti rahvast nimetab näit. Schirren shaakalideks ja ütleb otsekohe välja, et neil ühtegi õigusi ei olla. Bocki kõige suurem arm meie vastu on see, et uksed lubab lahti hoida, kellest läbi käies eestlased sakslasteks võivad saada.»[4]

Hoopis teine oli Jakobsonile pilt Vene ajakirjanduses: «Suur rõõm on näha, kuidas nüüd suurem jagu Vene seitungisi Eesti ja Soome rahva iseõiguste eest hakkavad rääkima.» Ei jäänud Jakobsonil kahe silma vahele ka venestajad, kes eesotsas M. Katkovi «Moskovskije Vedomosti'ga» ikka rohkem pead hakkasid tõstma. Kuid nende vastu lootis ta rohkem vabameelset järje-

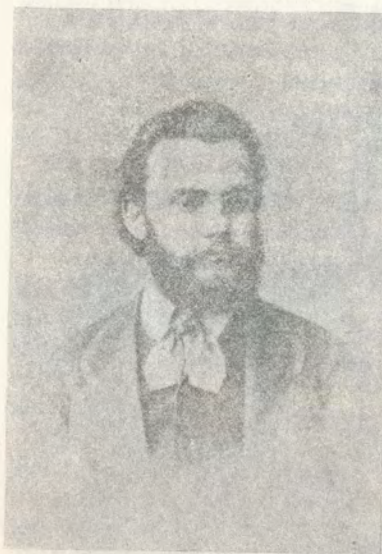
---

[1] Rosenthal, dr., H.: Kulturbestrebungen des estnischen Volkes. Reval 1912 (edaspidi Rosenthal), lk. 26.
[2] «Ajalooline Ajakiri», Tartu (edaspidi «Ajal Ajakiri»), 1932, nr. 1, lk. 53—57.

[1] Kiri 9. V 1870 J. Adamsonile, «Eesti Kirjandus» (edaspidi «E. Kirj.»), 1913, lk. 273—274.
[2] Kiri 23. X 1871 J. Adamsonile, «E. Kirj.» 1913, lk. 314.
[3] Kiri 15. XI 1870 J. Adamsonile, «E. Kirj.» 1913, lk. 276.
[4] Kiri 7. III 1870 J. Adamsonile, «E. Kirj.» 1913, lk. 275.

kindlust keisrilt, kui Aleksander II nõrk iseloom seda võis tagada. «Moskva partei ei tähenda palju ses tükis, sest et meie armas keisri herra iga rahva seltsi ühel viisil oma südame peal kannab.»[1]

«Venelaste poolt ei või meil milleski kartust olla, sest mis meile nende käest paha võiks tulla, seda kannáme nüüd jo kümne võrra sakste käest oma seljas. Venelasteks ka keegi meie rahvast ei saa... Aga kui praegune sakste valitsus meie maal sel mõõdul 10 aastat edasi läheb, siis on meie rahvusel ots peal ja eestlase nimi saab mustlase nimega ühe järje peale langema.»

C. R. Jakobson nooremas eas.

Rajades oma lootused Vene valitsuse rahvasõbralikkusele, tabas Jakobson eesti talupoja ammust idaorientatsiooni, mis juba 1840-ndate aastate majanduskitsikuses põhjustanud hulgalisi ülemінekuid «keisriusku», kust looteti oma olukorra parandamist, — naiivne usaldus Vene vastu, mis oli teine külg põlisel umbusaldusel sakslaste vastu ja omal nõrkustundel.[2] Oma esimese «tuletungla» viskas Jakobson a. 1870: «Kolm isamaa kõnet». «Kogu senine saksa doktriin oli seal pea peale pööratud: halvakspandud muistne Eesti paganusaeg, s. o. esimene Eesti iseseisvusaeg enne sakslaste maaletulemist kuulutati «eesti rahva valguse ajaks», sakslaste võimuaeg — pimeduse ajaks ja käesolev aeg — uueks koiduajaks.

«Rahvuslik müüt» oli hulkadesse heidetud, vaba iseseisvus võrratu ideaalina muistses kuldses minevikus hiilgama pandud. Ühe hoobiga oli Jakobson kõige vihatum mees balti sakslusele ja kõige populaarsem eestlastele.

«Meie oleme i n i m e s e d. Meie oleme r a h v a s! Meie nõuame kui rahvas oma kodumaal õigusi! Meie tahame elada! Meie tahame edeneda ja kasvada!»

---

[1] Kiri 7. III 1870 J. Adamsonile, «E. Kirj.» 1913, lk. 275.
[2] Kruus, H.: Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX s. 40-ndail aastail. Tartu 1930, lk. 409.

Nii võtab kaasaegne J. Tõnisson kokku Jakobsoni õpetuse tuuma, mida kuulati hinge kinni pidades. «Orja lapsed, kes teopäevade tulisest ahjust tulid ja oma ihu küljes kehalise vägivalla, kui ka hingel rõhumise vermeid põlemas tundsid, pidid vabadeks inimesteks saama!»[1] See oli Prantsuse revolutsiooni evangeelium, mis kolmveerand sajandi pärast ulatus Läänemere idakaldale.

C. R. Jakobson mulgi vammuses.

Sakslastele tähendas see mässu. Nad tembeldasid Jakobsoni sotsialistiks ja separatistiks. Jakobsoni leht «Sakala» suleti 6 kuuks «sotsialismi» eest. Jakobsoni surma puhul omistati talle isegi Suur-Soome rajamise plaane:

«Et üks seminariõpilane, kes oma kitsast erihariduse piiri enam ajalehtede, kui teaduslikkude tööde uurimisega laiendanud, tööle hakkab ühest seisusest üht rahvast looma, eesti talupoegadest eesti rahvast sünnitama, eesti rahvast soome rahvaga ühte sulatama, sellega ühes suguvendi kuni Moskva linna väravate alla ja Uurali mägedeni otsima ja kokku liitma, et terve Põhja-Venemaa Volga jõest Valge mereni, Uurali mägedest Soome laheni jälle vabade soomlaste pärast oleks ja Soome tsaari käsu järgi «Hakka peale» Peterburi Talvepaleest kõlaks, — see on tõesti ettevõte, mis hullumeelne või naeruväärt peaks näima, kui ettevõtja seda mitte suure külma verega ja imekspanuväärt õige arvestusega ei oleks täita püüdnud. Aga nõnda on see kõrgete vaimuannete märk.»[2]

Tõeliselt oli Jakobson kaugel nii sotsialismist kui ka separatismist. Ta oli mõõdukas rahvuslane, kes isegi võitlust seisuste vastu liiaks pidas:

«Väga rumalasti teeksime, kui üldse rüütlite vastu hakkaksime võitlema. See oleks meie eneste hukatus. Seisusi peame puhtast puutumata jätma, üksi germaanide vastu peame võitlema.»[3]

---

[1] «Postimees», Tartu ajaleht (edaspidi «Post.»), 31. XII 1908.
[2] «Zeitung für Stadt und Land», Riia ajaleht (edaspidi «Ztg. f. St. u. L.»), 1882, nr. 69.
[3] Kiri 28. IV 1870 L. Koidulale, «E. Kirj.» 1912, lk. 33 jj.

eesti rahvas millalgi ei saa, aga on karta, et venelaste keel ja sugu võimust võtab enam kui hea on Eesti pinnal». Sest venelased olevat «nii targad heaga tegema, mis sakslastel pahaga korda ei läinud».

J. V. Jannseni tütar ja abiline, luuletaja Lydia Koidula, kes neid vaateid väljendas, püüdis kirjavahetuses «Uusi Suometari» peatoimetajat A. Almberg-Jalavat hoiatada, et «fennomaanid» võitluses rootsluse vastu Jakobsoni taoliselt mitte liiga palju Vene orientatsioonile ei ehitaks:

«Suomemaal ehkä on rohkem karta, kui palju Suome sõpru uskaldavad. Venemaa poliitika otsip piirirahvaste kindlat, vaikset sissesulatamist Vene suku sekka — seni ajani tahap seda, kui veel rajarahvas ei ole nii sivistetu, että voiksivat vaimuväega vastu panna. Meie pool võip seda paremine näha kui Teil, meie eest ei arvata tarvis olevat, nii suurte kavalust näidata. Jumal anna, että mina mitte Cassandra-sana ei puhu!»[1]

Koidula noorena.

Balti orientatsiooni poliitiliseks eestvõitlejaks hakkas Koidula vend Harry Jannsen, kes humanismi nimel Jakobsoni «natsionalistliku enesekummardamise» vastu sõdides püüdis «Baltische Monatsschrifti» toimetaja Edmund von Heykingi sõnade järgi «ellu kutsuda, mis Baltimaa raskemaks õnnetuseks veel tänapäevani puudunud, üht ühendatud balti rahvast ühise kultuuri põhjal.»[2]

Seks rajas ta oma lootused Balti vabameelsetele, manitses saksa seisusi päritud õigustest loobuma, soovitas Soome eeskujul neljaseisuselist maapäeva[3] ja hoiatas, et «on kõigile kahjulikud meie sakste lõpmata saksastamise plaanid, mida nad enne ja nüüd parema nimega «kultuuri õnnistuseks» nimetavad.»[4]

---

[1] Kiri 19. IV 1870, Koidula — Almberg, lk. 16—17.
[2] «Eesti Postimees», Tartu ajaleht (edaspidi «E. Post»), 7. III 1879.
[3] «E. Post.» 16. V 1879.
[4] «E. Post.» 6. VIII 1880.

Oma mõtete levitamiseks asutas H. Jannsen soomlaste «Helsingfors Morgenbladeti» eeskujul Tallinnas 1881. lõpul saksakeelse eesti lehe «Die Heimat», mis ilmus kuni a. 1884. Sakslased võtsid selle vihaga vastu ja hiljemini vaikisid surnuks. Isegi vabameelsemad baltlased ei tahtnud siis veel pärisrahvaste iseolemist tunnustada:

«Üht Läti ja Eesti rahvast, kes iseenese peale rajatud, ei ole võimalik mõelda. Üks isekombeline politiline elu, üks isevoliline rahvalik tulevik, — kes seda rahvale kuulutavad, need mängivad kardetavat mängu.»[1]

Harry Jannsen.

Baltlastele polnud eesti rahvast üldse olemas. Peale väheste juurteta haritlastest nooreestlaste, kes maa ja linna vahel seistes varemini või hiljemini peavad hukkuma, ei tundvat talurahvas eesti natsionalismi ega Eesti nimegi, vaid pidavat end ainult seisuseks, maarahvaks, vastandina sakslastele — linnarahvale.[2]

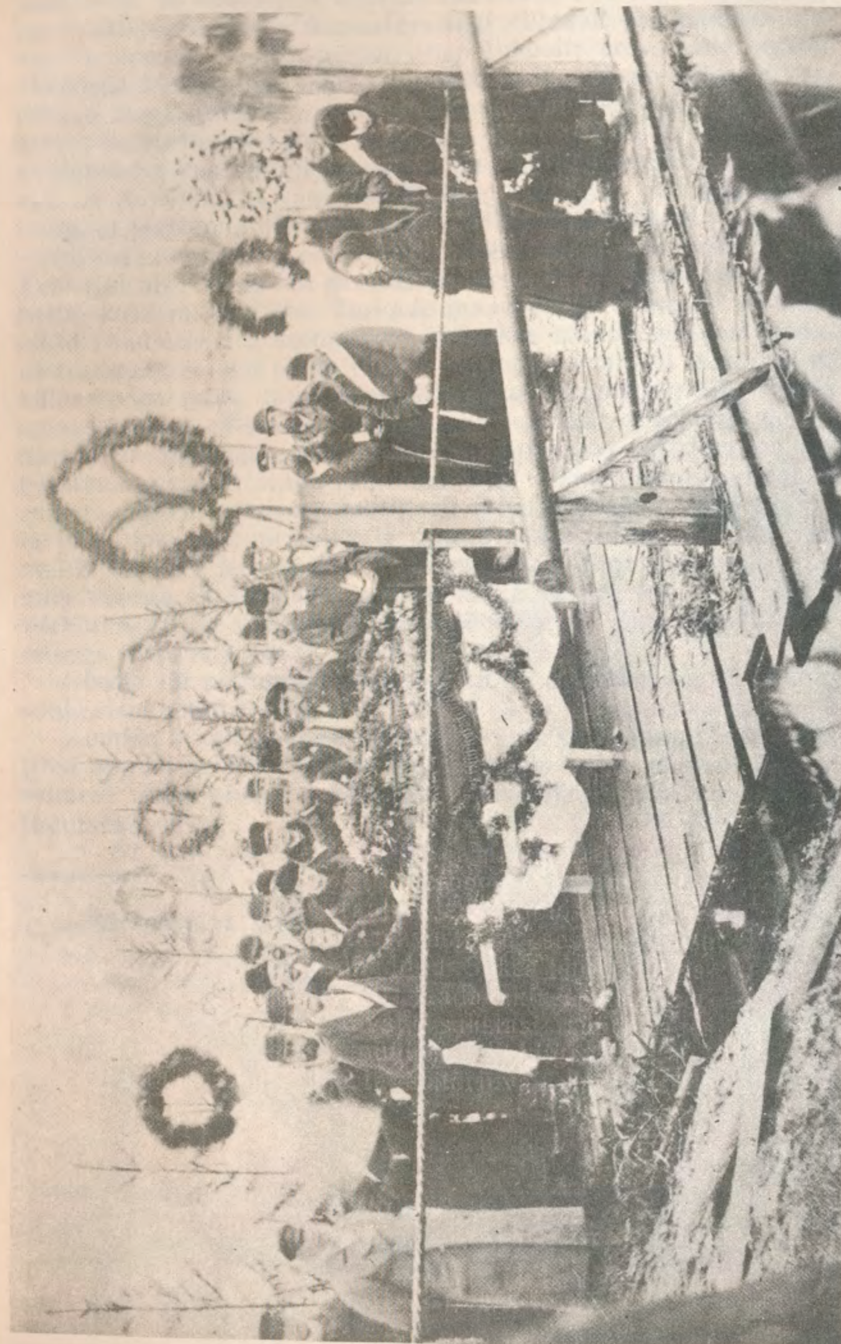
H. Jannsen oli lootnud saksa kodanluse arusaamist leida, kuid pidi varsti tunnistama, et seal ainult väga vähesed poliitika vastu huvi tundsid. Balti võitluses, mis aadli ja talurahva vahel käib, olevat kodanlus ilma arvamusteta ja tegevuseta, täis juurdekasvatatud ja päritud apaatiat.[3]

Peterburi mõjukam liberaalne leht «Golos» soovitas Balti aadlil üritada kokkulepet pärisrahvastega, sest võitluse teravus olevat kõrgeimale kraadile jõudnud: Saksa lehed süüdistavat eestlasi sotsialismis, tehes lihtsast laadakaklusestki sotsialistliku mässu; eestlased aga vastavat, sakslasi süüdistades üldriikliku patriotismi puuduses ja püüdes riiki riigis luua.[4]

Saksa lehed vastasid nõuandele tagasitõrjuvalt, leides selle põhinevat vähesel asjatundmisel.[5]

---

[1] «Ztg. f. Stt. L.», tõlge «E. Post.» 6. VIII 1880.
[2] «Rigasche Zeitung», Riia ajaleht (edaspidi «Rig. Ztg.»), tõlge «E. Post.», 23. III 1880.
[3] «Die Heimat», Dorpatiajaleht (edaspidi «Heimat», 14. IX 1882.
[4] «Golos», Peterburi ajaleht (edaspidi «Golos»), 12. X 1882.
[5] «Heimat», 16. X 1882.

C. R. Jakobsoni matus. Puusärk viiakse Kurgja juures parvega üle jõe, kus asetseb matusekoht.

H. Jannsen tähendas omalt poolt, et leppimatus on sakslaste pool. Juba 25 aasta eest leidnud sakslased J. V. Jannseni «Pärnu Postimehel» palja ülesastumisegi «lihtsalt arrogantse» olevat ja tsensor, kooliinspektor ning ülikooli eesti keele lektor Mickwitz kustutanud sealt kui poliitiliselt kahemõttelise ja kardetava isegi Anderseni muinasjutu «Nõelumisnõel». Hiljemini olevat baltlaste viha aina kasvanud ja nüüd olla sellest saanud «külm sõda, kus mingit armu ei anta ja kus mõistlikult ei tagasi ega ka tulevikku ei vaadata». Baltius ei või pärisrahvastele mingeid järeleandmisi teha, sest iga nende nõudmist peab ta enam kui kunagi enne enda olemistingimuste lihtsaks eitamiseks. Keskajal oli rahvas kui savi tema käes, aga ta oskas ainult alla heita, kuid mitte võita. Tarkade maadevõitjate asemel on meil nüüd rahulolematu kolonistide jõuk, kes tahab oma aastasadade traditsioone alal hoida ja soovib seepärast ainult talurahvast, külarahvust; kõik, mis sellest kõrgemale tõuseb, peab nende omaks saama. «Meie aga tahame rohkem, kuid ei midagi ebakohast. Alles kui kogemus meile meie jõu piire saab näitama, saame peatuma ja saavutatuga piirduma. Seni saame uskuma, et rahva arengu sihte ei saa matemaatiliselt välja targutada, vaid et kõlbla ja vaimse kultuuri ideaale peab seadma nii kõrgele kui võimalik. Ja meie leiame ikka rohkem, et see kõige kindlamini toimub võimsa ja suurmeelse Vene kotka varjus, kes oleks vilets varblane, kui ta teie kombel oma jõudu meie jõudude väljaimemisega tõsta mõtleks.»[1]

Nõnda tõi pettumus baltlastes ka H. Jannseni varsti Jakobsoni seisukohtadele.

Kumbki ärkamisaegne orientatsioon ei saavutanud oma poliitilisi eesmärke. Nende teene seisis ainult selles, et nad rahvale esimese tõuke andsid iseseisvaks rahvuslikuks mõtlemiseks ja tegutsemiseks.

---

[1] «Heimat», 16. X 1882.

II. Venestusaeg

Keisrid Nikolai I ja Aleksander II armastasid südamest sakslasi. Paljud baltisakslased tõusid nende aegu Vene valitsuses kõige kõrgematele kohtadele. Üks Vene andekam kindral A. P. Jermolov vastas keiser Nikolai I küsimusele, mis tasu ta endale sooviks: ülendatagu teda sakslaseks.

Vene ringides peeti seda aega vene aristokraatia languse ajaks. Dekabristide 1825. a. mässule järgnenud reaktsioon oli talle andnud hoobi. Hariduse ja riiklikkude talentide asemel hakati temalt nõudma truualamlikku alistumist.[1]

Maha arvatud ainult vene kiriku kallaletung luteri kirikule, nende keisrite aegu Balti saksa «Landesstaat» kõvenes ja täienes, nagu baltlased ise tunnustavad.[2] Kui vene rahvuslased hakkasid Balti riigitruudust kahtlustama, siis ütles Aleksander II a. 1867 Balti aadli esindajatele: «Ma sülgan selle ajakirjanduse peale, kes tahaks teid seada ühele joonele poolakatega.»[3]

Olukord muutus, kui troonile astus Aleksander III, piiratud võimetega ja kangekaelne valitseja, kes oma isa tapmise järel sattus täielikult oma kasvataja K. P. Pobedonostsevi tagurliku mõju alla. Venemaa esialgne hirm Saksamaa kasvamise ees oli pärast Berliini 1878. a. kongressi, kus kärbiti Vene võidu vilja Türgi sõjas, muutunud otseseks vaenuks. Kindral Skobelev ütles lendsõna, et tee Konstantinoopolisse läheb siitpeale Berliini kaudu. Vene rahvuslus, ühinedes tagurlusega, sai aluseks venestuspoliitikale, mille sihina Katkov määras: üks riik, üks tsaar, üks rahvas, üks usk.

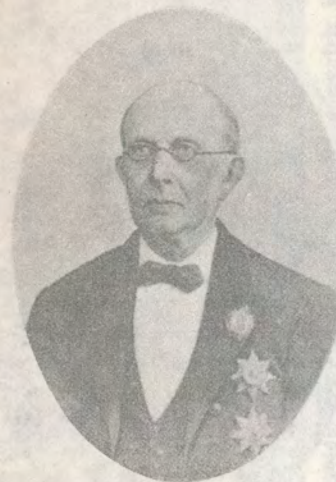
Aleksander III oli esimene keiser, kes troonile astudes jättis kinnitamata Balti eesõigused, mida kõik tema eelkäijad olid

[1] Prof. B. N. Tšitšerini kiri 10. III 1881 K. P. Pobedonostsevile; vt. Pobedonostsev, I, lk. 115.

[2] Engelhardt, A. Freih. v.: Die Deutschen Ostseeprovinzen Russlands, München 1916 (edaspidi Engelhardt), lk. 48—49.

[3] Tobien, I, lk. 135.

teinud. A. 1882 saadeti senaator N. A. Manassein Baltimaad revideerima, et selgitada mitte ainult üksikuid seaduserikkumisi, vaid ka kogu Baltimaa korra erinemist üleriiklikust korrast. Pärisrahvastes tekitas see lootusi, et nüüd viimaks nende uuendussoove kuulda võetakse. Eestlased esitasid terve uuenduste kava, mis peamiselt kordas Jakobsoni «9 soovi»[1]. Kuid neist kasutati ainult seda, mis venestamiseks kõlbas. Kui Manassein oma revideerimisaruande a. 1884 valmis sai, teostati selle põhjal rida uuendusi, millega saksa asutised asendati vene ametnikkudega administratsiooni, politsei, kohtu ja kooli alal. Ja et mingit kahtlust ei jääks uuenduste otstarbe kohta, teatas keisri vend suurvürst Vladimir Tartus a. 1886: «Meie Isevalitseja Keisri kõikumata tahtel tarvitatakse kõiki vahendeid kindlalt ja tagasipöördumatult, et Balti piirimaad meie üldise isamaaga ühendada.»

K. P. Pobedonostsev.

«Ots Balti küsimusele!» hõiskas selle peale M. Katkov.[2]

Uuenduste läbiviimiseks määrati a. 1885 Eestimaa kuberneriks slavofiilide õpilane ja Balkani sõja tegelane vürst S. V. Sahhovskoi, kes sai instruktsioone otse keisrilt ja Pobedonostsevilt. Sahhovskoi jõudis varsti otsusele, et Balti küsimus laheneb ainuüksi pärisrahvaste ümberpööramisega õigeusku: «Asja olemus seisab ainukese poliitilise sideme — nimelt usu ühtluse — hävitamises siinsete muulastest isandate ja orjade vahel. Siin maal on protestantism baltluse käes poliitiline relv ja üsna tugev. Protestantluse langemisega kaob ka nn. Balti küsimus.»[3]

Sahhovskoi ei uskunud eestlaste elujõusse. «Pole põhjust karta eesti erirahva tekkimist. Seda ei saa kunagi olema ega võigi olla. Seks pole eestlastel minevikus mingisuguseid eeldusi.»[4] Katkov oli veelgi optimistlikum: Balti väikerahvad, kellel

[1] «E. Post.» 20. IV 1882.

[2] «Moskovskije Vedomosti», Moskva ajaleht (edaspidi «M. Ved.»), 1. VII 1886.

[3] Iz arhiva knjäza Sahhovskogo (edaspidi Iz arh. Sahhovskogo), III, lk. VI.

[4] Ibid., lk. 209.

naabruses pole omarahvuslikku riiki, olevat võimelised muutuma venelasteks ka ilma usuvahetuseta.[1]

Pobedonostsev oli siiski ettevaatlikum. Kui õigeusu propaganda soodustamiseks Šahhovskoi soovitas Tallinna arhiereiks eestlast Tamme, vastas Pobedonostsev, et see oleks «kardetav ja ebapoliitiline»: «Kuni vene võim pole sel maal kindlal jalal ja vene ollus pole seal omandanud otsustavat autoriteeti, ei ole tark lasta eestlasi ja lätlasi kõrgemaile ametikohtadele, eriti kirikus.»[2]

Suurvürst Vladimir Aleksandrovitš.

Erilise rõhuga nõudis Šahhovskoi maaomavalitsuse uuendust. Ta teatas siseministeeriumile, et Balti aadlil on peale seisuslikkude õiguste veel poliitilised ja need annavad talle teiste seisuste üle võimu, mis võib olla ainult valitsusel. See võim piirab monarhi isevalitsust ja konfliktide korral on kohalik põhiseadus ikka võitnud.[3]

Neis õigustes aga peituski Balti autonoomia, millele Schirren uhkelt toetunud. Ja nende kaitsemiseks pani aadel kogu oma jõu välja: just omavalitsuse ja aadli asutiste reformi ärahoidmise oli ta teinud oma tähtsamaks ülesandeks.

Et valitsuse uuendustest ette jõuda, oli vabameelsem vool juba 70-ndate aastate lõpul esitanud landtagile eelnõu uueduseks: tõmmata talurahva esindajad maakonna omavalitsusest osa võtma («Kreisordnung»). Kuid see kukutati läbi, sest et poliitiliste õiguste andmine maarahvale tähendavat saksa olluse ülemvõimust. Uuesti tõsteti asi esile, kui 1881. a. sügisel valitsus aadlile arutuseks andis semstvo sisseseadmiseks Baltimaal. Semstvo vastu olid kõik rüütelkonnad üksmeelselt, kuid oma maaomavalitsuse uuendamiseks ulatus üksmeel ainult kihelkonnani. Nagu 1882. a. märtsis kõigi rüütelkondade «Balti konverentsil» Riias selgus, leidis Eestimaa juba «Kreisordnungi» üleliigse olevat.[4]

---

[1] «M. Ved.» 21. I 1870.
[2] Iz arh. Sahhovskogo, III, lk. L.
[3] Iz arh. Šahhovskogo, I, lk. 180.
[4] Tobien, I, lk. 409.

Aleksander III oma kroonimispidustustel Moskvas 1883 vallavanematele kõnelemas. Kõne peamiseks motiiviks oli manitsus, et talurahvas kuulaku mõisnikku ega ärgu lootku maade jagamist.

Niipea kui kindlakäelise krahv D. A. Tolstoi surma järel a. 1889 I. N. Durnovo siseministriks sai, läks Balti aadlil korda uuendustele riivi ette lükata. Veel samal aastal oli keiser Šahhovskoid julgustanud: «Sel aastal seadsime sisse kohtu, tuleval, Jumala abiga, viime läbi semstvo ja aadli uuenduse, ning kolme aasta pärast ei jää enam vahet Balti kubermangude ja teiste puhtvene kubermangude vahel.»[1] Kuid Venemaa isevalitseja osutus

---

[1] Iz arh. Sahhovskogo, I, lk. XXXIX.

siin Balti aadlist nõrgemaks. Liivi ja Kura kubernerid M. A. Zinovjev ja Sverbejev jätsid Sahhovskoi varsti üksi ja juba 1894. a. alguses heitis siseminister Durnovo Sahhovskoile ette, et see maal enneolematu ärevuse olevat tekitanud. Keisri tahtel olevat semstvo ja kõik teised uuendused seisma pandud, et maale puhkust anda. «Ärge tehke keisrile üleliigseid vaenlasi!»[1]

Keiser Nikolai II aegu, kes 1894. a. oktoobris valitsema hakkas, tõusis baltlaste mõju õukonnas. Baltlaste käes oli siis suurem osa õukonna auameteid ja kuigi neil niipalju otsest poliitilist mõju ei olnud, aitasid nad oma kaasmaalasi palju juba õigeaegse orienteerimisegagi.[2]

Olukord Baltimaal kujunes kompromissiks saksa aadli ja vene bürokraatia vahel, kes võimu omavahel jagasid, nii et administratsioon, kool ja kohus läksid venelastele, maaomavalitsuses, agraaroludes ja kirikus jäid aga aadli eesõigused kehtima, kuna eestlaste ärkamisaja lootused nurjusid ja ärkamisaja ettevõtteid rasked löögid tabasid. Eesti Kirjameeste Selts suleti a. 1893, sest nagu poolametlik «Rižski Vestnik» seletas, ta olnud asutatud, et eestlasi saksastamise vastu kaitsta; nüüd aga, kus see hädaoht kadunud, ei olevat tal enam mingit mõtet. Eesti rahva vabatahtlikest annetusist üritatud Aleksandri keskkool avati a. 1888 venekeelse linnakoolina.

Pärast Jakobsoni varajast surma (a. 1882) jätkasid mõned tema epigoonid tema Vene orientatsiooni, hoolimata pettumustestki. Nii oli prof. M. Veske juhtsõna: «Üks samm Vene poole tähendab kaks sammu Eesti kasuks.» Ühel Rakvere koosolekul olevat Veske seletanud, eestlased pidavat venelaste abiga sakslased kaelast ära toimetama, — venelastega saavat meie juba isegi valmis, sest need olevat . . . lollid.[3] Mitmel Jakobsoni järelkäijal võttis aga maad rahvuslik meeleheide või koguni eitamine. Jakobsoni kaastoimetaja, pärastine «Valguse» väljaandja J. Kõrv oli esimene, kes avalikult venestajate poole lõi ja a. 1891 seletas, et see poleks õnnetus, kui eestlased venelasteks muutuksid. «Oleviku» toimetaja A. Grenzstein jõudis pikemate kõikumiste järel arvamusele, et eestlased peavad liituma vene rahvaga, sest «ühes rahva suurusega tõuseb ka tema rahvuse väärtus, — ainult väga suured rahvad võivad ehitada iseseisvat rahvuslikku kultuuri ja seda jätkata, väikesed mitte.»[4]

Enamasti mõjus aga venestuse surve just vastupidiselt: ta kasvatas kibedust ja resoluutset vastupanutahet. Eesti Kirjameeste Seltsi sulgemise puhul väljendas seda H. Prants Soome lehes «Lappeenrannan Uutiset» (1893, nr. 38): «Tuleb kord aeg, kus Vene kotkal pole eestlaste kohta midagi ütlemist!» Tartu ülikooli ümber kasvas uus eesti rahvuslikkude haritlaste põlv, kelle suhtes venestus juba oma esimese masendava mõju oli kaotanud ja kes uute kitsamate oludega oskas kohaneda eestlusest loobumata. Selle uue põlve eestvõitlejaks sai «Postimehe» toimetaja J. Tõnisson.

Kuna Jakobsoni poliitika oli viinud pettumusele, näidates, et väikerahval ei saa olla oma poliitikat, oli Grenzstein siit järeldanud, et väikerahvad ei saa üldse püsida. J. Tõnisson tegi aga samadest eeldustest teise järelduse: väikerahvas saab siiski püsida, kuid ilma poliitikata. «Meil eestlastel ei ole «kõrge poliitika» asjadega midagi tegemist — seda õiendab riigivõim isegi,» — nii vastas «Postimees» 1901. a. suvel «Rižski Vestnikule».

See oli vabatahtlik resignatsioon, loobumine poliitikast, et piirduda kultuurilise ja majandusliku ülesehitustööga omaabi alusel. Seks tuli läbi arvustada ja ümber hinnata Jakobsoni poliitika psühholoogilised alused, see välise suuruse ja võimu tunne, mille läbi ärkamisaja käremeelsus oli leegile aetud. Tollele ajale tagasi vaadates jutustas J. Tõnisson, et «rahvusliku liikumise eesotsas seisjat pidasime meie kangelaseks, kes «Eesti» võimule ja väele viib». Nii oli rüütlimõisa ostnud Abja mees Klinke postijaamast, kus Viljandimaa mõisnikud koos, mööda sõites kogu tee sõnnikuvankril laulnud valju häälega: «Jumal teab, mis sakstest saab, — talupojad pärivad mõisamaad!» «Nagu kõik noored, nii olime ka meie täis suurusetunnet. Ja see suurusetunne võis ainuüksi välise võimutunde loomuline olla, nagu ta seda kõigi noorte juures on.»[1]

A. Grenzstein.

Et see nooruslik suurusetunne venestuse hoopide all kokku oli langenud, võttis «Postimees» tema asemele rahvusliku mõtte tuumaks väikerahva kõlbla jõu. «Rahvas, kes oma elupüüdeid kõlbelisele alusele rajab, edeneb ja kasvab, kui ta ka väike on.»

Esmakordselt hakati siin ehitama mitte enam vene või saksa toetusele, vaid omale rahvuslikule iseteadvusele. Püüdes eesti seltskonda saksa mõjust vabastada, kuid ühtlasi ka aru saades ühiste Balti huvide kaitsmise vajadu-

---

[1] Iz arh. Sahhovskogo, I, lk. XXXIV.
[2] Dellingshausen, Ed., von: Im Dienste der Heimat, Stuttgart 1930 (edaspidi Dellingshausen), lk. 219—220.
[3] Tuglas, Fr.: A. Grenzsteini lahkumine, Tartu 1926, lk. 15, 209.
[4] Ibid., lk. 203.

---

[1] «Post.», 31. XII 1908.

sest venestuse vastu, hoidus «Postimees» liigsest sakste vihkamisest. Kuni ülekohut ei juhtu, eelistas ta «rahulikku läbisaamist ja üksteise valvamist»[1]. Suhetes Venemaa võimudega loobus ta Grenzsteini tagatrepi diplomaatiast: «Kavaluse ja keerukäimise varal võivad riikide diplomaadid oma maadele ja rahvastele a j u t i s e l t kasu saata. Eesti väikerahvale ei ole aga dipolomaatilisest osavusest ühtigi loota; meie rahva elulootus põhjeneb sisemise tubliduse ja kõlblise jõu peal — seda aga ei saa mitte muidu kätte kui õiglase töö läbi iseenese ja oma ülesannete kallal.»[2]

Stud. phil. M. Veske Leipzigis.

Sellest ebatasasest võitlusest, kus venestajate pool olid kõik piiramata isevalitsuse surveabinõud ja eesti rahvuslased võisid oma seisukohti avalikkuse ees kaitsta ainult Aisopose allegoorilisel keelel, tuli J. Tõnisson välja võitjana. Grenzsteini rahvusliku eituse allajäämine kajastus tema isiklikus elukäigus-ki. End üksijäänuna tundes loobus see andekas, kuid iseloomutu ajakirjanik a. 1900 oma «Oleviku» toimetamisest ja lahkus kodumaalt.

Venestuse pealetung jäi viljatuks. Oma jõhkra ja hoolimatu lõhkumistööga oli ta ainult õõnestanud eesti rahvahulkade patriarhaalse Vene orientatsiooni, kõigutanud usaldust Vene valitsusvõimude vastu ja pinda valmistanud 1905. aasta revolutsioonile.

[1] «Post.» juubelialb., lk. 76.
[2] «Post.» 1903, nr. 32.

III. 1905. a. revolutsioon

Jaapani sõja kaotustest tekkinud revolutsiooniliikumine jõudis Eestise teatava hilinemisega, kuid sattudes siin vastuoludest üleskiintud pinnale, tõi plahvatuse, mis osutus tähelepandavaks üle Vene riigi.

Kui eesti rahvuslikku ärkamist oli võimaldanud vaba talurahva seisuse tekkimine, siis nüüd said otsustava tähtsuse linnad, mis juba nii kaugele olid eestistunud, et nende tsensuslikud linnavalitsused, Tallinnast peale, olid hakanud sakslastelt eestlaste kätte üle minema. Siiski oli see areng alles nii noor, et Eesti veel täitsa kõrvale jäi Vene riigi valitsusvastaste erakondade 1904. a. novembri salakonverentsist Pariisis, kuhu soome aktivistide kutsel tulid kokku vene vabameelsed ja sotsiaalrevolutsionäärid, poola rahvusdemokraadid ja sotsialistid ning rahvussotsialistlikud esindajad Gruusiast, Armeeniast, Ukrainast ja Lätist ning ühisel kokkuleppel revolutsiooni eesmärkideks seadsid isevalitsuse kukutamise ja rahvaste enesemääramise.

Esimesed Eesti põrandaalused revolutsiooniringid, enamasti koolinoorsugu Tartus, oli oma äratuse saanud vene, läti ja juudi sotsiaaldemokraatidelt, kes «kodanlusega koostöötamisest» hoidudes olid Pariisi konverentsist eemale jäänud. Vene keelt valdav koolinoorsugu kuulus otsekohe nende tsentralistlikku organisatsiooni. «Rahvuslikult olime magajad,» jutustab üks osaline, Marta Lepp. «Olime noored internatsionalistid, kes unistasid üleilmlikust vendlusest. Juudid ja venelased, kes istusid ühes meiega komitees, valvasid hoolsasti meie väljendusi rahvuslikus suhtes. Rahvusliku tendentsi ilmsiks tulekul pilgati vaene ohver halastamata surnuks üldiste sots.-demokraatliste põhimõtete — Marxi, Engelsi ja Kautsky abil.»[1]

Teisiti oli mitme vanema eesti sotsiaaldemokraadiga, kes rohkem kokku puutusid eesti rahvahulkadega, kui vene-juudi propagandistidega. Seal lõi rahvuslik värv aegsasti läbi. Esime-

[1] Lepp, M.: 1905. aasta romantika, lk. 79.

se eesti sotsialistliku lehe «Uudiste» toimetaja Peeter Speek juttustas juba 1902. a. saadik mingit sotsialistliku ja rahvusliku liikumise sünteesi ja rõhutas autonoomia ja föderatsiooni vajadust niihästi Vene riigikorra ümberkujundamisel kui ka sots.-dem. partei loomisel.[1] Ta toetus hiljemini läti ja juudi sotsiaaldemokraatia eeskujudele, kes vene vennasparteiga föderaalsesse sidemesse astusid; veelgi rohkem oli rahvuslikule alusele asunud läti sots.-demokraatlik ühendus («Saweeniba»), kes a. 1901 lahkus sotsiaaldemokraatiast mitte ainult s.-revolutsionääridele läheneva terroristliku taktika, vaid ka oma separatistlikkude, Läti iseseisvust pooldavate põhimõtete pärast.

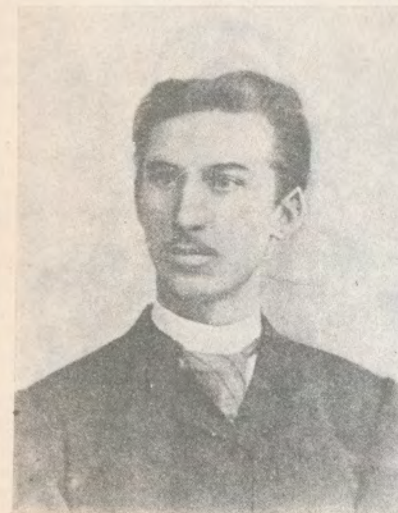

E. Vilde.

Kui 1905. a. 18. veebr. ukaas loa andis märgukirjades soove avaldada riiklikkude uuenduste kohta, seadis P. Speek esmakordselt üles Eesti autonoomia nõude märgukirjas, mis valitsusele esitati.[2] Samal ajal kerkis autonoomia mõte ka Tallinna linnavalitsuse ja K. Pätsi «Teataja» ümber koondunud eesti haritlaskonna radikaalses tiivas. Vabakutselised haritlased said nüüd võimaluse kutseühingutesse astuda. Peterburi kongressil 1905. a. maikuus koondusid need ühingud ülevenemaaliseks «liitude liiduks», kes Tsusima merelahingu mulje all esines asutava kogu kokkukutsumise nõudega. Sealsamas peeti ka kongressi delegaatide-autonomistide nõupidamine, kus tooni andsid poolakas prof. Bodouin de Courtenais ja juut Sabotinski, eestlastest võtsid sellest osa dr. Peeter Hellat Peterburist, Tallinna advokaat O. Strandmann, loomaarst J. Rabisson ja P. Speek Tartust.

Oktoobri üldstreik ja manifest tõid enda järel «vabaduse päevad» ja avaliku organiseerimise võimaluse kõikidele vooludele. Juba suvel oli Tartu põrandaalusel nõupidamisel katsutud sot-

[1] A. Rei, «Rahva Sõna» 1. IV 1930.
[2] «Vaba Maa», Tallinna ajaleht (edaspidi «V. Maa»), 15. VIII 1926.

siaaldemokraatia tsentralistliku ja rahvusliku voolu vahel kokkulepet leida, kuid asjata.[1] Nüüd asutas P. Speek ühes Gottlieb Asti ja Eduard Vildega Eesti sotsiaaldemokraatliku ühenduse, mis oma rahvuslikkude põhimõtete pärast kohe kokku põrkas vene vennasparteiga. Tartu koosolekul 10. nov. heitsid ühenduse asutajatele vene parteist eestlased — pärastised Eesti sotsiaaldemokraadid K. Ast, Alma Ostra, Joakim Puhk jt. — ette, need tahtvat iseseisvat Eesti riiki luua. See oli esimene kord, kus eestlane seda eestlasele ette heitis[2], mida veerandsada aastat varemini olid C. R. Jakobsonile ette heitnud baltisakslased.

J. Tõnisson noorena.

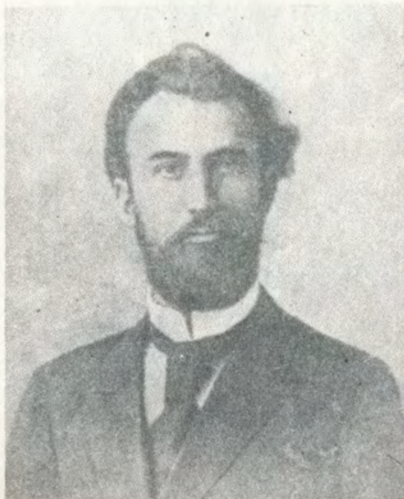
Tallinnas kujunes 13. nov. koosolek kahe vennaspartei vahel 6 tunni pikkuseks lahinguks. Tsentralistid eesotsas M. Martna ja A. Reiga kinnitasid, et neil Venemaa parteis on kõige lahedam tegevusvõimalus ja et «Eesti» sotsiaaldemokraatia asutamine olevat kunstlik sünnitus, millel praegu tõsist alust ei olevat. Olevat koguni kuritegu partei vastu nii kergemeelselt lõhesid tekitada ja jõudu iseeneste vastu kulutada.[3] Eesti sotsiaaldemokraatia olevat väikekodanlikud rahvuslased, kes seisvat kodanlaste ja sotsiaaldemokraatia vahel, ehitavat rahvastele aedu ümber; oma föderalismi põhimõttega patustavat nad Marxi üleskutse vastu, mis kõlavat: «Kõigi maade proletaarlased ühinege!», mitte aga «Kõigi maade proletaarlaste komiteed, ühinege!».[4] M. Martna oli koguni sähvanud: isegi Tõnisson viskas rahvuslipu maha, aga Eesti sotsiaaldemokraadid võtavad selle Tõnissoni lipu maast üles endale![5]

Eesti sotsiaaldemokraadid vastasid, et rahvused on olemas, neid ei saa maha salata. Piirirahvaste proletariaat tunneb peale isevalitsuse ja kapitalismi veel ka rahvuse rõhumist. Venemaa partei keskjuhatuses tuleks tal seista vene enamuse all, kes ei tunne kohalikke olusid, mis siin mitmes asjas isesuguse võitlustee määravad. Venemaa parteiga tuleb ühineda üheõiguslise

[1] Kruus, H.: Punased aastad I, lk. 238.
[2] «Uudised», Tartu ajaleht (edaspidi «Uud.»), 22. II 1905.
[3] «Post.», 22. II 1905.
[4] «Uud.», 25. II 1905.
[5] Ibid., 22. II 1905.

alusel, nagu läti, poola, juudi ja teiste piirirahvaste parteid, nagu olude sunnil ka austria sotsiaaldemokraadid on föderalistlikult organiseerunud. Arvamine, nagu mõistaks üks sotsiaaldemokraat iga kord teise tarvidusi, on eksitus. Kui Peterburi organiseeritud töölised Poolamaa sõjaseaduse alla panemise pärast streiki alustasid ja Moskva seltsimehi seks ka üles kutsusid, lükkasid viimased kutse tagasi. Nad ei tahtnud poola proletariaati toetada. Nende seast kostis koguni hüüe: «Isamaa äraandjaid meie ei toeta!»[1]

1905. aasta vabaduse päevad kestsid seks liiga lühikest aega, et see kokkupõrge rahvusliku ja tsentralistliku sotsialismi vahel oleks jõudnud tegelikus poliitikas välja kujuneda. Seal töötasid mõlemad voolud käsikäes ja pärandasid oma vastuolud 1917. aastale.

J. Tõnisson Venemaalt tagasijõudmise järel.

Eesti parem tiib — J. Tõnissoni «Postimees» — pidas kuni oktoobrimanifestini kinni oma apoliitilisest seisukohast. Viimaseks pidemeks oli tal — umbusaldus venelaste vastu. Veel 27. aprillil arvas ta: «Tuleb Vene suurrahva ja piirirahvaste vahekord tõsisele arendusele, küllap siis nähtakse, et vene vabastatud radikalism schovinismi poolest vene vanameelsusest ja isevalitsusest mitte maha ei jäe. Nüüd oma küüsi põletama minna, et Vene käremeelsetele piirimaade «rahvusliku enesemääramise» nimel tuld tuua, oleks küll õige noor ja lapsik.»

Oktoobrimanifesti väljakuulutamine tõi ootamatu kokkupõrke. «Postimehe» ringkonna eestvõttel kogunesid Tartu eesti seltsid rahvuslikule rongkäigule. Punalippude ja seltside erilippude hulgas lehvis ka Eesti rahvuslipuks saanud Eesti Üliõpilaste Seltsi sini-must-valge — esimest korda nii avalikult pärast 1884. aastat. «Värviliste lippudega mustasaja» vastu pandi eriti vene pahempoolsete üliõpilaste poolt vastumeeleavaldusi toime, mis vahel tegelikkude kokkupõrgeteni läksid ja mille pärast hiljemini mitmel pikal miitingul protestiti, et rahvuslikke avaldusi vasturevolutsioonina ei tule võtta.[2]

---

[1] «Uud.», 2. XII 1905.
[2] Kõpp, J.: Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu I, Tartu 1925 (edaspidi Kõpp), lk. 248—249.

J. Tõnisson seletas siis, ta pole sugugi sellepärast valitsusevastasest võitlusest eemal seisnud, et ta isevalitsust oleks pooldanud:

«Süda läheb veel tagant järele täis, kui kõige selle hirmsa omavoli ja seaduse söömise peale mõtled... Oli väga loomulik, et valitsuse kahekeelse venituse politika peale kindlaks vastuseks politiline mäss oli.» «Aga... kui Vene rahvas on lasknud oma suure kasuka sisse verehimulisi söödikuid — ametnikka jne. — sigineda, nii et nad oma sadade jalgadega isegi meie piirimaale on ulatanud, siis ei olnud ometi m i t t e m e i e kohustatud Vene kasukat puhtaks tegema hakata!... Meie täitsime oma kohust vabastuse mõtte vastu juba seega, et meie seda puhastuse tööd vastutöötamise läbi ei ole takistama läinud, vaid kõlblise toetamise läbi edendanud.»[1]

On väidetud, nagu poleks «Postimehe» suhtumine Vene riigivõimusse 1905. aastal põhimõtteliselt muutunud.[2] Sellega ei saa nõus olla. J. V. Jannseni poliitilise vormeli: «Keiser, usk ja isamaa» oli J. Tõnisson vahetanud uuega: «Seaduslikkus, kõlblus, rahvus.»[3] Ses vormelis tõi oktoobrimanifest Tõnissoni «seaduslikkusele» uue mõtte: see ei tähendanud talle siitpeale enam keisritruudust, vaid konstitutsioonitruudust.

Karl Ruga, üliõpilane, sotsialistlik tegelane ja agitaator. Suri 1905. a novembris tiisikusse.

«Postimehe» ringkonnast moodustati Eesti Rahvameelne Eduerakond, kes võttis omaks Vene konstitutsiooniliste demokraatide («kadettide») eeskava väheste lisanduste ja parandustega. Eriti nõuti Eestile samasugust autonoomiat, mida kadetid Poolale olid lubanud: oma seimiga, kuid riiklikku ühtlust ja keskparlamenti alles jättes.[4] Ühes vene kadettidega tuli J. Tõnissonil nüüd minna, mille eest ta veel mõni kuu varemini oli hoiatanud, «Vene käremeelsetele piirimaade rahvuslise enesemääramise eest tuld tooma» ja selle tagajärjel sai ta ka nagu siis oli ennustanud, «küüsigi põletada», — esimese riigiduuma Viiburi manifesti eest ühes teistega 3 kuud kinni istudes.

Et «Postimees» võttis konstitutsioonilise seisukoha, sotsialistid aga kasutasid vabaduspäevi revolutsioonilise pealetungi jätkamiseks, siis areneb nende voolude vahel varsti terav võitlus.

---

[1] «Post.», 25. X 1905.
[2] Kruus, H.: J. Tõnisson eesti kodanluse juhina, lk. 58.
[3] Suits, G.: Sihid ja vaated.
[4] «Post.», 9. II 1905.

Juba esimestel vabaduspäevadel avaldasid «Uudised» (28. okt.) üleskutse, et boikoteeritagu endisi valimisseadusi ja asutisi ja uusi valimisi pandagu toime ainult üldise hääleõiguse alusel. Et asutava kogu valimisi demokraatlikul alusel toime panna ja asutavale kogule ettepandavat Baltimaa autonoomia põhiseadust välja töötada, rahvaelu igapäevaseid tarvidusi täita ja korda pidada, seks seatagu viibimata sisse ajutine rahva omavalitsus nelja astmega: 1) kõikseisuslik vald ja linn, 2) maakond, 3) Eesti ja Läti provintsid ja 4) üldine Baltimaa omavalitsus. See on ainuke juhus, kus Baltimaad eestlaste poolt on kujutatud, nagu ta seda ajaloos olnudki — ühise autonoomse provintsina.

Marta Lepp, 1905. a. tegelasi. Ülesvõte u. 1901. a.

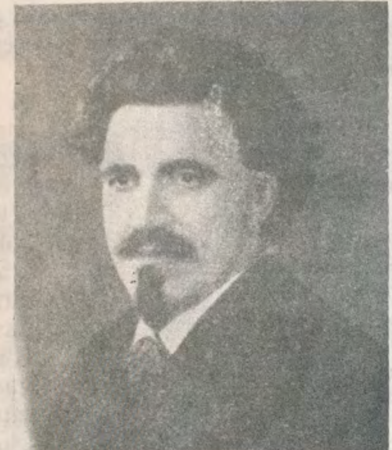
Rahvakoosolekutel oli soovitatud rahval relvastuda ja sõjariistus mässuga võim vallutada. Tartus oli seda mõtet ka dr. P. Hellat õhutanud, tuues eeskujuks Poolat, Soomet ja Inglise vabaduskirjade saamise lugu.

Selle vastu astus järsult üles «Postimees»: «Üks ainus diviis sõjaväge ja terve Baltimaa sõjariistade kandjad oleksid pelgu aetud, tervest omavalitsusest ei oleks muud järele jäänud, kui kibe mälestus. . . Mõeldagu ometi, et Venemaa suurem riigimees Peeter Suur Läänemerd Venemaa aknaks tunnistas. . . Niikaua kui Venemaa seista tahab, olgu see ainuvalitsuse või vabariigi kujul, ei saa tema ilma Baltimaadeta ja Läänemere sadamateta läbi. See on hellem koht Vene ilmariigi keha küljes. Ei ole mõeldagi, et nüüd Venemaa riigimõte seda kannataks, kui Baltimaade rahvad end Veneriigi küljest koguni vabaks teha tahaksid.» Tulevat «ainult niipalju õigusi võtta, kuipalju meil jõudu ja võimu on oma õigusi kaitsta ja kanda».[1]

Need hoiatused olid võimetud meeli rahustama. Loodusjõuline oktoobristreik oli oma üllatava võiduga kõik rööpaist välja paisanud. Ta oli valitsuse kabuhirmu ajanud ja administratsiooni halvanud. Ja kuna Mandžuuria sõjaväljalt nii pea vägesid tagasi ei saadud, puudus valitsusel reaalne jõudki, et end maksma panna. Sama üllatus oli rahvahulgad purju viinud vabadusest. Maa kees koosolekute ja streikide palavikus; valitsuse silmapilkset peakaotust hakati pidama lõplikuks kokkulangemiseks.

[1] «Post.», 9. II 1905.

Et meeleolusid selgitada, astus Tartus J. Tõnissoni algatusel 27. nov. kokku ülemaaline rahvaasemikkude kongress. Kiiresti revolutsioneerunud õhkkonnas osutus see kahekordseks poliitiliseks eksituseks. Kokkukutsujad ei olnud ette näinud, et kongress neist kaugele vasemale poole kaldub. Tormilisel avamiskoosolekul jäi J. Tõnisson vähemusse, juhatajaks valiti vasema tiiva kandidaat adv. J. Teemant ja kongress lõhenes kaheks. Ühine oli mõlemal ainult umbusk valitsuse järeleandmiste vastu. Parem tiib, kes J. Tõnissoni juhatusel «Bürgermussesse» jäi, nõudis oktoobrimanifesti teostamist, viibimata ajutise omavalitsuskorra maksmapanemist ning maa-asemikkude kogu kokkukutsumist maa autonoomse omavalitsuskorra ettevalmistamiseks. Vastasel korral ähvardati passiivse vastupanuga.[1]

Peeter Speek.

Sotsialistid olid kongressile ainult seks tulnud, et J. Tõnissoni algatuse vastu protesti avaldada ja siis lahkuda. Ootamatu võit ja kongressi lõhenemine pani neid aulasse ülekolinud vasema tiiva kongressile edasi jääma, et seda ära kasutada oma vaadete propageerimiseks. See oli teine poliitiline eksitus kongressil. Tulemuseks oli, et kongress tegi revolutsioonilisi otsuseid, mida nende esitajad isegi tõsiselt ei võtnud, saadikute hulkadest rääkimata. Kongressi juhataja J. Teemanti tagasihoidmisest hoolimata läksid kuumas õhkkonnas läbi H. Pöögelmanni, A. Keskküla ja teiste sotsialistide ettepanekud: boikoteerida valitsusasutisi, viibimata sisse seada revolutsiooniline omavalitsus, kogu rahvas relvastada, rahvamiilits asutada ning võitlust valitsuse vastu jätkata kuni asutava kogu kokkuastumiseni.[2]

Kongressi resolutsioonidele vaadati mitte kui otsusele, vaid kui soovidele ja neid võeti suurelt jaolt sellepärast nii kergesti

[1] «Post.», 1. XII 1905.

[2] Jürisson (Martna), M.: Punased aastad Eestis.

vastu, et mõni päev varem läti rahvaasemikkude kongress niisama revolutsioonilised resolutsioonid oli vastu võtnud. Võitluse juhtimiseks otsustati küll 5-liikmeline revolutsiooniline keskbüroo valida, kuid selle tegevusest ja üldse liikumise juhtimisest ei olnud enam midagi kuulda. Loodusjõulisena, nagu ennegi, pahises liikumine aula kongressistki mööda, kuni aadel tema vastu Vene väed maale sai.

Karl Ast 1905. a.

Aula otsustes ei seisnud midagi Eesti autonoomiast. Venemaa parteist sotsiaaldemokraatidele oli see mõte veel liiga võõras. Ometi oli ta juba teed leidnud vasempoolsetessegi rahvahulkadesse. Aula kongressilt koju pöördudes oli maasaadik H. Martinson Raplas oma mõisnikule rääkinud, et rahvas soovib autonoomset Eestit. Kuusiku mõisnik von Lilienthal vastas, et ka mõisnikud vene võimu vastu olevat, kuid nii kaugele siiski ei soovi minna.[1]

Kui mõõduka eeskavaga aula «käremeelsus» siis veel ühendatud võis olla, näitas Saaremaa rahvaasemikkude kongress Kuressaares 7. dets. Ehk küll muidu «aulameelne», ei läinud ta eduerakonnagi poolt vastuvõetud üldise valimisõiguseni, vaid otsustas, et aadli landtagil $^2/_3$ kohti talurahvale tuleks anda, vastavalt talu- ja mõisamaade vahekorrale.[2]

Oli vaja erilist väljakutset valitsusvõimude poolt, et liikumine agraarrahutusteks plahvatas, ürgjõuliseks ja organiseerimata meeleheitekokkupõrkeks talurahva ja mõisnike vahel.

Valitsuse järeleandmised uuenduste liikumisele sundisid ka balti aadlit senisest tardumusest lahkuma ja 1881.—1886-ndate

[1] 1905. a. revolutsiooni päevilt, Tallinn 1931 (edaspidi 1905. a. rev.), lk. 80.

[2] Kruus, H.: Punased aastad, lk. 234.

aastate eeskujul halvema ärahoidmiseks esinema omapoolsete ettepanekutega.

Keisri 1904. a. 12. dets. reskriptis oli lubatud omavalitsusest osavõtt kõigile rahvakihtidele. Sellepärast võeti 1905. a. jaanuaris Eestimaa landtagil jälle päevakorda kihelkonnaseadus ja maksureform. Uuenduste pooldajad nõudsid seks eeltööde alustamist, «kuni veel iseseisvalt otsustada võime».

Parun Uexküll soovitas talurahvast landtagilegi lasta. «Iga silmapilk võib tuua suuri muutusi. Praegu oleme veel seisukorra peremehed, võime oma positsiooni kõvendada liitlaste — väikepõllumeeste abil. Ärgem laskem teisi oma põhiseadust hävitada, vaid arendagem seda ise, kuni võimalik.»

H. Pöögelmann praeb pursuisid. «Sädemete» karikatuur.

Uexkülli ettepanek kõrvaldati aga hääletamiselt. Landtagil valitses alles kõhklemise meeleolu. Dellingshauseni tagantjärele seletus[1], nagu oleks juba seal otsustatud esitada eelnõu talurahva juurdekutsumiseks omavalitsusse, ei leia landtagi protokollist kinnitust.

Alles kui valitsus sammu edasi astus ja 1905. a. 18. veebruari ukaasiga kutsus välja märgukirjade saju, teatas Eestimaa rüütelkonna peamees Dellingshausen 10. märtsil rüütelkonna komiteele, et seega uus olukord on tekkinud, et siseministeeriumis juba semstvo laiendamist Baltimaale on arutatud ning Peterburi mõõtuandvais ringkondades soovitatakse, esitagu rüütelkonnad omad vastuettepanekud ühiselt. Seepärast oli Liivimaa aadlikonvent 8. märtsil otsustanud rüütelkondade uue «Balti konverentsi» kokku kutsuda ja sellele otsustas Eestimaa rüütelkonna komitee 12. märtsil esitada kaalumiseks talurahva osavõtu maaomavalitsusest. Eestimaa rüütelkond, kes 1883. a. Balti konverentsil olnud kõige

[1] Dellingshausen, lk. 103.

tagurlikum ega tahtnud talurahvast kreisipäevadelegi lasta, osutus Dellingshauseni juhtimisel neist nüüd, nagu ka hiljemini 1915. a., kõige vabameelsemaks.

Samal ajal käis aadel valitsusele peale ka suurema sõjalise kaitse nõutamiseks rahvaliikumise vastu. 16. märtsil jutustas Dellingshausen keisrile, et maal on olukord väga ebakindel, «vägivalla aktid on iga silmapilk võimalikud» ja palus «ärahoidvaid abinõusid», eeskätt aga vägede saatmist maakonnalinnadesse. Keiser nõustus.

Aga valitsus käis omalt poolt ka uuenduste asjaga peale. Provintsiasjade peavalitsuse direktor Gerbel teatas 4. aprillil Dellingshausenile, et sisekubermangude semstvo uuenduse valmides asutakse piirimaade juurde. Kohalikke iseärasusi tahetakse arvestada, seks saadetagu kohtadelt materjale.

Alma Ostra 1905. a.

Iga rüütelkond koostas eelnõu ja 23. mail astus Riias kokku ühine «Balti konverents», mida avades Liivimaa maamarssal parun Fr. Meyendorff ütles: «Nagu 1881. a. oleme sunnitud hoidma kilpi meid ähvardava laine vastu... Meie provintside võimu suurendamine on saavutatav ainult meie põhiseaduse laiemale alusele seadmisega. Meie vahekord kohaliku rahvaga on kujunenud sääraseks, et peame teda kaastööle tõmbama. Kui keegi meie kohaliku rahva mõõduta ja küpsemata ihadest suudab jagu saada, siis oleme see meie, mitte aga riik; meie anname end riigi käsutusse, kui meid vabalt tegutseda lubatakse. See suur ülesanne tuletagu meile meelde, et viimased 25 aastat on meid teinud poliitiliselt steriilseks ja et meid ähvardab avalik-õigusliku juhtiva osa kaotamise hädaoht.»[1]

Rüütelkonna juhtivat osa lootis Meyendorff teostada nii, et pärisrahvaste abil oleks aadel tagasi tõrjunud Vene bürokraatia vahelesegamise Balti asjusse, riigivõimu abil aga oleks ohjeldatud pärisrahvaste «mõõduta ihad».

Landtagid pidid edaspidi jääma ainult aadli seisuslikeks asutisteks, kuna laiendatud maaomavalitsused oleksid loodud nende kõrvale. Saare- ja kuramaalased tahtsid uue omavalitsuse seadusandlikku algatusõigust piirata majandusalaga. Parun Ed. Stackelberg Eestimaalt vaidles aga selle vastu:

---

[1] Riigi Keskarhiiv Tartus (edaspidi ERKA), SRA-967, ERA-a. 10.

Märkus: E. Laamani kasutatud arhiivimaterjalid asuvad praegu peamiselt Eesti Riigiarhiivis, fondide ja toimikute numeratsioon on teine.

«Mida enam õigusi anname uuele kogule, seda enam end ise kaitseme.»

Vaidlusi tekitas ka kuuriate küsimus. Saare- ja osalt ka liivimaalased pooldasid kaht kuuriat: mõisnikkude ja talurahva, kura- ja eestimaalased aga kolme, kus, kolmas, E. Stackelbergi mõtte järgi, koosnedes jõukamatest talupoegadest, pidi aitama siluda vastuolusid aadli ja talurahva vahel. Maanõunik parun Budberg nõudis, et suurmaaomandil olgu niisama palju hääli kui kahel teisel kuurial kokku: «Kui seni kogu esindus on kuulunud suurmaaomandile ja see nüüd loobub poolest, siis on see juba nii suur vastutulek, et kustki õieti enam midagi nõuda ei võidaks.»

Eduard ja Ida Sõrmus Hollandis maapaos. Väljavõte grupipildist.

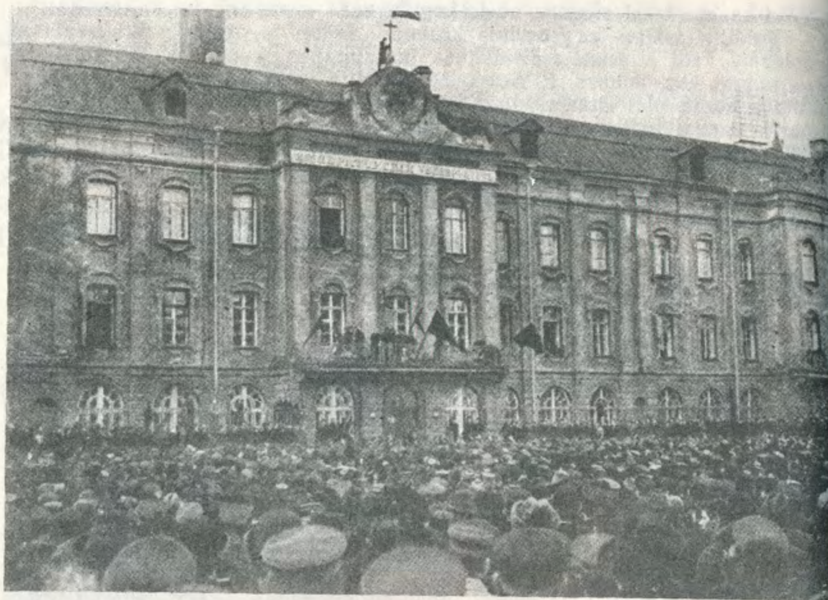
Kolmele kuuriale viimaks jäädigi, kuid üldiselt arvati, et esimene ja kolmas kuuria peaksid olema ühesuurused ja talurahva kuurias oleks hääl ainult talupidajatel.

«See on tähtsaim küsimus, mis aastakümnete järel landtagil arutusele tuleb,» ütles Dellingshausen Eestimaa juunikuu landtagile aruannet tehes: «Tähendab ju see loobumist eesõigusest — üksinda kodumaa teenistuses seista maavalitsemisel, tähendab tunnustamist, et meie teistest rahvustest kaasmaalased küpseks on saanud koos meiega Eestimaa rõõmu ja mure üle arutama ja valitsemisest osa võtma.»

Konservatiivsemalt poolt oli veelgi kahtlusi. Parun Engelhardt tähendas, et uuendusteele on tulnud asuda rohkem sunniviisiliselt kui omast tahtmisest, ja küsis, kas poleks otstarbekohasem ära oodata üldist semstvot, kui ise algatada reformi, mis aadli õigused niikuinii miinimumini viib.

Teiselt poolt aga hoiatas maakonnasaadik parun Schilling Padast valitsusvõimudega käsikäes pärisrahvaste vastu minemise eest: «Kuigi meie enda rahvust suurem hädaoht varitseb eestlaste ja lätlaste kui venelaste poolt, peame siiski tunnistama, et see tee oleks meeleheite tee, mis sunniks meid kätt pakkuma oma kaasmaalaste venestamiseks. Seepärast jääb meile vaid vastupidine tee — katsuda alal hoida usaldusenatukest ja püüda võimalikku ühendust kohalikkude rahvastega,» nii et juhtimine jääks aadlile.

Eelnõu esitati kohe valitsusele palvega seda veel enne riigiduuma kokkuastumist kinnitada. Kuid siseminister P. Durnovo vastas Dellingshausenile, et «revolutsiooni mängivatele eestlastele ja lätlastele ei või mingit osavõttu anda maavalitsemises». Ja maavalitsuse osakonna direktor Gerbel vastas: «Valitsus ei või ühele maale erandit teha. Maaomavalitsus reorganiseeritakse kogu riigis, siis tuleb kord ka Baltimaade kätte.»

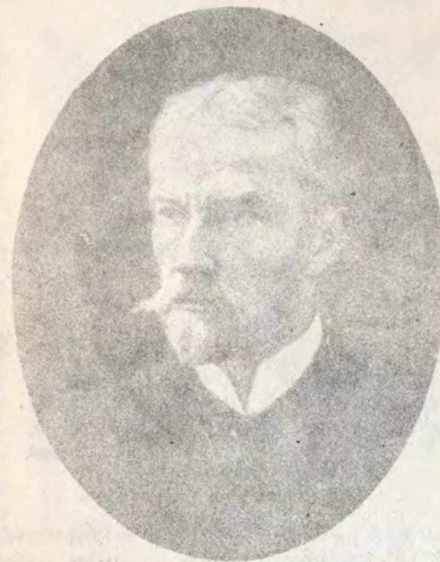
Vabaduspäevad 1905. a. Peterburis. Ülal ülikooli katusel eestlane E. Sõrmus punast lippu püstitamas.

Nähes vähest vastutulekut, valisid rüütelkonnad erakordse tee. Nad hakkasid nõutama Baltimaa kindralkuberneri ameti uuesti sisseseadmist revolutsiooniliikumise ohjeldamiseks, kindralkuberneri juurde aga erinõukogu asutamist uuenduste ettevalmistamiseks. See teostati alles hilissügisel, kui revolutsiooniliikumine juba üle pea ähvardas kasvada.

J. Poska jt. eestlaste eestvõttel protestis Tallinna linnavolikogu 31. aug. 1905 selle vastu, et maaomavalitsuse uuendust valmistatakse ühekülgselt ette suurmaapidajate kitsas ringis, ja nõudis, et seks kokku kutsutaks valdade ja teiste kihtide volinikkude kongress.

Siis püüdis Dellingshausen kontakti luua eestlaste juhtidega. Seevaldi haigla juhataja dr. Ernst v. Kügelgeni ja Harju praosti K. Thomsoni kaudu astus rüütelkonna sekretär Ed. parun Stackelberg (Sutlemast) ühendusse Tallinna Eesti linnavalitsuse ja ajakirjanduse tegelastega, nagu J. Poska, K. Päts, J. Teemant, G. E. Luiga, M. Pung. Salajastel kooskäimistel, mis kestsid mitu kuud, arutati ühise rinde loomise võimalusi Vene bürokraatia vastu, eriti agraar- ja omavalitsusküsimusi. M. Punga

nõudmisel kutsuti hiljemini osa võtma ka sotsialistide juht M. Martna, kes eestlaste esialgsete mõõdukate nõudmiste asemele radikaalsemad üles seadis: üldine valimisõigus ning koloniseerimise mittepiirdumine talu- ja kuuendikumaadega, mis Stackelbergile juba liiale läks. Lõpuks peeti Poska juhatusel koosolek raatuses, kuhu Stackelberg oli kutsunud rohkem sakslasi, ka parempoolseid, kuna eestlaste pool oli juba rohkem ka vasempoolseid. Ka Poska—Pätsi rühma nõudmised olid nüüd radikaalsemaks läinud. Kriipsu tõmbas neist läbirääkimistest läbi Tallinna 16. oktoobri veresaun: oktoobristreigi aegu kuberneri poolt lubatud tööliskoosoleku peale Uuel turul avas sõjavägi tule ja tappis mitukümmend inimest.

Parun Fr. Meyendorff.

Veretöö põhjustasid hõõrdumised kuberner Lopuhhini ja diviisiülema Voronovi vahel. Rahva seas levis aga kahtlus, et asjas ka aadel süütu pole. Tallinna ümbruskonnas esines mõningaid mõisate rüüstamisi. Laskmise uurimiseks nõudis Dellingshausen Peterburis senaatorirevisjoni. Tal oli seda enam põhjust Voronovit väärata, et see tema palvetest hoolimata vägesid maale ei saatnud, vaid neid ainult linnades hoidis. Peaminister Witte aga vastas, ta ei suutvat kogu Venemaale senaatorirevisjone korraldada.

Kui selle veretöö järel 17. oktoobri manifest «vabaduspäevad» avas, olid rahva meeled seevõrra revolutsioneeritud, et Eesti linnavalitsuse juhid oma mõju hulkadele kaotasid. Vana «Estonia» rahvakoosolekul äratas põörast vaimustust Peterburist tulnud kõnemees Kokk, nagu hiljemini kuuldus, provokaator, kes rahvast mässule kutsus: esimene asi — vesi ja gaas kinni! K. Päts karjuti sealsamas maha.

Stackelberg jutustab, kuidas üks eestlane hingetult temale teatama tulnud läbirääkimiste läbikukkumisest. Omavahelisel koosolekul olla üks senine mõõdukas eestlane läbirääkimistingimused rusikasse pigistanud ja

küünla peal ära põletanud: nii sündigu ka parunitega! Masendatult lisanud sõnumitooja omalt poolt juurde: meie, eestlased, punased ja mittepunased, kristlased ja paganad, jõukad ja varatud, peame nüüd juba koos minema — läbi paksu ja vedela. Meie ei saa teid ega teie meid enam aidata![1]

Pärisrahvastele lähenemise asjus ei olnud baltlaste seas üksmeelt. Tartu advokaat Adalbert Volck kahetses lähenemiskatseid veel hiljemini tagantjärele: «Mõne kaasmaalase unistus mittesakslasi liitlasteks venelaste vastu võita on üks suuremaid ja saatuslikumaid eksitusi, mis eestlastele ja lätlastele võimsaid trumpe kätte andis.»[2] Ka eestlased võtsid neist katsetest osa väga väheste lootustega ja vabaduspäevil katkesid läbirääkimised tõesti. Aga Stackelberg ei kaotanud veel lootusi eestlaste kaasatõmbamiseks, nagu seda tema mälestustest peaks järeldama. Küll käis diplomaatiliste suhete katkemisega kaasas pinevuse tõus. Dellingshausen kutsus 31. okt. kirikute patroone omakaitset korraldama ja pööras kuberneri tähelepanu omakaitse ja politsei koostöö tähtsusele. Tänu isiklikule mõjule Peterburi sõjaväeringkonna ülema suurvürst Nikolai Nikolajevitši juures õnnestus Dellingshausenil Eestisse juurde hankida mitu eskadroni kaarditraguneid ning Tallinnasse jalaväge ja kasakaid.[3]

E. Vilde pilkelehe «Kaak» (ilmus Helsingis) karikatuur eduerakonna tagasihoidlikkuse kohta: Tõnisson hüüab mehele, et ärgu ta tarvitagu vägivalda teda sõtkuva härja vastu.

Kui Lätis rahutused juba suurema ulatuse saanud, loodi 28. nov. Baltimaade kindralkuberneri amet, kelle juures pidi olema erinõukogu vajalike uuenduste väljatöötamiseks. Et «silmapilgul, kus valitsus oli alla andmas, katsuda saatust ületada ja viimastel nädalatel ülepeakaela antud seaduste kehtima panemist Eestimaal takistada», astus 7. dets. kokku Eestimaa landtag, kolmas sel rahutul aastal. See oli aadli järeleandmiste kõrguspunkt. Jaanuari landtagil oli ainult osalist omavalitsus-

[1] Stackelberg, Ed., Fr.: Ein Leben im Baltischen Kampf, München 1927 (edaspidi Stackelberg), lk. 121—125.

[2] Volck, AA.: Verklingende Zeiten, Leipzig 1930 (edaspidi Volck, Verklingende...), lk. 243.

[3] Dellingshausen, lk. 113—114.

uuendust arutatud, juunis üldist; nüüd otsustati juba eelnõu väljatöötamiselegi kutsuda laiemate kihtide esindajad. Kindralkuberneri juurde loodud provintsi ja kubermangude erinõukogud olid olnud Dellingshauseni algatus. Landtag otsustas nüüd kubermangu nõukogusse valida endalt ja talurahvalt kummaltki 22 saadikut ja linnadelt 9. Otsus ei läinud läbi vastuseisuta. Landrat parun Engelhardt leidis nõukogud üldse ülearused olevat. Vastupidist seisukohta toetas parun Ed. Stackelberg, kes eestlastega läbirääkimisi pidanud: ainuke abinõu revolutsiooni hirmuvalitsuse vastu olevat apelleerida pärisrahva korraarmastaja olluse poole, kes enamikus on rahvuslikedumeelne. Ainult see rohkearvuline ollus suudab korravaenlastele vastu panna, mitte aga eestlaste alalhoidlikud kihid, kes oma vähesuse tõttu praegu üldse ei julge avalikkuse ette astuda. Stackelberg soovitas nõukogusid valida samal alusel nagu riigiduumatki, sest oma duumakandidaati sakslased niikuinii läbi viia ei jaksa, vaid peavad kas edumeelseid eestlasi toetama või passiivseks jääma.

Konstantin Päts noorena.

Stackelberg oli üks Balti konstitutsiooni erakonna («Nella») Tallinna juhtidest ja pidi seal näinud olema, kui vähe suudavad üksikud alalhoidlikud eestlased endile pooldajaid koguda. Landtagi enamus leidis siiski riigiduuma valimisseaduse liiga radikaalse olevat ja jäi keskteele — pariteedi mõttele.

Landtagi aegu tuli teade, et asekuberner Giers raudteede streigi ja valdade esindajate kongressi tõttu on 10. dets. sõjaseaduse välja kuulutanud, nagu Dellingshausen arvas, seks, et seega vastutust endalt sõjavõimudele veeretada. Landtag otsustas kohe sõjaseaduse vastu protesteerida ja vastuoksa oma traditsioonidele teatas sellest ajakirjandusele. Siseminister Durnovole telegrafeeris Dellingshausen, et sõjaseadus ilma sõjajõuta on vastuolu iseendaga. Sõjaväge oli Eestis nii vähe, et sõjaseaduse väljakuulutamine pidi Dellingshauseni arvates osutuma jõuetuse väljakutseks, mis ainult kahju võib tuua.

«Teataja» ringkonna tegelasi M. Martna kodus. Vasakult: E. Virgo. Hans Martna, pr. Martna, H. Pöögelman, prl. Laipman, K. Päts, Franziska Martna, E. Vilde, prl. Paulberg, J. V. Veski, M. Martna, H. Laipman, M. Pung, T. Ussisoo (seisab).

Nii see kujuneski. Teist korda 1905. aastal tõi Vene bürokraatia tavaline ametkondade hõõrdumine Eestis revolutsioonilise plahvatuse. Ühtaegu sõjaseaduse väljakuulutamisega suleti

eesti lehed, vangistati hulgaliselt eesti tegelasi ja keelati ära valdade saadikute kongress Tallinnas. Maasaadikud olid sinna juba kokku jõudnud ja neid ärritas eriti, et nemad ei tohi kokku tulla, kuna mõisnikud samal ajal oma landtagil istuvad. Pimedusse jäetud rahvas käsitas sündmust otse parunite provokatsioonina. «Volta» vabriku söögisaali koguneti tööliste ja maasaadikute koosolekule. Vaatamata sotsialistide juhtide vastuseisule, käis hulkades kihutus — maale minna ja parunitele kätte maksta. Maale mineku otstarbena nimetati mõisnikkude vangistamist, relvade äravõtmist, vilja linna saatmist jne. Juhtidest kutsus ainult H. Pöögelman «läti keelt rääkima», s.o. läti eeskujul mõisaid rüüstama hakkama. Kasakad jõudsid aga peale ja ajasid koosoleku laiali.[1]

Järgmisel päeval kogunes salakoosolek, kus juba lõplikult otsustati maale minna. Pole kahtlust, et ilma sõjaseaduse väljakutseta seda poleks juhtunud. Saaremaal oli käremeelsetel rahvaasemikkude koosolekutel detsembri alguses rahvast hoiatatud vägivallategude eest ja selle järel olid seal kohe lakanud ka need üksikud mõisate kõrvalhoonete ja küünide põlemised, mis enne esinenud.[2]

Rühm üliõpilasi 1897. a. «burgis» — omaaegses Tartu tuntud üliõpilaskorteris. Vasakult: Alver, V. Päts, Vilken, Roosson, K. Päts.

Eestimaa kubermangus rüüstati ametlike kokkuvõtete järgi 114 mõisat, Põhja-Liivimaal 47, Kuramaal, kus liikumine varemini alanud, 229 ja Lõuna-Liivimaal 183.[3]

Dellingshausen kujutas valitsusele liikumist kui Venemaa sotsiaaldemokraatia poolt ammu ettevalmistatud vandenõu, et keskkohast ettekirjutatud kava järgi valitsuskorda kukutada

---

[1] «1905. aasta revolutsioon Eestis», lk. 117—118; «1905. a. rev. päevilt», lk. 50, A. Rei.
[2] Kruus, H.: Punased aastad, I, lk. 203.
[3] «Krasnõi Arhiv», Moskva (edaspidi «Kr. Arh.»), nr. 11/12, 1925, lk. 279—280. Politsei depart. ülevaade.

ning Eesti autonoomiat kehtima panna.[1] Keisrile anti kujutu
et on tegemist «Poola mässuga väiksemas mõõdus» ja et «re
vastis on neil närukaeltel (podletsov) hea — inglise ja šveits
oma.»[2]

Peaminister Witte saatis Baltimaade kindralkuberneriks om
sõbra kindralleitnant Sollogubi, kellele anti abiks erilised sõja
väed ja kästi «vägede vähesuse ja mässajate verejanu tõtt
teotseda halastamatult», Riiga jõudes vastas aga Sollogub vars
ti (keisrile 25. XII ettekantu telegramm), et lood koha pea on palju vähem hädaohtliku kui Peterburis hinnataks et elanikkonnal ei ole nii pal ju relvi, kui enne teatatud, j et äärmised abinõud on üle arused.[3]

Kindral Bezobrazov, Eesti alal tegutsenud karistussalga juhte.

Mässu maha suruma kut sutud karistussalkade juhid olid üllatatud, et neil sõjalis kokkupõrkeid peaaegu sugu gi ei olnudki. Nende tegevus piirdus väljakohtute terroriga kellele kohalik aadel näitas ohvriteks kätte oma vihaalu seid. Eestis lasti maha ja poo di üles 328 inimest, paljude le anti ihunuhtlust ja põleta ti maju. Lätis tapeti kuni 1. VI 1906 ilma kohtuta 117 inimest ja põletati maha üle 300 talu.

Läti kaotused 1918—20 Va badussõjas olid märksa väik semad, nimelt langes seal 82 läti sõdurit.[4] Baltlane von Sieber luges oma kokkuvõt tes 1905. aasta kohta üle kogu Eesti üheainsa tapetud sakslase[5] — A. von Baranoffi Peningil. Kui seda ainukest kõrvutada ka ristussalkade poolt tapetud 328 eestlasega, siis paistab veel üsna mõõdukas nende eesti enamlaste verejanu, kes 1919. aastal nõudsid iga tapetud enamlase eest saja kodanlase päid.

---

1 «Die Lettische Revolution», Berlin 1908 (edaspidi «Lett. Rev.»), II, lk. 403—404; Palvadre, ... K., lk. 104.
2 Keisri kiri emale, «V. Maa», 18. I 1927.
3 «Kr. Arh.», nr. 11/12, lk. 150—151.
4 Berzin, P.: käsikirjast.
5 «Baltische Monatsschrift», Riia ajakiri (edaspidi «Balt. Mntsschr.»), 1909, lk. 269.

Kaugel sellest, et olla «Poola mäss» või «ettekavatsetud vandenõu» — mõisate rüüstamine oli ainult loodusjõuline agraarrahutuste plahvatus, nagu neid hiljemini A. H. Tammsaare oma romaanis «Tõde ja õigus» III on kujutanud. Agraarrahutustena hindas neid ka Vene prokuratuur, kui asjad harilikku kohtusse ulatusid. Dellingshausen kaebas siis 20. septembril prokuratuuri peale, kinnitades, et liikumises pole üldse olnud rahvuslikke või agraarolluseid, vaid see olnud liikumine kapitalismi ja riigikorra vastu.[1] Selle peale vastas Peterburi kohtupalati prokurör Kamõšanski 29. veebruaril 1906, et juba nelja aasta eest olevat Tallinna ringkonnakohtu prokurör kokkupõrget ette kuulutanud, revolutsiooni liikumine olevat ainult kiirendanud rahvuslikkude ja agraarvastuolude plahvatamist ja rõhuvas enamikus juhtumeist ei leiduvat üldse märke poliitilistest ajendeist.[2]

Vene parempoolsete (Puriškevitš) ja baltisakslaste («Düna Ztg.») flirt, karistussalkade moodustades tagapõhja. «Sädemete» karikatuur Vene keskvõimu ja mõisnikkude koostöö kohta rahutuste verisel mahasurumisel.

Mis puutus sotsiaaldemokraatlikku parteisse, keda Dellingshausen tembeldas mässu juhiks ja peastaabiks, siis peab õigust andma J. Anveldile, kes ütleb, et see partei oma nooruse tõttu 1905. aastal oli võimetu mitte üksnes mässu juhtimiseks, vaid agitatsiooniks, — sõjaväes ei olnud seda üldse tehtudki. «1905-vabaduspäevad olid Tallinnas enam miitingu, kui sõjariistus ülestõusu kuud.»[3]

Kõigest hoolimata viisid rahutused aadli nii suurde kabuhirmu, et tekkis koguni hulgaline väljarändamise kavatsus. End. Saaremaa konvendisaadik parun Leon Freytagh-Loringhoven palus seks Berliinis 7/20. dets. 1905 abi Saksa välisameti riigisekretärilt parun Oswald v. Richthofenilt, kes lubas saata laeva

---

1 Palvadre, J. K.: Revoljutsia 1905—7 v Estonii, lk. 106.
2 Ibid., lk. 99—103.
3 1905. a. rev. Eestis, lk. 58.

Kuressaarde, et sakslasi ära tuua. «Loodan,» kirjutas siis Freytagh-Loringhoven Saaremaa landratide kolleegiumile, «et mu kaasvennad ühtki hetke enam ei kaota ja kasutavad seda arvatavasti viimast juhust endi ja perekondade päästmiseks. . . Valitsus on revolutsiooni vastu võimetu. . . On kavatsetud põgenenud baltlastele Ida- ja Lääne-Preisimaal kõige soodsamail tingimusil maid rentida ja seks krediiti ja toetust võimaldada.» Mõni päev varem olid A. Transehe ja landrat v. Gersdorf-Daugeln rüütelkonnale ja krediitasutistele kuuluva $7^1/_2$ miljoniga Berliini jõudnud ja selle panka deponeerinud.

P. Speek ja v. Tideböhl annavad teineteisele kätt. «Sädemete» karikatuur nähtuse kohta, et nii pahempoolsed kui sakslased võitlesid Tõnissoni vastu.

Saksa laev «Prinz Heinrich» sõitiski väja, ei pääsenud aga vist jää tõttu Kuressaarde, vaid tuli Tallinnasse, kust 12. dets. viis põgenikke Saksamaale. Freytagh-Loringhovenile vastas 5. jaan. 1906 Saaremaa landratskolleegium, et karistussalkade tegevuse tõttu olevat olukord märksa paranenud ja et vist keegi enam ei soovi välja rännata.[1]

Pärast 1905. aasta teadmatust, kõhklemisi ja hirmu oli aadel ühe hoobiga jälle seisukorra peremeheks saanud. Baltluses sünnib sügav murrang. Lahedamad olud annavad talle esmakordselt võimaluse end puhtrahvuslikult korraldada «saksa ühinguteks» (Verein'ideks). Just vabameelsemaist baltlastest, kes Vene valitsuselt kõige vähem lootnud, pööravad paljud, nagu 1860—1870-ndatel aastatel, jälle oma silmad Saksamaa poole. Eestimaa rüütelkonna sekretär parun Ed. Stackelberg mattis maha lootused kokkuleppele eestlastega: «Punane laine ei olnud enam murda. Eestlus pidi sellesse hukkuma! Minul aga oli veel üks lootus: vastu pidada veel mõned aastad! Siis peab lõpuks pööre tulema, mis kisub Saksamaa tema unenägudest: kaugetest maadest, palmidest, vabadest meredest, kallitest kaupadest, rahulikust edust, — ja teda surub ida poole, Saksa kolonisatsiooni

---

[1] ERKA-SRA, nr. 969.

muistsele teele, piki rannikut, kuni üles Narvani.»[1] Nii algas orientatsioon, mis 13 aastat hiljem viis Saksa okupatsioonini ja Balti hertsogiriigini.

«Schulverein'ide» ja «Deutscher Verein'ide» varjul algas saksluse poliitilise kaitseorganisatsiooni ülesehitamine, mis eeskätt taotles koostööd sakslusega Sise-Venemaal ja ka Saksamaal. Viimased suhted panid küll mõne piinlik-lojaalse baltlase pead vangutama, kuid revolutsiooni kannatajatele abiandmise ettekäände all toimus seegi suuremaid kahtlusi äratamata.[2]

Rühm 1905. a. järgnenud ajajärgu sotsialistlikke tegelasi. Paremal: N. Köstner, taga Aleksander Oinas.

Saksamaal said baltluse eestkostjateks venestuse aegu sinna emigreerunud literaadid, eeskätt endine Tallinna arhivaar, ajalooprofessor Thedor Schiemann, kes keisrikotta pääsedes oli impulsiivse Wilhelm II nii kaugele saanud, et see 1906. a. juuli lõpul koguni lubas häda korral Baltimaal interveneerida: «Kui Venemaal nüüd kõik ikka segi läheb, siis ei jäta ma Balti provintsi mingil tingimusel hätta, vaid lähen neile appi ja need tuleb siis Saksa riigiga liita. Ma ei liiguta sõrmegi, kuni Vene valitsus veel olemas, aga hukkuda ei lase ma baltlasi nende hädas.»

See keisri avaldus välisameti esindajale ei meeldinud sugugi tema riigikantslerile von Bülowile. Vastutasuks ei lasknud see ühtki juhust mööda, et Th. Schiemanni maha teha. Seda nimetas ta «üheks neist baltlastest, kes kogu maailma seisukorda oma kitsama kodumaa ahtakesest vaatekohast otsustavad», pealegi «isiklikult üheks neist meelitajaist, kes ikka olnud kardetavad vürstidele, kelle fantaasiat ei ohjelda kaine järelemõtlemine.»[3]

Sellegi pärast tekkisid Saksa ja Austria ajakirjanduses jutud, et need riigid võiksid Venemaal interveneerida, kui Venemaa ise oma rahutustest jagu ei saaks ja seks soovi peaks avaldama. Nende juttude nähtav otstarve oli Vene piirirahvaid sõnakuulmisele hirmutada sel silmapilgul, kui esimene

---

[1] Stackelberg, lk. 125—126.
[2] Ibid., lk. 131.
[3] Bülow, Fürst von: Denkwürdigkeiten, Berlin (edaspidi Bülow), II, lk. 243—244.

riigiduuma laiali saadeti. Vene lehtedes oletati, et need jutud lasti lendu mitte ilma Vene valitsuse kaastegevuseta.[1]

Nähes, et pärisrahvaste saksastamine võimatuks osutunud, hakkas aadel pead murdma, kuidas neid välja tõrjuda võõra kolonisatsiooniga. 1906. a. kevadel arutati aadli ringides, kuidas pärisrahvaid mõisateenistusest kõrvaldada. Moonakateks soovitas alalhoidlik **«Düna Zeitung»** tuua vene ja leedu talupoegi, mõisaametnikeks ainult sakslasi. Viimaste hankimiseks asutati 1906. a. sügisel Berliinis büroo, kes eeskätt otsis väljateeninud saksa soldateid, eriti neid, kes Lõuna-Aafrika sõjast tagasi tulnud.[2]

«Sädemete» karikatuur Speeki, Martna ja Teemandi kohta, et need endid põgenemisega päästavad.

Kuna Saksamaalt suurem kolonisatsiooni sissevool Vene võimusid oleks ärritanud, hakati Baltimaale kutsuma saksa asunikke Sise-Venemaalt, lubades neile esiteks teenistust mõisates ja hiljemini rendi- ja ostukohti.[3] «Saksa talurahva asundamine paistis meile ainukese teena meie ridade täitmiseks ja meie seisukoha kindlustamiseks meie kaitserindel.»[4]

Süstemaatiliseks koloniseerimiseks asutati a. 1907 maade ostu selts. Kõige rohkem tegevust arendati Kuramaal, kus asja juhtis end. Goldingeni kreisiülem Silvio Broedrich-Kurmahlen. 1913. aastani osteti seal 30 rüütlimõisat, peale selle üksikud mõisaosad, mis tükeldati ja asustati 13 000 saksa talupojaga. Müügihind oli kuni neli korda madalam turuhinnast. Kogu Baltimaale asundati kuni 1913. a. kuni 18 000 saksa kolonisti, kuna pärisrahvastest oli samal ajal 75—80% maata.[5]

---

[1] «Retš», St. Peterburg, ajaleht (edaspidi «Retš»), 8. ja 19. VII 1906.
[2] «Post.», 24. ja 26. II 1907.
[3] «Elu», Tartu ajaleht (edaspidi «Elu»), «Post.», 14. I 1908.
[4] Stackelberg, lk. 141.
[5] Holtz, E. D.: Deutsche Siedlung im Baltenland (edaspidi Holtz), lk. 29—30; «Novoje Vremja», St. Peterburg, ajaleht (edaspidi «N. Vremja»), lk. 26. X 1914, «Utro Rossii», Moskva ajaleht (edaspidi «U. Ross.»), 27. VIII 1914.

1905. aasta järeleandmised pärisrahvastele tõmmati tagasi. Tooni andis brošüür «Am Scheideweg», kus seletati, eestlased ja lätlased olevat nüüd kaotanud oma kodanikuõigused, mis neile sakslaste armust Uusikaupunki lepingus välja tingitud. «Düna Zeitung» rõõmustas, et alandavate lepituskatsete järel, millega vabameelsed sakslased endid häbistanud, nüüd ometi kord ka otsest ja selget keelt on kõneldud. Leppimisest sakslaste ja pärisrahvaste vahel ei võivat enam muidu juttu olla, kui pärisrahvad tunnustagu saksa kultuuri ülemvõimu.[1]

Parun A. Möller-Zakomelski.

Kindralkuberner Sollogub asendati aadli nõudel kui liiga vabameelne 1906. a. oktoobris parun A. Möller-Zakomelskiga, kes Siberis ja mujal revolutsiooni mahasurumises välja paistnud. Ka Eestimaa kuberner Bašilov asendati Dellingshauseni nõudel 1907. a. keskel kõvakäelisema kaardipolkovniku I. V. Korostovetsiga ning kutsuti ära Tallinna prokurör Tomaševski.

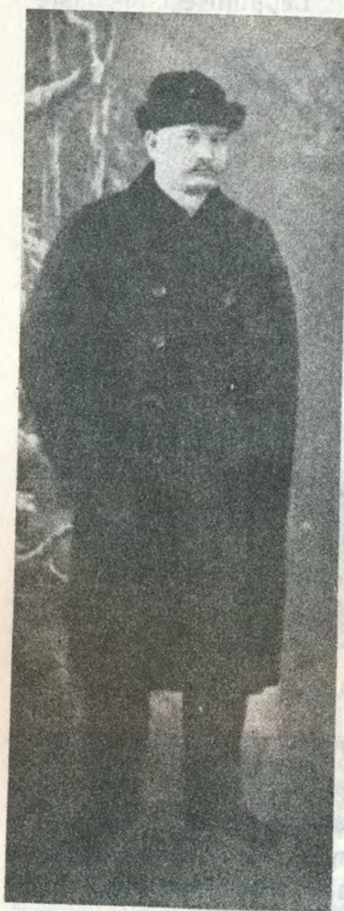
Kuna baltlus hakkas ette valmistama Baltimaade liitmist Saksamaaga, kahtlustas ta samal ajal Vene võimude ees pärisrahvaid separatismis. Seks kasutati ära Venemaa sotsiaaldemokraatide vabaduspäevade etteheiteid Eesti parteiseltsimeestele, et need Eesti iseseisvust taotlevat. Saksa lehed hakkasid juttusid tooma, «Abruka vabariik» ollagi juba välja kuulutatud. Kui 1905. a. jõulu aegu karistussalgad Koeru pool ühe nõrga aruga rätsepa maha lasksid, tegi «Revaler Zeitung» sellest «Eesti vabariigi presidendi» ja teadis jutustada «seaduseraamatutestki», mida see ise olla teinud ja taskus kandnud. Niipea kui lehtedes kuuldus, et Baltimaal juba rahu jalal ja sõjaseadus ära

---

[1] «Elu», 14. ja 15. I 1908.

kaotatakse, hoiatas «Revaler Zeitung» kohe, et tuleb valvel olla, sest «Eesti vabariigi mõte jändavat uuesti eestlastel peades», tõendus: Viljandi piltpostkaartidel on pealkirjad eesti keeles.[1]

Üleliigseks hakati pidama ka järeleandmisi, mida 1905. aasta landtagid kavatsenud talurahvale teha. Nende arutamiseks kokkukutsutavad erinõupidamised kindralkuberneri ja kuberneride juures bürokratiseeriti Vene võimude poolt ja Liivimaa aadli ettepanekul kõrvaldati sealt täiesti maata talurahva esindus. Eestimaa nõupidamisel, mis 30. okt. 1906 kuberneri eesistumisel kokku astus, oli 11 mõisnikkude, 11 talurahva, 5 linnade esindajat ja 22 liiget kuberneri poolt, peamiselt ametnikkudest. Arutusel olid omavalitsuse-, agraar-, kiriku-, kooli- ja kohtu-uuendused. Omavalitsuse küsimuses võttis kuberner aluseks Vene 1890. a. semstvo. Eestlaste esindajad J. Poska ja riigiduuma liige Lubi teatasid, et nad eelnõu ainult ajutiseks peavad, kuni duuma uue välja töötab.[2] Mõeldi kolmekuurialist omavalitsust, kus mõisnikud pidid talurahvaga pariteedis olema. Pariteedi vastu vaidlesid saksa esindajad, kui nõupidamine kindralkuberner Möller-Zakomelski juures 1907. a. juulis kokku astus: pärisrahvad olevat osutunud ebaküpseks, et aadliga üheõiguslikud olla. Enamusega viidi seal pariteet siiski läbi.

K. Päts maapagulasena Soomes.

Nõupidamiste tööd olid sakslased ette nimetanud «tööks paberikorvile». Nii see osutuski. Eelnõud esitati siseministeeriumile ja sinna nad kadusidki.

Eestlased rajasid oma lootused esimesele Vene rahvaesindusele — riigiduumale. Pidades vene talurahvast alalhoidlikuks, oli Witte talle valdava koha andnud — eksitus, mille eest see andekas

---

[1] «Post.», 26. VII 1908, V. Reiman.
[2] Schiemann, dr. P.: Die Arbeiten des Estländischen Provinzialrats, Reval 1907, lk. 13.

riigimees peaministri kohalt duuma kokkuastumiseks lahkuma pidi. Maanälg oli teinud vene talurahva järsult vasempooleks ja juhtiv osa esimeses ja teises duumas läks vabameelsete «kadettide» kätte, kellega enamik eesti rahvasaadikuid enam-vähem kontaktis töötas, kuna eesti saadikute vähemik kuulus sotsiaaldemokraatide hulka.

Poolakate eestvõttel moodustasid muurahvaste saadikud duumas autonomistide rühma. See ei meeldinud hästi kadettide parteile, kellega enamik neist oli ühtlasi liitunud. Kadettide juht P. N. Miljukov hoiatas, et see võib tekitada hõõrdumisi ja teeb Venemaa uuendamise keerulisemaks, lükates teise järgu tähtsusega küsimused esirinda.[1]

Et esirinnas seisis agraarküsimus, oli autonomistide taktika esimeses duumas äärmiselt tagasihoidlik. Otseseid esinemisi rahvusküsimuses ei olnud peaaegu üldse. Autonoomia põhimõte kerkis eesti esindajatel üles alles agraarküsimuse arutamisel. J. Tõnisson vaidles seal 30. mail 1906 vastu maa natsionaliseerimisele üleriikliku maatagavaraga ja maanormiga, soovitades autonoomsuse põhimõtet maaküsimuse lahendamisel ja seks kohalikkude komiteede asutamist. Kohaliku omavalitsuse käsutusse nõudis maafondi ka Eestimaa kubermangu saadik Karl Hellat samal istungil, kuigi ta muidu, vastupidi J. Tõnissonile, oli valmis eraomandi asemel põlise rendiga leppima.

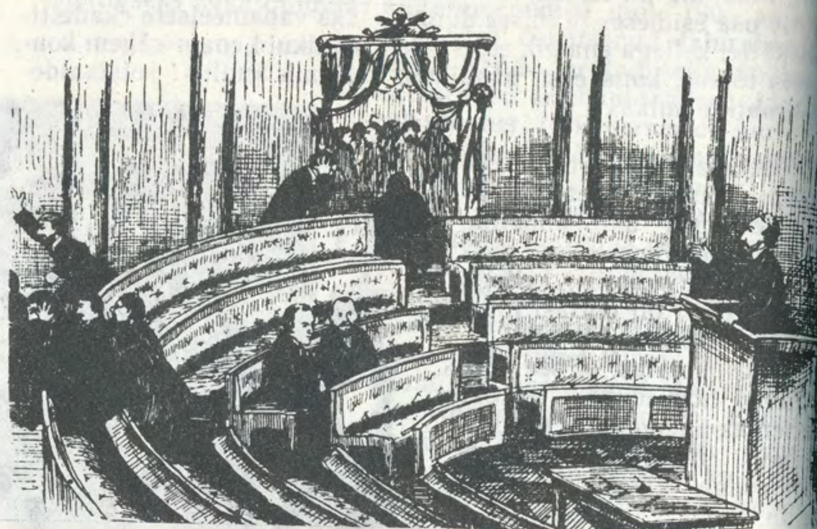

J. Tõnisson duumaliikmena kaasaegses karikatuuris. Tõnissoni-sõbralik šarž «Sädemetes»: kui Tõnisson pärast valimist Peterburi läheb, taganevad Witte ja Durnovo kohkunult.

Kadetid olid lubanud Poola autonoomiat toetada. Selle eelnõu esitasid poolakad alles teisele duumale. P. N. Miljukov tervitas selles järeleandmisi mõõdukale realismile: seal ei olevat enam endisi jutte «ajaloolisest õigusest», riiklikust iseolemisest ega asutavast seimist Varssavis. Kuid ta kahetses siiski, et see täitsa ei mahu provintsiaalse autonoomia harilikkudesse piiridesse. Vene revolutsioon olla osutunud võimetuks oma ülesandeid lahendama. Tema võit olnud mitte seevõrra vastasrinna tugevuse, kui valitsuse peakaotamise tulemus.

---

[1] «Retš», 12. IV 1907.

J. Tõnisson duumaliikmena kaasaegses karikatuuris. Tõnissoni-vaenuline šarž «Kaagis»: Tõnissoni kõnet duumas kuulavad ainult eestlased-duumaliikmed Lubi ja O. Rütli.

Esimese eelnõu Eesti autonoomia kohta koostasid 1905. a. liikumise maapagulased K. Päts, J. Teemant, O. Strandman jt. Šveitsis 1906. aasta alguses. Poola omast oli see märksa mõõdukam. Eestil pidi olema oma maapäev, rentei, administratsioon asevalitsejaga eesotsas, kohus senatiga ja minister-riigisekretär Venemaa ministrite nõukogus. Üleriiklikuks pidid jääma kõik keisrikoja, õigeusu kiriku, välispoliitika, sõja, raha, tolli, riigilaenude, rahamärkide ja kirjandusomandi asjad, niisama üleriiklik post, telegraaf, telefon ja raudtee ning osa kriminaalseadusandlusest.[1]

Eesti autonoomia eelnõu esitamisega riigiduumale ei tahetud rutata, kuni Poola autonoomia saatus selgumata. Et aga maaküsimuse lahendamine vajas eeldusena kiiret maaomavalitsuse uuendamist, siis otsustasid teise duuma aegu Eesti rahvasaadikud ja Peterburi eesti tegelased esialgu autonoomia küsimust lahtiseks jättes asuda laialise semstvo piiridesse, kelle käsutusse tuleks maafond.[2] Ühes väljatöötatud eelnõus selle kohta

[1] «V. Maa», 7. III 1931.

[2] «Sõnumed», Tallinna ajaleht (edaspidi «Sõnum.»), 15. VI 1907.

Kuberner Korostovets (keskel) paraadil. Vasemal Tallinna politseiülem Tšitšerošin, paremal linnapea V. Lender.

nähti ette Eesti- ja Põhja-Liivimaa ühendamist, üldise hääleõigusega valitavat maapäeva, kreisimaakogu ja valda.[1]

Duumad osutusid aga valitsuse vastu võimetuks. Teise duuma laialisaatmisel muudeti valimisseadus nii, et talurahva asemel said mõõtuandvaks suurmaaomanikud. Eestit esindasid duumas nüüd enamikus sakslased. 16. veebr. 1912 esitati duumale eelnõu semstvo sisseseadmiseks Baltimaal, kuid duuma ei jõudnud üldse selle läbivaatamiseni.

Peaminister P. Stolõpin luges Venegi semstvot Baltimaa jaoks liiga vabameelseks. Ta püüdis Vene ollust Baltimaal igati kõvendada ja käskis kindralkuberner Möller-Zakomelskit hoolitseda, et ametnikud eeskätt venelased oleksid (10. II 1908). Dellingshausenile seletas ta, see käsk käivat ainult poolakate, lätlaste ja eestlaste, mitte aga baltisakslaste vastu, kelle lojaalsus seisvat kõrgemal igast kahtlusest. Ühele eesti delegatsioonile, kes kurtis ametnikkude madala tasapinna üle, vastas Stolõpin:

[1] «Sõnum.», 8.—13. VI 1907.

sinna ei lähe ju Venemaalt muu kui igasugune rämps (vsjak sbrod) — mis sellelt tahategi nõuda.[1]

Pärast seda, kui Stolõpin 1911. a. oli läänekubermangude sisse seadnud eriliselt bürokratiseeritud semstvo rahvuslikkuuriatega ja venelaste soodustamisega, tahtis ta sedasama k Baltimaal teha, hoiti aga tagasi ainult selle tõttu, et keiser rüütelkondade vastuseisu toetas.[2] Kordus 1890-ndate aastate seisukord: venestava bürokraatia pealetungi hoidis aadel seega tagasi, et igast uuendusest loobuti, pärisrahvas jäi maaomavalitsusest kõrvale ning Vene riigi kultuurilisem provints jäi kõige keskaegsema korra alla.

Nii lõppes 1905. a. revolutsioon Eesti seadusandluses täitsa viljatult, kuid seda ohtram oli tema külv rahva hinges. Veerandsaja aasta eest alanud rahvuslikku ärkamist täiendas ta poliitilise ja sotsiaalse ärkamisega. Ta lõpetas Eesti rahvahulkade ärkamisaegse patriarhaalse tsaaritruuduse. Ta lõi eestlaste ühise rinde Vene vastasrinnaga ja muurahvastega. Ta oli peaprooviks maailmasõja lõpuvõitlusele, asetades vastaspooled lähte seisukohtadesse: eestlased, veel riigitruud, kuid mitte enam keisritruud; sakslased, keisritruud, kuid mitte enam riigitruud. Nii läksid nad vastu maailmasõja vapustustele, Vene riigivõimust rohkem pettunud ja eraldatud kui kunagi enne.

---

[1] G. E. Luiga andmed.
[2] Dellingshausen, lk. 170.

1905. aasta. «Kaagi» järgi.

III. Maailmasõda

Tsaaririigi surmaheitlus

Surmaheitluses lendavat inimese silma eest mööda kogu tema elu. Vene tsaaririigi surmaheitluses, milleks sai maailmasõda, elas eesti rahvas viirastusliku kiirusega veel kord läbi oma 50-aastase poliitilise arengu. Algul esimeses sõjavaimustuses — ärkamisaegse truualamliku Vene orientatsiooni. Siis pettunud pöördumise «Balti ühisrinde» poole venestuse vastu; selle järel uue revolutsioonilaine käsikäes Vene vasempoolsete ja muurahvastega, kuni viimaks sõjasündmused teostasid, millega Wilhelm II 1906. a. oli ähvardanud — Saksa okupatsiooni Baltimaal, — ja maailmasõja lõpuheitlustes Eesti endale iseseisvuse võitis.

Mis tundmustega läksid Balti rahvad maailmasõtta? Seda iseloomustasid nende esindajate kõned riigiduuma 1914. a. 26. juuli istungil. Parun Fölkersahm kinnitas seal baltisaksa elanikkonna põlist truualamlust. Palju kaugemale ulatuva deklaratsiooniga esines lätlaste ja eestlaste nimel läti saadik Goldman. «Lätlaste ja eestlaste seas,» ütles ta, «ei ole ühtegi, kes ei teaks, et kõik, mis nad saavutanud, on saavutatud Vene kotka kaitse all (käteplagin), ja et kõik, mida lätlased peavad veel saavutama, on võimalik ainult siis, kui Baltimaa ka tulevikus jääb suure Venemaa lahutamata osaks (tormilised kiiduavaldused vasakul, keskkohal ja paremal tiival).» Jutustades vaimustusest, «millega lätlased ja eestlased lähevad sõtta Euroopa türanni vastu», lubas Goldman esitada «arved baltisakslastele, kui rasked päevad möödas on ja kui ei ole enam paljusid seniseid eelarvamusi Balti pärisrahvaste suhtes».

Balti pärisrahvad olid tõesti ühed vähestest Vene maailmariigis, kes sakslastes nägid oma ajaloolisi vaenlasi ja kellel seepärast oli ehtsat sõjavaimustust. Neis äratas see veel korraks ärkamisaegse usu, et Venemaa viimaks ometi nende riigitruuduses veendub ja neid baltisakslaste ikkest vabastab.

Baltisakslaste tundmused olid palju rohkem segatud. Truualamluse deklaratsioonide taga piinas Vene keisritruuduse konflikt saksa rahvuslusega. Poliitiliselt mõtlevatel alalhoidlastel

seltsis juurde veel mure monarhistliku Euroopa tuleviku eest. Seda muret väljendades hoiatas «Rig. Zeitung» (12. juulil) «Vene ja Prantsuse šovinistide sõjaihade eest», sest Venemaa siseseisukord olevat tõsine: «Revolutsioon ei maga, ta ootab vaid soodsat silmapilku, mida talle pakub sõda, ja samal ajal treenib oma masse otsustamispäevaks.» Mida muud, kui seda tähendavat viimaste nädalate töölisbarrikaadid ja protestistreigid? See neljanda seisuse revolutsioon olevat seda kardetavam, et kolmas seisus — haritlaskond — olevat niisama õpetamatult nagu ennegi kivinenud oma doktrinaarsesse vastasrindlusse ja lootvat väliskomplikatsioonidest endele uusi õigusi ja vabadusi. Riia saksa leht tuletas sel puhul meelde, et paari päeva eest suri Vene «viimane alalhoidlane» — vürst Meštšerski, kes ikka olnud «õnneküttimiste vastu väljapoole, nõrkuse vastu sissepoole ning rahu poolt monarhistliku Saksamaaga».

«Balti tsirkus» — «Sädemete» karikatuur selle kohta, kuis kohalik aadel paneb kubernerid tantsima oma pilli järgi. Kes ei tantsi, need saadetakse minema.

Oli baltlasi, kes sõjale õige järsult reageerisid. Reservkindralleitnant A. parun Uxküll-Gyllenband loobus järsult pakutud korpusekomandöri kohast, seletades, et ta ei taha Saksamaa vastu sõdida, ja siirdus demonstratiivselt õigeusust luteri usku.[1]

1915. a. juuni alguses saadeti ilma kohtuta Jenisseiki kubermangu rahakorjanduste eest sõjavangide ja vaenulike riikide kodanikkude heaks ning «kahjuliku tegevuse eest ja sümpaatia eest vaenuriikidele» Eestimaa rüütelkonna sekretär parun Ed. Stackelberg naisega, dr. Ernst v. Kügelgen naisega, paruness Girard de Soucanton, pr. Zoege v. Manteuffel, Erich v. Samson Himmelstierna ja pastorid Hahn, Mühlen ja Sielmann. 1915. a. augustis saatis Tallinna kindluse komandant Irkutskisse pastorid Winkleri ja Walteri, septembris saatis VI armee komandör sinnasamasse Eestimaa kindralsuperintendendi Lemmi ja 6 pastorit: Liivi, Hesse, Eberhardti, Halleri, Jalajase ja

[1] Dellingshausen, lk. 192.

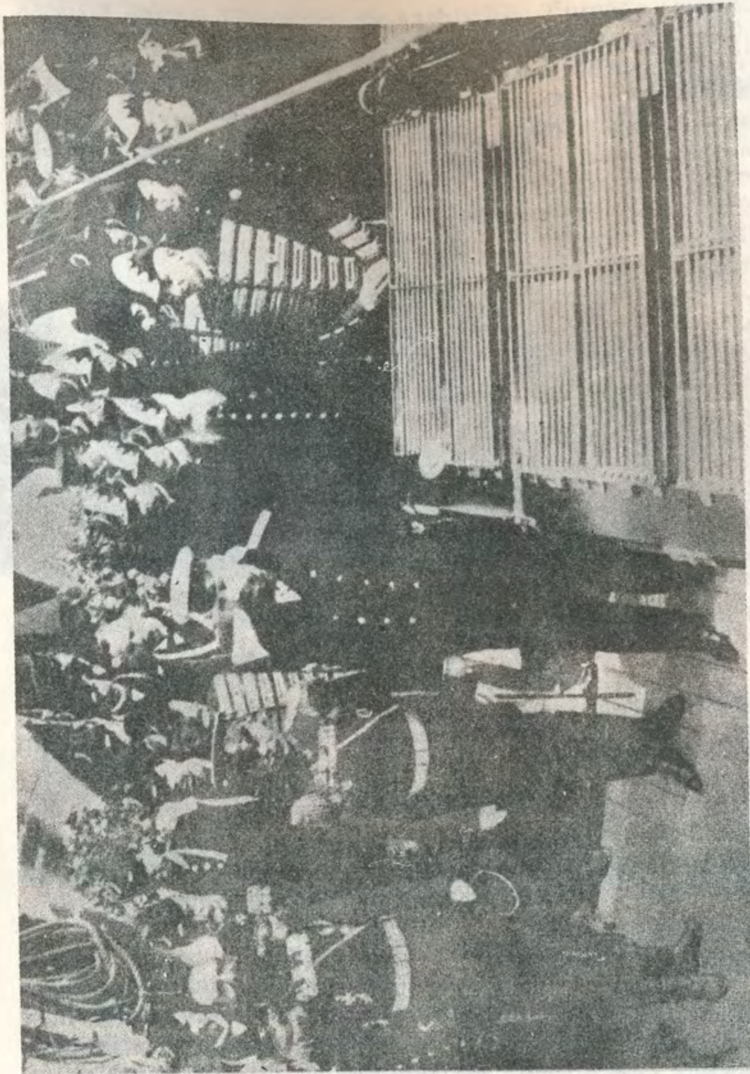
Wilhelm II ja Nikolai II (mõlemad ees keskel) oma saatjaskondadeg Paldiskis 1912. a.

Hirschhauseni — keelatud rahakorjanduste eest protestantlikele misjonitel Kokku saadeti välja 12 pastorit — viiendik Eestimaa kubermangu luter vaimulikkudest.[1]

Baltlased hakkasid koguma annetusi saksa sõjavangide ja haavatute heaks. Sajad tuhanded rublad ja vagunitäied aineid pandi lühikese ajaga kokku, kuigi seda tegevust loeti valjult keelatuks. Baltlus «ringutas käsi palves Saksa võidu eest»[2].

Balti saksluse lojaalsus võeti Vene ajakirjanduse ja võimude poolt kahtluse alla. «Novoje Vremja», mõjukam leht Vene bürokraatias, saatis oma kaastöölise A. Rennikovi Baltimaale, kust see andis sarkastilisi kirjeldusi baltlaste separtismist ja illojaalsusest. Saksa keele avalik tarvitamine keelati ära, saksa «Verein'id» suleti ja siseministri abi Džunkovski leidis koha peal süüdistusi uurimas käies, et «Verein'id» olevat kõik saksalisi sihte taotlenud ja pinda valmistanud, et Saksa vägesid soola ja leivaga vastu võetaks.[3]

[1] Dellingshauseni palve 2. X 1915 keisrile, ERKA — ERA; Stackelberg, lk. 174.
[2] Volck, Völckisches. .., lk. 79.
[3] Dellingshausen, lk. 194.

Tsaari jahtlaeva «Standardi» tekil Paldiski juures keisrite kohtumise ajal. Vasemal esireas Korostovets, Möller-Zakomelski ja Stolõpin. Skylighti taga Dellingshausen.

Kohe sõja alguses tekkis Tartu eesti seltskonnas mõte eesti väeosasid asutada. Kolm päeva pärast sõjakuulutamist käis seks dr. A. Eisenschmidt garnisoniülema polk. Lohvitski kaasabi palumas. Lohvitski oli ettepanekust vaimustatud, kuid taktikaliselt laitis selle ära, — riigi autoriteedile ei kõlbavat nii väikest abi vastu võtta.

Kui hiljemini luba anti Poola leegionide asutamiseks ja 1915. a. kevadel Saksa väed hakkasid Baltimaad ähvardama, võttis J. Tõnisson jälle eesti väeosade mõtte üles. Liivimaa ku-

berner Svegintsev vastas aga, et neid lootagi ei olevat.[1] J. Tõnissonil läks korda kinnitust saada ainult Ajutisele Põhja-Balti Komiteele sõjapõgenejate ja sõjas kannatanute toetamiseks. Nimi «Põhja-Balti» asendas «Eestit», mis oli vastuvõtmatu Vene bürokraatiale — šovinismituhinas oli see juba nii kaugele jõudnud, et mitte ainult sakslasi, vaid ka kõiki muurahvaid hakkas uue hooga taga kiusama, olgugi et Venemaa ise oma sõja sihiks oli välja kuulutanud Saksa ja Austria muurahvaste vabastamise.

Kui Saksa vägede edasitungimisel Põhja-Balti Komitee ja Eesti ajakirjandus rahvale soovitasid mitte kodumaalt lahkuda, leidsid Vene rahvuslased selles illojaalsust.[2] «Revelski Vestnik» luges sellest koguni välja, et eestlased Saksamaa poole hoiduvad ja Venemaad endile võõraimaks maaks peavad. «Revelskije Izvestija» soovitas siis, tõestagu eestlased oma lojaalsust esimese Tallinna Eesti pataljoni asutamisega.

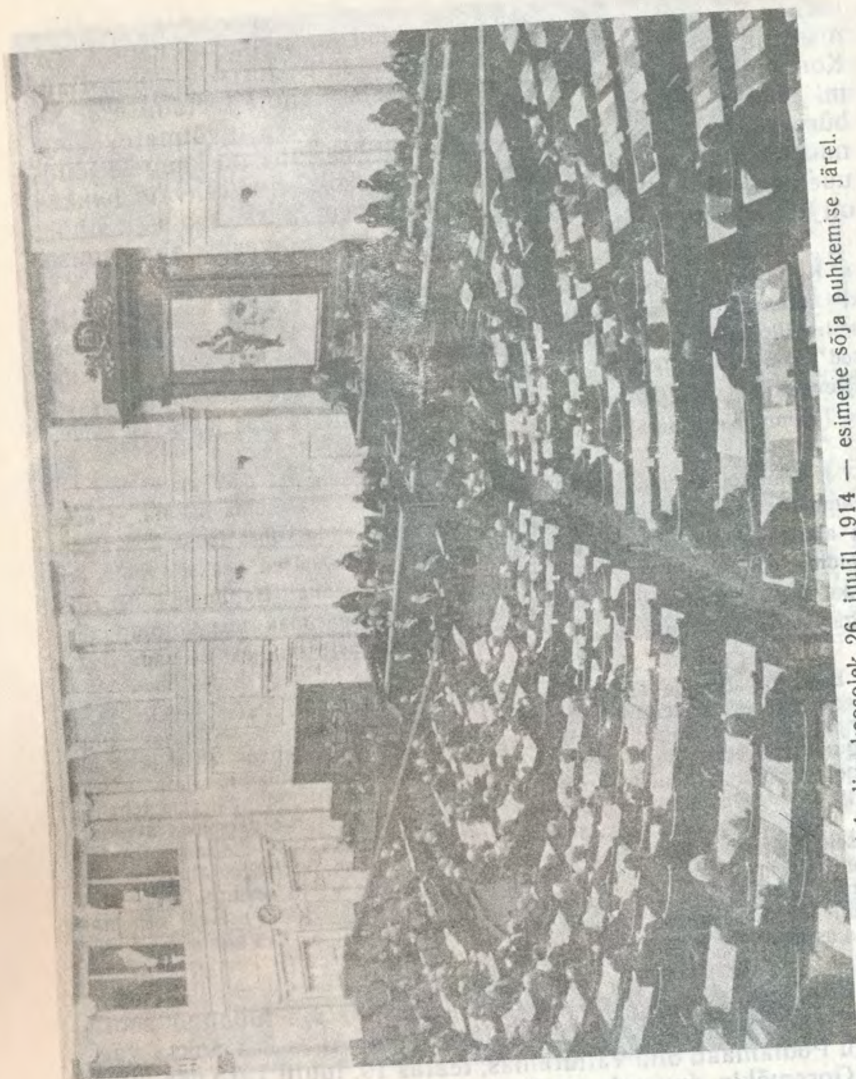
J. Tõnisson vastas: «Eesti pataljone ainult seks asutama hakata, et oma isamaalist meelsust näidata, peaks meie rahvas enda kohta lausa haavavaks ja alandavaks.» Muidu aga arvas ta, Vene rahvuslased peaksid nüüd ära tundma, et eesti ja läti rahvas Vene riikluse seisukohalt Baltimail tõsist riiklikku ülesannet täidavad, «kui nad selle tähtsa piirimaa oma kultuuripüüetega Germaani võimu rahuliku edasitungimise vastu kindlaks teevad».[3]

Eesti pataljonide asutamise soovitajale vastas K. Päts sarkastiliselt: «Vene leht ei näi teadvat, et eestlastel just Eestimaal ja Tallinnas suurt põhjust ei ole sõnaga «Eesti» hakata uuesti katseid tegema. Kui juba niisugune korraldus, nagu Eesti Must-sinine Rist mõni kuu pidi oma Eesti nime pärast kinnitamist ootama, kui sellele seltsile igapidi takistusi tehakse, kuigi ta tegevus ainult sõjameeste perekondade eest hoolitsemises avaldub, siis leidub juba vähe niisuguseid kergeusklikke, kes just Tallinnas asjata katseid hakkaks tegema koguni «Eesti pataljoni» asutamisega. Meid on seni sunnitud oma rahvuslist nime iga ettevõtte juures varju seadma, isegi Eesti arstide seltsi ei lastud asutada, vaid igal pool pidi «Eesti» asemel vähemalt «Põhja-Balti» seisma. Ja nüüd korraga «Eesti» pataljon? Kes siis sinna tohiks sisse astuda?»[4]

Sõja alguses oli Vene vägede ülemjuhataja lubanud poolakatele autonoomia. Kuid siis jäi asi soiku. Alles kui Saksa väed kogu Poolamaad olid vallutamas, teatas 19. juulil 1915 peaminister Goremõkin duumale, et Poola autonoomia eelnõu välja töötatakse. Seda teadaannet tervitati Eesti ajakirjanduses kui pööripäeva mitte ainult Poolale, vaid ka teistele piirirahvastele.[5] Kuid lootused olid enneaegsed. Kui järgmisel päeval, 20. juulil,

---

1 «Post.», 20. VIII 1915.
2 «Novoje Vremja», 13. VIII 1915.
3 «Post.», 18. VIII 1915.
4 «Tallinna Teataja», ajaleht (edaspidi «Tln. Teat.»), 15. VIII 1915.
5 «Tln. Teat.», 23. VII 1915, P. Olak.

Duuma ajalooline koosolek 26. juulil 1914 — esimene sõja puhkemise järel.

muulased riigiduumale esitasid üleminekuvormeli — administratiivsed ja seaduslikud kitsendused rahvuse ja usutunnistuste vastu ära kaotada, lükkas duuma enamus selle tagasi. Venemaa kuulutas vabadusi ainult neile rahvastele, keda ta juba oli vaenlasele kaotanud.

Uue tõuke eesti väeosade asutamise mõttele andis veel läti pataljonide asutamine. Kui Saksa väed 1915 a. kevadel Kuramaale tungisid, leidsid nad seal venelastelt vähest vastupanu. Vene võimud olid juba käskinud Miitavi evakueerida ja kohali-

kud sakslased valmistasid vaimustatud vastuvõttu sissetungijaile, kui läti seltskonna pealekäimisel sinna Dünamündest saadeti vabatahtlikest lätlastest koosnev pataljon, kes seekord Miitavi päästis.

Siis võtsid riigiduuma läti saadikud J. Goldman ja J. Sahlit käsile läti väeosade asutamise. Balti kindralkuberner Kurlow seisis sellele vastu kui riiklikult väga kardetavale ettevõttele:

«Sõja lõpul, täitsa olenemata sellest, kuidas see läheb, tooks sääraste rahvusväeosade olemasolu maal, mis oma elanikkonna üksikute osade põlise vihavaenuga tuntud, riigile tõsiseid sekeldusi.»[1]

Lätlased leidsid aga endile toetaja Miitavi kaitsejas kindral Potapovis ja 23. juulil 1915 tuli luba esialgu paari läti pataljoni asutamiseks. Sellega sidusid Goldman ja Sahlit oma üleskutses suuri lootusi:

«Pärast 700-aastast orjust oleme kutsutud oma saatust otsustama. Nüüd või ei iial! Oma isamaalusega ja lojaalsusega tsaari ja Venemaa vastu on läti rahvas ära teeninud õiguse omale lipule, et võidelda põlise vaenlase vastu.»[2]

Lätlased vaatasid seega oma pataljonidele kui tähtsamale sammule rahvusliku enesemääramise teel, kuigi see toimus, nagu üleskutses öeldi, «Vene võimsa kotka tiibade varjus». Ning läti sõdureid tuli nii palju, et paarist pataljonist paari kuuga sai 8, mis muudeti hiljemini polkudeks ja koondati kaheks brigaadiks.

Sinna voolas palju ka eesti sõdureid. Muulase elu Vene väeosades polnud juba kultuurivahede tõttu kõige parem. Pealegi kaldus venelane liiga kergesti igas muulases sakslast kahtlustama. Kõige selle tõttu esines peaaegu igas Vene väeosas rahvuslikke kokkupõrkeid, mis vahel ulatusid kuulipildujateni.[3] Odessas lasti veidi enne veebruarirevolutsiooni maha 4 eesti soldatit, sest ülemusel oli tekkinud ei tea kust arvamus, et eestlased rindel sakslaste poole üle jooksevad.[4]

1916. a. teisel poolel, kui Vene vägi oma viimaseid pingutusi tegi, anti Vene lehtedes jälle märku, et eestlased võiksid lätlaste eeskujul omi pataljone asutada. Tartu eesti tegelased kartsid Vene väe peatset lagunemist ja taganemise korral maa rüüstamist. Nõupidamisel, mis nende algatusel Tartus K. Partsi korteris peeti, soovitas J. Tõnisson asutada maa laastamise ärahoidmiseks eesti rannakaitseväeosi. Tallinna saadikud lugesid seda aga enneaegseks. Jüri Vilms hoiatas, et eesti väeosi võidaks nagu lätigi omi saata ilma toetuseta lahingu palavamasse esirinda ja neid kasutult verest tühjaks joosta lasta. Neid tuleks

---

[1] Kurlow, general: Das Ende des russischen Kaisertums, Berlin (edaspidi Kurlow), lk. 319.

[2] Seskis, J: L. J.: Maximilisme et Tirailles Lettons, Petograge 1918 (edaspidi Seskis), lk. 6—7.

[3] Martna, M.: Eesti polgud ja sotsiaaldemokraatia, lk. 25.

[4] «U. Ross.», 18. VII 1917; «Post.», 27. VII 1917.

hoida kõige viimaseks ajaks, kus nende mõju oleks üldisel rinde lagunemisel seda suurem.

Kirikuõpetaja ja ajaloolane Villem Reiman, kes raskest haigusest hoolimata Kolga-Jaanist koosolekule sõitnud, tähendas siis suure tõsidusega vahele: «Teie kardate veriseid ohvreid ja tahate neid võimalikult ära hoida. Mina kardan, et kui see «õige aeg» tuleb, et siis üldse enam julgust ei ole midagi teha. On rahvaste elus aegu, kus veksleid, mis välja antud, ainult verega lunastada võib. Ja ma usun, et see aeg on tulnud!»[1] Kaks aastat hiljem, Saksa okupatsiooni aegu, väljendas samu mõtteid J. Laidoner: «Ükski rahvas ei ole võitnud kätte iseseisvust deklaratsioonidega ega manifestidega; ka meil tuleb iseseisvus kätte võidelda!»[2]

Sama 1916. a. septembris peeti veel teine koosolek Tallinna raekojas, kus J. Tõnisson seletas, et võib-olla tuleb aeg, kus meil tuleb end maksma panna, ja seks on hea, kui meil rahvusväeosad olemas.[3] Tallinlased rõhusid aga läbi eitava otsuse, tuues ette taktilisi ja olupoliitilisi kaalutlusi ja hoidudes põhimõttelistest seisukohtadest, — nagu hiljemini selgus, põhjendatult, sest kinnisest nõupidamisest läks agentuuraruanne ka sandarmivalitsusele.

Lahkuminek Tartu ja Tallinna vaadetes sõltus suurelt jaolt sellest, et Tartul, kus sõjaväli lähemal, olid silmad enam sinna pööratud, Tallinnal aga — Peterburi poole. Tartu arvestas Vene väe taganemist, Tallinn aga ootas Vene valitsuse taganemist.

Tallinnas oldi Vene tsaarivalitsusest liiga pettunud. Nagu 1905. a. suvelgi, püüti temale vastupanekuks luua sidemeid mujale. Mõõdukamad ringid K. Pätsi ja J. Poska ümber katsusid veel kord luua Balti ühist rinnet sakslastega, radikaalsemad aga — Vene vastasrinnaga.

Sõja alguses hakati Peterburis jälle kaaluma semstvo sisseseadmist Baltimaale. Seekord esinesid sellega vene rahvuslased, kes vägede ülemjuhataja suurvürst Nikolai Nikolajevitši juures toetust leidsid. Kuid Dellingshausenil läks korda põllutööminister Krivošeinilt lubadust saada, et see vastu saab seisma kõigile natsionalistide erakordsel teel läbisurutavatele seadustele Baltimaal, nagu Vene semstvo, aadlikorraldus ja aadlipank, mis baltlasi asjata haavaks ja kirgi ainult üles piitsutaks.[4]

Siis alustas Dellingshausen läbirääkimisi eesti tegelastega, et Eestimaa talurahva vabastamise 100. aastapäevaks a. 1916 sisse seada 1905. aastal kaalutud maaomavalitsust. Vastupidi

---

1 Jürgenstein, A.: Minu mälestused, Tartu (edaspidi Jürgenstein), lk. 162—163.
2 «Laidoner, Johan», Tallinn 1934, koguteos (edaspidi «Joh. Laidoner»), lk. 93.
3 K. Saral, «Post.», nr. 77, 1923.
4 Dellingshausen, lk. 201.

1905. aastale, toimus nüüd tähtis osa eelläbirääkimistest avalikult, K. Pätsi «Tallinna Teatajas». Seal ilmus ühe balti paruni kaitsekiri Vene pealekäimiste vastu. Seletati, et Balti aadel «ei ole kunagi olnud alandlik ja allaheitlik, vaid alati uhke aadel», olla «õige sagedasti heade tagajärgedega» Vene bürokraatia kareda teoviisi vastu võidelnud, kuid ei kunagi Venemaa vastu. Mis aga puutub eesti ja läti talurahvasse, siis «oleksime nendega rahus elanud, kui nende määratsevat haritlaste kihti ei oleks, kelles juba ainult meie olemasolemine viha äratab».[1]

Kui järgnenud poleemikas rüütelkonna sekretär B. v. Wetter-Rosenthal tähendas, et «sellega võrreldes, mis eesti ja läti rahvas juba kätte võitnud, on seda, mis neil veel puudub, väga vähe» ja «kas on siis tarvis edenemiskäigul veel ees olevaid takistusi ja lahkuminekuid peaküsimusteks üles puhuda»,[2] vastas K. Päts:

«Ilma asutusteta oli Portugali hiilgus ainult õnnelikult kokku sattunud juhuste vili. Kus on asutused, mis teie kogu maa tarvis siis elule kutsusite, kui politikas teie sõna palju maksis? Mitte ühte üldist asutust pole loodud, — just vastuoksa . . . Teie ei ole kirikutki, kui asutust suutnud rahvale lähendada. Teie ajaloo «punane lõng» jooksis meist ikka mööda. Et meie ja teie vahekord nii sapine, see pole ainult talurahva vildakust majandusliku alusest, vaid meie kodumaa avaliku elu alus on üldiselt vildak . . . Meil ei või praegu ükski mõtleja ega lahtise silmaringiga inimene alalhoidliste püüete poolehoidja olla, sest et meil ju mitte midagi alalhoida ei ole.» See ollagi peapõhjus, miks Baltimaa sisevõitlus, nagu v. Wetter-Rosenthal ütles, rohkem hävitamise idusid kannab, kui loovaid.[3]

Lahkumineku tekkimisest arvas v. Wetter-Rosenthal, et see venestusajast pärit on. «Aadel rõhuti kaugeleulatuvate valitsuse ja kohtu uuenduste tagajärjel tema seniselt seisukohalt. See pööre koondas aadeli tähelepanu enese peale ja kurnas tema töövõimet, nii et aadel just otsustaval silmapilgul, kui Eesti-Läti rahva arenemine algas, selle arenemisega sidemed ärakaotas. Aadel niisugust arenemist ette ei näinud. Vastasel korral oleks ta vist paljudes asjus teisiti toimetanud ja nii mõnigi süüdistus oleks siis aluse kaotanud.»[4]

Suusõnalistest läbirääkimistest võttis peale v. Wetter-Rosenthali elavamalt osa veel filosoof krahv Hermann Keyserling, kes analüüsis, millega võib sõda Venemaa jaoks lõppeda. Kui lõpeb võiduga, siis toob see vene šovinismi, mis pühib ära muurahvad. Tõenäolisem olevat aga, et sõda toob Venele kaotuse. Siis tuleb revolutsioon, Pugatšovi «bunt», «halastamatu ja mõttetu», mis kogu kultuuri võib ära pühkida (K. Pätsi andmed).

Eestimaa rüütelkonna komitee otsustas 6.—9. märtsil 1915 asutada Eestimaa talurahva vabastamise 100-aastase juubeli

---

1 «Tln. Teat.», 29. II 1914.
2 Ibid., 5. ja 12. dets. 1914.
3 Ibid., 13. XII 1914.
4 Ibid., 23. XII 1914.

pidu ettevalmistamiseks komisjoni, kuhu kuuluksid ka eestlaste esindajad Tallinna linnavalitsuse, Eestimaa ja Tallinna Eesti põllumeesteseltsi ja kahe Tallinna eesti lehe, «Tallinna Teataja» ja «Päevalehe» poolt. Kuigi kuberneri nõudmisel pidi komisjoni arutlustest kõrvaldatama kõik, mis täpsemas mõttes juubeli pühitsemisse ei puutu, otsustas rüütelkonna komitee 16. aprillil sinna esitada kihelkonnaasutiste ja maaomavalitsuse uuendused. Seda rüütelkonna peamees Dellingshausen ka tegi kohe esimesel komisjoni koosolekul 17. apr., kuna arutamine toimus eraviisilistel koosolekutel, kus rüütelkonna poolt osa võtsid peale Dellingshauseni veel rüütelkonna sekretär B. G. von Wetter-Rosenthal, I. G. von Wetter-Rosenthal, K. E. von Ramm, K. O. parun Schilling ja G. A. parun Stackelberg; eestlaste poolt A. Birk, K. Menning, A. Peet, K. Päts ja J. Jaakson.

Ed. v. Dellingshausen.

Rüütelkonna omavalitsuse avara kompetentsi alusel ja 1905. aasta pariteedi põhimõttel valmistas K. Päts eelnõu, mis 10. sept. 1915 rüütelkonna komitee ja 18. sept. Tallinna linnavolikogu poolt vastu võeti. Soovitati, et Liivimaagi eelnõuga ühineks. Kuid sealse rüütelkonna juhid pidasid säärast järeleandmist enneaegseks.

Eelnõu 30. sept. 1915 siseministeeriumile esitades juhtis kuberner Korostovets tähelepanu selle erilisele edule, et sakslaste asutise poolt väljatöötatud eelnõu leidis kohe toetust eestlastest koosneva Tallinna linnavalitsuse poolt. Selle edu põhjuseks olevat, et eelnõu näeb ette laia omavalitsust, mis täitsa vaba oleks igasugusest valitsuse kontrollist ja järelevalvest. Rüütelkonna ei lootvat eelnõu seadusandlikkude asutiste kaudu läbi viia ja seks ei olevatki alust. Eelnõule laia kõla andes olevat rüütelkond teinud ainult ilusa käeliigutuse.[1]

Eelnõu tembeldati siseministeeriumis «sakslaste eelnõuks» — siseminister Hvostov oli juba riigiduuma liikmena üks äge-

---

[1] «Tln. Teat.», 26. IX 1915.

dam saksluse vastu võitleja. Pealegi ei tahtnud valitsus üldse sõja aegu sisemiste uuendustega rutata.[1]

Ühtaegu Tallinna eelnõuga kerkis üles omavalitsuse eelnõu ka lätlaste poolt. Petrogradi eesti tegelaste seas taheti sellega kaasa minna ja Arved Berg kutsus seks eestlased Petrogradi 21. oktoobriks 1915 ühisele nõupidamisele.[2] 1916. a. kevadel esitati eelnõu riigiduumasse ja duumaliige dr. J. Raamot kirjutas tema soovituseks J. Tõnissonile: «Eelnõu on nii avar, et meil selle allakirjutamise juures mingit karta ei ole. Tallinna meeste eelnõu allakirjutamine oleks aga täielik suur politiline eksisamm, mida keegi andeks ei annaks.»[3] Kuid sellestki eelnõust ei saanud elulooma.

Jüri Vilms (vasemal) üliõpilaspõlves oma venna Juhaniga.

Jäi veel oodata Vene valitsuse muutust. Nähes tsaarivalitsuse võimetust sõjapidamises, oli riigiduuma enamus 1915. a. suvel ühinenud «edumeelseks blokiks», kes järjest käredamalt hakkas nõudma, et valitsus üle läheks seltskondliku usaldusega tegelaste kätte. Riigiduuma sai vastasrinna keskuseks ja nagu 1905. a., olid ka nüüd vasempoolsemad eesti tegelased, eesotsas O. Strandmani ja Jüri Vilmsiga, tihedasse kontakti astunud vene vastasrinna juhtidega, kes tüürisid parlamentliku valitsuse poole, tarbe korral ka paleepöörde teel. Ses Tallinna ringis arutati akadeemilisel kujul ka võimalusi, kus sõja mitteotsustav lõpp uue jõudude vahekorra luues Balti puhverriigi tooks päevakorrale. Tegeliku sihina esitas aga Jüri Vilms Eestimaa talurahva vabastamise juubelikoosolekul esmakordselt pikema aja tagant avalikult Eesti autonoo-

---

[1] «Tln. Teat.», 7. XII 1915.
[2] H. Piip 6. X 1915 J. Tõnissonile, EKIA, J. Tõnissoni kogu.
[3] J. Raamot 20. III 1916 J. Tõnissonile, EKIA, J. Tõnissoni kogu.

mia nõude ning nn. autonomistide klubis arutati Poola autonoomia eelnõu kohandamist Eestile. Ajakirjas «Vaba Sõna» kämad haritlased, kes sotsiaalrevolutsionääride ja sotsiaaldemokraatide-vähemlaste vooludesse kuulusid. sitlesid rahvaste enesemääramise ja autonoomia mõtet noore-

Kuigi üks pettumus järgnes teisele, oli üldiseks muutunud ootus, et sõda peab ka Eesti põlve parandama. Ei teinud seda Vene valitsus, siis pidi seda tegema Vene vastasrind. Ja ajalugu on juba näidanud, et mida halvemini läheb Venemaal sõjas, seda suuremad uuendused tulevad kodus.

Baltlaste sõjakihutus Saksamaal

Vene kahtlused baltisakslaste lojaalsuses polnud asjatud. Baltlaste seas oli väljapaistvaid tegelasi, nagu end. Eestimaa rüütelkonna sekretär ja asepeamees ja «Saksa ühingu» juht Ed. v. Stackelberg, kes sõda ammugi olid ihaldanud ja nüüd uskusid Saksa võidusse «kui loodusseadusse, kui Jumala käsusse».[1]

«Heitlus tuli kaheteistkümnendal tunnil. Veel võis kõik päästetud, kõik alal hoitud saada. Ja et Saksamaa võitma saab, see oli (Balti) kodumaa jaoks kindel! Tagasisurutud Vene vihkamine plahvatas leekidena üles.»[2]

Samal ajal kinnitasid «Novoje Vremja» pealekäimiste vastu Balti liberaalid «Rigasche Rundschaus» (10/23. sept. 1914), nad ei uskuvat, et Saksamaal üldse tõsiselt võidaks mõelda ekspansioonile Baltimail. «Säärast ideed, mida võib-olla vastutamatuis pangermanistide ringides võidakse arutada, peame meie liiga absurdseks, kui et seda Wilhelmstrassel silmapilgukski võidaks tõsiselt arvestada. Teatavasti on juba Bismarck selle resoluutselt tagasi lükanud. Baltimaad peab Venemaa omama ega või ega saa ta seda kunagi ära anda.»

Ka sel meelsusel oli aluseid. Balti kaupmeeskonnas, eriti Riias kardeti Saksa anneksioonist võistluse raskenemist ja vahel isegi sooviti surveabinõusid Königsbergi vastu. Kõige saksameelsemad olid aga Balti «literaadid», aadlist olid saksameelsemad tihti just liberaalsemad, kes literaatidele lähemal seisid.[3]

Kuigi sõja puhkemisel keiser Wilhelm II oli riigipäeval seletanud, et «meid ei aja maadevallutamislust» (4. VIII 1914), moodustati Baltimaade vallutamise tagamõttega Berliinis varsti keskkohti.

---

1 Stackelberg, lk. 175.
2 Volck, Verklingende. . ., lk. 244.
3 Vigrab, T. I.: Pribaltiskije nemtsõ, Jurjev 1916 (edaspidi Virgrab), lk. 139.

Kohe sõja alguses kutsusid Saksa võimud enda poole soome poliitikamehe-aktivisti Jonas Castréni, kellega välisministri abi Zimmermann ja suursaadik v. Schön ja v. Purtales arutasid piiririikide rea loomise mõtet, kuna saksa ülemkihiga Baltimaast Castrén soovitas teha Saksa osariigi.

1914. a. lõpul oli Saksamaal asuvatel baltlastel soome aktivistidega koostöö tekkinud parun Wilhelm Wrangelli juhitud ühingus «Deutscher Volksschutz», kelle ülesandeks oli Saksa majandus-poliitiliste huvide valvamine Venemaal. Selle ühingu 1915. a. 20. märtsi koosolekul võeti vastu järgmised juhtmõtted.

Baltimaad ja Soome moodustavad Saksamaa Venesse suunduvatele majanduslikele huvidele kõige tähtsamad lähtekohad. Kõik töö ses sihis ja kõik Saksa majandushuvid Vene Balti provintsides satuksid küsimuse alla, kui Venemaal õnnestuks need maad venestada. Saksa huvide valvamiseks on vaja:

1) süstemaatiliselt levitada saksa rahva seas teateid Baltimaa ja Soome ajaloost, oludest ja majanduselust ja eriti seletada nende maade majanduspoliitilist tähtsust Saksale;

2) valgustustööd teha kõnesolevate rahvaste keskel ja kuna see veel ei ole võimalik, siis nende sõjavangide keskel.

Tööks sõjavangide seas andis koosolek volitused oma esimehele parun Wrangellile, liikmele Herman Hassellile ja soome aktivistile Wetterhoffile. Viimane hakkas juuni alguses võimude toetusel loendama vangilaagrites olevaid baltimaalasi (neid leidus üle 3000), toimetama neile kirjandust, hingekarjaseid jne.

1915. a. aprilli lõpul «Deutscher Volksschutz» otsustas asutada Balti küsimuse arutamiseks komisjoni, kuhu kuuluksid kolm liiget ühingust ja kolm Berliinis olevaist baltlasist. Tulemuseks oli, et Berliinis asuvad baltlased varsti valisid eneste keskelt nn. Balti usaldusnõukogu (Baltischer Vertrauensrat). Selle esimeheks oli dr. Otto v. Veh, liikmeteks dr. Richard Bahr, parun Otto v. Behr, parun Richard v. Behr, Christian v. Bornhaupt, dr. Arend Buchholtz, dr. Oskar Mertens, parun Georg v. Sass, professorid Theodor Schiemann ja Reinhold Seeberg.

Eriline tähtsus oli neist Theodor Schiemannil, Ida-Euroopa ajaloo professoril Berliini ülikoolis, kes oli keiser Wilhelmi lähem usaldusmees, nagu viimane ise tunnistab:[1] «Otsekohene baltlane, saksluse eestvõitleja slaavi ülevõimupüüete vastu, terava pilguga poliitik ja hiilgav ajaloolane ning kirjanik, on Schiemann minu poolt kestvalt in rebus politicis ja ajaloolistes küsimustes nõu andma kutsutud. Ma võlgnen temale mõnegi orienteerumise, eriti idaasjus.»

---

1 Wilhelm II: Ereignisse und Gestalten, Leipzig 1922 (edaspidi Wilhelm), lk. 165 jj.

Saksa propagandapostkaart, mis näitab, kuidas Venemaa haarab kõiki naaberrahvaid oma mõjuvõimu alla.

Hoopis vastupidi hindab Th. Schiemanni venestunud baltlane, Vene välisministeeriumi nõukogu liige prof. parun M. Taube.[1] Schiemann olnud keiser Vilhelmi Vene poliitika kuri geenius, kelle peale langevat suur osa maailmasõja kõlblat vastutust. Ta jutlustanud ikka otsustavat «tõugudevõitlust» germaanlaste ja slaavlaste vahel ja tema teaduslikult objektiivsuseta ning täis poliitilisi eelarvamusi orienteerumised Vene suhtes olnud täis alahindavat viha ja piiritut vaenulikkust.

1915. a. juunis saabus Eestist Saksamaale mag. Alexander Eggers, Tallinna Toomkooli end. juhataja, kes tõi teateid, et viimasel ajal olla ka eestlased ja lätlased muutunud saksasõbralisteks ja ühinenud baltisakslaste Vene vaenuga. Selle puhul hakati baltisakslastest, eestlastest ja lätlastest sõjavange erilaagritesse koguma, et neid ette valmistada nende maa vabastamiseks. Kuramaalane Silvio Brödrich kuulutas ette Vene revolutsiooni ja välisministeeriumi juures töötava «Zentralstelle für Auslandsdienst» asutaja baltlane dr. Paul Rohrbach õhutas Vene muurahvaste mässuliikumist. 28. juulil 1915 esitas Balti usaldusnõukogu kantsler v. Bethmann Hollwegile käsikasjalise märgukirja Balti küsimusest, kus palus rahukonverentsil «Liivi-Eesti ja Kuramaa Polangenist kuni Narva ja Tallinnani liita Saksa riigi piiridesse».[2] Kui Saksa väed 1915. a. Venemaale sisse tungisid, esitati Balti usaldusnõukogu eestvõttel Saksa juhtivatele tegelastele paar pikemat märgukirja. Ühes väideti, et Baltimaa olevat Saksa põline pärand. Balti kultuur olevat saksa ja ka pärisrahvaste kultuur olevat saksa. Kogu Baltimaa olevat tapidi ühine ühik ja pakkuvat sakslastele suurepäraseid koloniseerimisvõimalusi. Alles Baltimaad vallutades võivat saavutada «dominium maris Baltici», — võimu Balti mere üle. . .

Teises märgukirjas, mis ilmus käsikirjana 1915. a. augustis, näitasid Eestimaa mõisnikkude põllumajandustsentraali juhataja dr. H. Warmbold, Balti ülemmetsateadlane Müller jt., mida võiks Baltimaalt majanduslikult saada, kui sinna koloniseerida $1^1/_2$ miljonit saksa talupoega. Saksamaa võiks sealt tulevikus katta peaaegu kogu oma vajaduse hobustes, suure jao viljast ja lihast pooled veised. Balti sadamad annaksid kaubandusmonopoli Kesk- ja Põhja-Venemaa ning Siberi transiitkaubanduse kohta ja Saksa tööstus saaks siin kindla turu.[1]

Saksa sõjalise edu juures ei jäänud need märgukirjad mõjuta. Saksa parempoolses ajakirjanduses kostsid hääled, et kui tulevase sõjahädaohu ärahoidmiseks vaja maid juurde vallutada, siis ei tohi vastaste maast ega rahvast hoolida, eriti aga mitte nende maade elanikkonna arvatavast enesemääramise õigusest[2].

Kui Saksa pealetung Venemaale hoos, esitasid 6 ülesaksamaalist majandusliitu — mõisnikkude, talurahva, tööstурite ja keskkihtide omad — riigikantslerile 20. mail 1915 petitsiooni, kus juba otsekohe nõuti maadevallutamisi, eriti idas vähemalt osagi Baltimaadest — suurejooneliseks Saksa kolonisatsiooniks, Venemaa saksa asunikkude sinna ümberasundamiseks ja Saksamaa idapiiri kindlustamiseks. Samu nõudmisi korrati ka Saksa professorite, kooliõpetajate, kõrgemate ametnikkude jne. petitsioonis 20. juunist 1915, millele muu seas ka Berliini usuteaduse professor Reinhold Seeberg, saksastatud eestlane, oli alla kirjutanud ja kus öeldi Balti pärisrahvad hästi kõlbavat Saksamaale rändtöölisteks.[3]

Saksa ametlik poliitika hoidus esialgu oma sihtide avaldamisest, kuid hakkas varsti tarvitama sõnu, millega anneksionistid sõjasihtide avaliku arutamise keelust mööda hiilisid. Nii ütles riigikantsler v. Bethmann-Hollweg 28. mail 1915 riigipäevale: «Mida suurem hädaoht, seda enam peame vastu pidama, kuni me kõik võimalikud reaalsed tagatised ja kindlustused seks oleme loonud ja kätte võitnud, et ükski meie vaenlastest enam relvi meie vastu ei julge tõsta.»

---

[1] Taube, prof. Baron, M.: Der grossen Katastrophe entgegen, Berlin 1929 (edaspidi Taube), lk. 266—267, 336.

[2] Pakaslahti, A.: Suomen politiikka maailmansodassa, Porvoo 1933, I, lk. 15, 92 jj.

---

[1] Die Volkswirtschaft der russischen Ostseeprovinzen, Berlin 1915, lk. 127.

[2] Näit. v. Zedlitz-Neukirch, «Der Tag», Berliini ajaleht (edaspidi «Tag»), 31. I 1915.

[3] Grumbach, S.: Das Annexionistische Deutschland, Lausanne 1917 (edaspidi Grumbach), lk. 123—140.

Need kantsleri sõnad andsid anneksionistidele uut hoogu.
juulil 1915 esitas temale Balti usaldusnõukogu juba tegelikud
tepanekud — vallutada «vana Saksa koloniaalmaa» kuni Nar-
—Peipsi liinini. See liin jäi baltlastele kogu sõja kestel alam-
ääraks, millest nad järele kunagi ei andnud, kuigi Saksamaa
nneksionistid sõja pikale venimisel ja eriti toitlusseisukorra
askenemisel olid valmis piirduma ka ainult Kuramaaga. Balt-
ne Paul Rohrbach väitis, et Saksamaa kasvamine piki Balti
nnikut üles olevat tähtsam kui kõik muud maadevallutamised,
st ainult siin jäävat alale otsene ruumiline side Saksamaaga.
aar miljonit saksa kolonisti Venemaalt sinna üle tuues võivat
aksamaa end seal seevõrra kindlustada, et Vene hädaoht talle
ädavalt tähtsuse kaotaks.[1]

Anneksionistide rünnak tekitas ka vasturünnaku. Selle avas
uni alguses patsifistlik liit «Neues Vaterland» petitsiooniga,
us eriti Baltimaa kohta näidati, et seal sakslased on ainult õhu-
e ülemkiht, kuna pärisrahvad on saksluse vastu vaenulikud ja
kslastestki pole kõik Saksamaaga liitumise poolt, vaid Vene
alitsuse vastu ollakse ainult lojaalses vastasrinnas. Annek-
iooni jutlustavat baltlased, kes Saksamaale välja rännanud,
uid see olevat pagulaste poliitika, mis kunagi pole õnnistust
onud.[2] Anneksionistide liialduste eest hoiatas ka prof. H.
elbrücki, dr. B. Dernburgi jt. 9. juuli petitsioon. Sotsiaalde-
okraadid Ed. Bernstein, Haase ja Kautsky avaldasid protesti,
t sotsiaaldemokraatiat ainult sõjakrediite lastakse hääletada,
aadevallutamise poliitikas aga tema otsustest ei hoolita.[3] Sel-
st sai alguse iseseisva sots.-dem. partei tekkimine. Ka sots.-
em. partei juhatus protestis kantsleri pool anneksiooni püüete
astu, seletades, et väide, nagu vajaks Saksamaa oma majan-
uslikuks eksistentsiks maadevallutusi idas ja läänes, on ümber
katud hiilgava majandusliku tõusuhooga, mida senistes riigi-
iirides läbi elatud (25. VI 1915).

Sotsiaaldemokraatias hakkas aga kujunema ka anneksiooni-
õbralikum parem tiib. Nii seletas Ernst Heilmann, et kaitsesõda
i saa veel seega vallutamissõjaks, kui lõpuks jäädakse võitjaks
a midagi ka võidetakse.[4] Ja dr. Albert Südekum arvas, et vajalis-
e piiritagatiste vastu õieti tõsiselt midagi pole öelda.[5]

---

[1] «Deutschland, das grössere» (edaspidi D. Gr. Deutschland), 10. VII 1915.

[2] Grumbach, lk. 388—389.

[3] «Leipziger Volkszeitung» (edaspidi «Lpz. Volksztg.»), 19. VI 1915.

[4] «Chemnitzer Volksstimme», ajaleht (edaspidi «Chemn. Volksst.»), 2. VII 1915.

[5] «Hamburger Echo», ajaleht (edaspidi «Hamb. Echo»), 19. VII 1915.

Saksa poliitika järgnes aga Saksa võitudele. 1915. a. suvi tõi Poola, Leedu ja Kuramaa Saksa vägede kätte ja 19. aug. 1915 avaldas kantsler pärast seda, kui augusti alguses tema eraldi-rahu pakkumine Vene poolt oli järsult tagasi lükatud, riigipäeval anneksionistlikke mõtteid juba selgemalt: «See hiigla maailmasõda, mis maailma tema alustel vapustab, ei saa vanu, möödunud olukordi enam tagasi tooma. Uus peab tekkima. Kui Euroopa kunagi rahule jõudma peab, siis võib see sündida ainult Saksamaa puutumata tugeva seisukorra läbi.»

Vene ajaloo tundjana väitis prof. Th. Schiemann, endine Tallinna arhi-
vaar, raamatus «Venemaa revolutsiooni eel», et meeleolu olevat Venemaal
viimastel kuudel järsult muutunud ja riigi keskkohad ei suutvat enam aru
saada, mis toimub. Revolutsiooni võivat ainult veel kiire rahutegemisega
ära hoida — kui ei, siis ei jõua ükski võim piirimaid mässust ja lahkulöömi-
sest ära hoida.[1] Niisama ennustas Vene revolutsiooni ja tükeldamist ka Paul
Rohrbach.

Kui Saksa väed olid Väina jõe kaldani jõudnud, hakkas kogu Baltimaa
annekteerimise mõtte levitamiseks Berliinis 25. nov. 1915 käsikirjana ilmuma
Balti usaldusnõukogu häälekandja «Stimmen aus dem Osten», mida sisse
juhatades prof. T. Schiemann programmi üles seadis:

«Kõik senised saksa võidud ei ole veel saksa palk Saksamaa ohvrite
eest. Mitte Poolamaa vabastamiseks pole me verd valanud. On aga küll ole-
mas tasuv saksa siht, mida veel tahame saavutada ja Jumala abiga ka
saavutame. Balti meri peab jälle Saksa mereks saama, nagu ta Saksa meri
oli kuni XVI sajandi keskkohani. Ordu kokkulangemise järel on Liivimaa
Saksa riigile ustavaks jäänud, kui riik temale. Kas ei pea nüüd päev tulema,
et venelase varjuvalitsust merel kui ka Liivimaal murda, Saksa riigile pinda
võita suureviisiliseks kolonisatsiooniks ja neid vabastada, kes oma hädas
Saksamaa poole hüüavad?»

Baltlaste propaganda töötas nüüd kõrge rõhuga. Edgar Worms teadis
jutustada «tähelepanuväärsest tõsiasjast, et lätlased ja vististi ka eestlased
Baltimaa annekteerimisele sugugi vastumeelselt ei vaata»[2]. Baltlane dr.
K. Stavenhagen hoiatas, et kui Liivimaad ei vallutata, siis peavad baltlased
sealt välja rändama, seega moskoviitidele kaotsi lastes saksa kõige vanema
asumaa.[3]

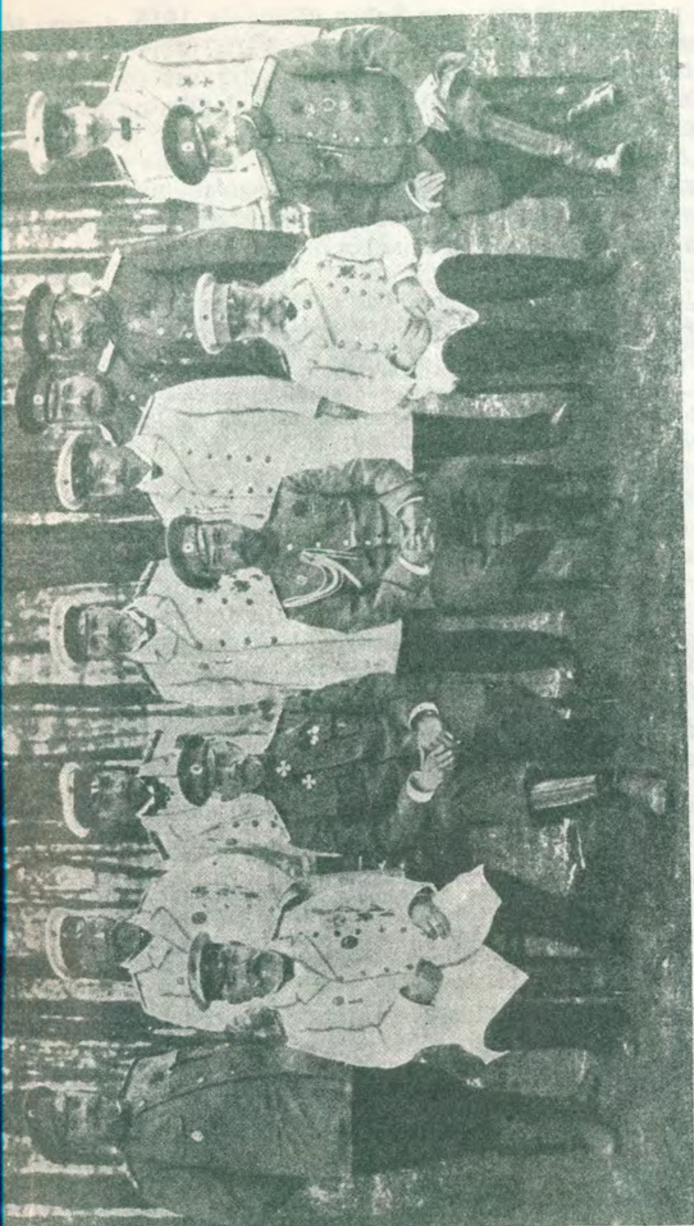
Paul Rohrbach ütles: Jaapan tegi mõni kuu enne Vene revolutsiooni
plahvatamist rahu võrdlemisi ebasoodsatel tingimustel. Oleks ta mõne kuu
oodanud, siis oleks ta võinud nõuda, mis ta oleks tahtnud. Saksamaa ei tohi
seda viga korrata. Olevat kolm peatingimust, et Vene hädaohtu Saksamaa
jaoks jäädavalt ära kaotada: Ukraina lahkulöömine, Poola uuesti jaluleseadmine,
Soome, Baltimaa ja Leedu kaotus. Saksa kolonistid Venemaalt saksas-
taksid Baltimaa peatselt. Juba praegugi olevat lätlased ja eestlased oma

---

[1] «Tln. Teat.», 9. VII 1915.

[2] «Das Baltenland», Berlin, 23. XI 1915.

[3] «Die Grenzboten», Berlin (edaspidi «Grenzbtn.»), 15. XII 1915.

Vene ministrite nõukogu koosolek peakorteris 14. juunil 1915. Istuvad (vasakult): riigikontrolör Haritonov, ülemjuhataja Nikolai Nikolajevitš, Nikolai II, peamin. Goremõkin, õuemin. Fredericks; seisavad: sisemin. Stšerbatov, teedemin. Ruhlov, välismin. Saznov, põllutöö peaval. juh. Krivošein, rahamin. Bark, ülemjuh. staabiülem kind. Januškevitš, sõjamin. Polivanov, kaubandus-tööstusmin. vürst Sahhovskoi.

ultuuritaseme poolest mittesaksa keelt kõnelevad saksa talupojad.[1] Ei keegi ähem kui Moltke olevat juba aastate eest märkinud võimast strateegilist eipsi liini kui Vene—Saksa tuleviku piiri.

[1] Rohrbach, Paul: Russland und wir, Stuttgart 1915 (edaspidi Rohrbach), lk. 58.

Propaganda kandis silmanähtavalt vilja. Prof. Hans Delbrück, kes veel juuli alguses oli hoiatanud anneksionistide liialduste eest, pidas mõni kuu hiljemini juba täitsa arusaadavaks, et Poola peab saama Austriale, Baltimaa — «see vana saksa koloniaalmaa» ühes Leeduga aga Preisile.[1]

1915. a. lõpuks said anneksionistid riigipäeval otsustava ülekaalu. Kui sots.-dem. Scheidemann anneksioonide vastu esines, kandis tsentrumi rühma esimees Spahn kõigi saksa kodanlikkude erakondade, s. o. riigipäeva rõhuva enamuse nimel 9. dets. 1915 ette deklaratsiooni, et rahutegemisel tuleb Saksamaa huvisid täies ulatuses ja kõigi abinõudega kaitsta, ühes arvatud ka seks vajalised maadevõtmised. Sellega kokkukõlas ütles kantsler samal päeval: «Mida kauemini ja visamini meie vaenlased sõda meie vastu peavad, seda enam kasvavad tagatised, mida me nõudma peame (tormiline kiiduavaldus)... Ei idas ega läänes ei tohi meie tänastel vaenlastel pealetungiväravaid jääda.» 5. aprillil 1916 ütles kantsler juba selge sõnaga, et status quo ante't ei saa olla ja okupeeritud Poola-, Leedu- ja Kuramaad enam Venemaale tagasi ei anta.

See kantsleri tõotus pani «Stimmen aus dem Osten» rõõmutsema (12. IV 1916):

«Kui v. Bethmann minevas augustis esmakordselt kõneles riigipäeval «vabastatud Kuramaast», käis nagu hõiskamine läbi kõigi balti südamete. Nüüd on kantsler juba selgemalt piiritlenud pilti, mida tulevik meile seal pakkuma peab. Mureks jäävad veel — teised teisel pool Väina jõge.»

1916. aasta ei viinud aga Balti muresid oodatud kombel edasi. Brussilovi pealetung näitas, et Venemaa veel vastu võib panna. Läänes nurjus meeleheitlik rünnak Verdunile ja siitpeale kaotas Ed. v. Stackelberg oma kaljukindla usu Saksa võidusse.[2] Saksamaal süvenes toiduainete puudus, Venemaal ragises tsaarivalitsus. Sondeeriti pinda eraldirahuks.

Kõik ühele kaardile panna — Vene tsarismi kukutamiseks —, selle veendumusega tuli 1916. a. maikuus Tartu advokaat Adalbert Volck Saksamaale. Talle tundus jutuajamisel puudulikuna v. Bethmann-Hollwegi usk võidusse, kuid ühe trumbi sai ta siiski: kantsler pooldas Venemaa mahapaiskamist.

A. Volck kirjutas poliitilisi märgukirju, mida prof. T. Schiemanni kaudu esitas Saksa riigimeestele. Ta seletas, et rahu saadakse mitte Prantsuse, vaid Vene kaudu, keda kergem on võita, ja nimelt hoopi mitte lõuna, vaid põhja poole sihtides. Peipsi liini

[1] «Preussische Jahrbücher» (edaspidi «Pr. Jahrb.»), IX, 1915, lk. 560.
[2] Ibid., lk. 175.

vallutamine, seega Peterburi ähvardamine saaks Venemaa sisemist laostumist äärmiselt kiirendama.

Suureks takistuseks Volcki poliitikale olid Saksa alalhoidlased, kes kinni pidasid Bismarcki tagasihoidlusest idas ja lootsid Venega eraldirahu. Volck kinnitas neile, et lootused tsaarile olevat asjatud, sest et ta enam isevalitseja ei olevat. Baltimaad ei olevat Venele eluküsimuseks, selle vastu kõvendaksid nad Saksamaal alalhoidlikku ollust ja tasakaalustaksid läänes juurdevõidetavaid tööstusrajoone. Sel oli oma mõju. Alalhoidlased hakkasid baltlasi lugupidamisega käsitama. Dr. v. Heydebrand deklareeris avalikult, sakslasele olevat palju tähtsam saada Baltimaad kui Poolamaad.[1]

1916. a. oktoobris paluti kantsleri poolt Volcki panna tööle Balti mõjud, sest olevat käimas pingutused, et Venemaaga kokkuleppele jõuda ja edasisest sõjakäigust sinna loobuda. See oli osalt baltlaste teene, et siis Saksamaal tõsiselt ei katsutud Venega leppida. Hiljemini, pärast Saksamaa kokkulangemist ja Baltimaa mahajätmist, kahetses Volck seda kibedalt.

«Oleksime pidanud 1916. aastal Kuramaaga piirduma, Venega eraldirahu tegema, Liivi- ja Eestimaal sakslaste õigusi garanteerima.»[2] «Ajalooliselt põhjendatud venelase-vihkamist olime lasknud oma mõtlemist üle ujutada... Isegi Vene revolutsiooni võimalus ei kohutanud meid, idioote, mitte. — Üks abinõu rohkem, et Venemaad põrandale paisata!... Meie olime unustanud Nikolai I senaatori Lebedevi hoiatuse: Niipea kui puhtmonarhistlik põhimõte Venemaal saab vapustatud, ei ole sakslastel enam elu. Saksa (Balti) partei kadumine saab olema kindlaks märgiks tsaari isevalitsuse kadumisele.»

Baltlased tegid ka siis, mis iganes võisid, et rahu Saksa ja Venemaa vahel ära hoida.

Baltimaade annekteerimise ettevalmistustöödeks asutati ühing «Ostland» (G. m. b. H.), kus paljudel istungitel ja üksikuurimistel kanti kokku majandus-statistilist materjali ja Lüübeki kaubanduskoja kaasabil toodi tõendusi, et Baltimaa võiks Saksamaa toitlustamist kindlustada. Näidati vajadust ja võimalust Baltimaad koloniseerida, milleks Kuramaa suurmaaomand juba kolmandiku oma maast lubas ennesõjaaegsete hindadega.

Uusi lootusi tõi baltlastele Poola kuningriigi väljakuulutamine Saksa ja Austria keisri poolt 5. nov. 1916 — see lõikas ära

[1] Volck, Völckisches..., lk. 125 jj.
[2] Volck, Verklingende..., lk. 245—259.

eraldirahu võimalused Venega. Prof. Schiemann avaldas kirjas keisrile lootust, et nüüd idas edasi minnakse ja ka Poola tagamaad vallutatakse, et mitte lasta tõusta Poola isusid Balti merele. Keiser laskis kirja eest tänada — järelikult pandi seda tähele.[1]

Nagu Dellingshausen hiljemini, Eestimaa rüütelkonna 1918. a. 28. märtsi landtagile seletas, olevat baltlasi ajanud meeleheide. Sõja-aastad olevat neid otsusele viinud, et neile edasijäämine Vene rahvaste peresse võimatuks on saanud ja et raskest südametunnistuskonfliktist pääsemiseks jääks ainult valus väljarändamistee.

See seletus on liialdus. Tsaariajal tehti küll seadusi mujal Vene piirimaadel saksa kolonistide maade sundvõõrandamiseks, kuid balti aadli kohta ei lasknud kõrged eestkosjad Peterburis seda kõnegi alla võtta. Ka Vene revolutsioon hakkas balti aadli maid võõrandama alles 1917. a. oktoobripöörde järel. See oli aga 1916/17. a. talvel, kui rüütelkonnad otsustasid mitte enam ainult Berliini salajase usaldusnõukogu, vaid oma ametliku esindaja kaudu asuda Vene riigist lahkulöömise teele. Balti aadli mitteametliku välisministrina ja «uue Patkulina» sõitis siis Stokholmi Liivimaa kreisisaadik Heinrich von Stryck (Voltvetist), et otseseid läbirääkimisi alustada saksa võimudega. Ja et Saksa avalikku arvamust tõugata ülejäänud Baltimaa vallutamisele, lansseeris 1916. a. sügisel Berliini ajakirjas «Der Osten» (nr. 47, lk. 589—590) välissaksluse ühingu peasekretär Alfred Geiser, kes baltlastega perekondlikult seotud, kõmulise vagajutu Inglise merebaasist Eestimaa rannikul: Vene valitsus, kurguni võlgadesse sattunud, olevat seks Tallinna kogu ümbrusega või ehk terve Eestimaagi ühes selle saartega inglastele pikemaks ajaks rentinud ja kui nüüd enneaegselt rahu tehakse, Põhja-Baltimaad Venele jättes, siis istub seal tõeliselt Inglismaa sees, kes Balti mere osanud Saksamaalt üle lüüa ja oma väljakurnatud Vene liitlase väliskaubanduse seal oma kätesse kiskuda.

See vagajutt Inglise laevastikubaasist ja «Balti mere Gibraltarist» võeti kohe kogu Saksa propaganda poolt nii sise- kui välismaal kasutamisele ja sestsaadik on ta aastaid hiljemini hoopis teistelgi olukordadel igal pinevamal silmapilgul ikka nagu viirastuslik kodukäija kuskilt propaganda keskkohtade sügavustest äkki kerkinud ja Eestimaa uduseid rannikuid külastanud, et maailmapoliitikas heidutada, keda vaja.

[1] Volck, Völckishes..., lk. 135, 143.

IV. Veebruarirevolutsioon

Jõudude lähtekohad

Juba 1916. a. sügisest avaldas Vene vägi raskeid lagunemismärke: sagenesid rünnakule minekust loobumised ja ohvitseride tapmised.[1] Valitsus püüdis sondeerida rahuvõimalusi, kuid riigiduuma edublokk seisis sellele järsult vastu, nõudes võimu enda usaldusmeeste kätte. Peaminister Stürmer, keda riigiduumas kahtlustati äraandmises, pidi lahkuma. Keisripaari lemmik «pühamees» Rasputin, kes eraldirahu soovitanud, tapeti seltskonna üldisel heakskiitmisel. Oli ettevalmistusel paleepööre keisripaari vägivaldseks kõrvaldamiseks, kui toitlusrahutustest Peterburis plahvatas sõjaväe mäss ja loodusjõuline revolutsioon, mis mõne päevaga pühkis ära mitte ainult Nikolai II, vaid ka monarhia.

Nimeliseks revolutsioonivalitsuseks sai küll riigiduuma edubloki esindus eesotsas vürst Lvoviga, kes tahtis sõda jätkata käsikäes liitlastega kuni võiduka lõpuni. Kuid sõjast tüdinud väed olid pööret võtnud kui sõja lõpetamist. Hüüdsõna «Maha sõda!» kõlas esimesil revolutsioonipäevil nii Peterburi tänavail kui ka rindel. Riias oli kindral Radko-Dmitrijev sunnitud 9. märtsil avaldama üleskutse juhuste puhul, kus koosolekutel kutsuti soldateid relvi maha panema, sakslasi mitte umbusaldama, mitte kuulama ohvitsere, kes hoidvat soldateid vabadusest tagasi, ja sõda lõpetama.[2] Tallinnas tõmbasid madrused üles punalipud pealkirjaga: «Maha sõda!» ja alles manitsuste teel läks korda neid nii palju mõjustada, et hüüdsõna maha võeti.[3]

Tallinna kindluse maavägedes tõi pööre kohe veriseid ekstsesse, nagu need samal ajal suuremal kujul aset leidsid Helsingis lahingulaevadel ja Kroonlinnas. Tallinnasse oli saadetud Poolamaal mahajäetud kindluste demoraliseeritud garnisone,

[1] I Eesti Polgu arhiiv (edaspidi IEP).
[2] IEP.
[3] «Kiir», Tallinna ajaleht (edaspidi «Kiir»), 18. IV 1917.

muu seas palju kurjategijaid, kelle karistuse kandmine sõja lõpuni edasi lükatud. Samuti oli siia saadetud Venemaal streikide tõttu mobiliseeritud vabrikutöölisi. Need tervitasid revolutsiooni seega, et ründasid oma väeosade staape, tapsid oma ohvitsere, staabikirjutajaid ja isegi arste.[1]

Vägede sõjatüdimust kasutas ära sotsialistlikest tegelasist koosnev tööliste ja soldatite saadikute nõukogu (sovett), kes kohe kokku astudes tegeliku võimu enda kätte võttis. Mitte veel usaldades oma jõude, oli ta nimelise võimu edasi andnud kodanlikule ajutisele valitsusele, kuid tingimustel, mis seks eriti olid arvestatud, et võimatuks teha seisukorra tasakaalustamist ja revolutsiooni edasisüvendamise ning soveti diktatuuri kujunemise takistamist.[2] Soveti edaspidist võitu pidid kindlustama piiramata poliitilised vabadused, eriti sõjaväes. Et oma käsi mitte kodurahuga siduda, oli sovett ajutisest valitsusest eemale jäänud, seda lubades toetada ainult seevõrra, kuivõrra see tema nõudmisi täidab. Ja et kodanlasi mitte enneaegu ära kohutada, oli sõjaküsimus esialgu lahtiseks jäetud: sellest pidi saama kaksikvõimu edaspidine omavahelise võitluse väli sõjaväe pärast.[3]

«Pühamees» Rasputin.

Valitsuse moodustamise läbirääkimistes oli kummalgi poolel oma tähtsam nõudmine, mille varal kumbki lootis edaspidi võimu enda kätte kangutada. Duuma poolt nõudis P. Miljukov seks monarhia alalejätmist, sovett — sõjaväe viimist väljaspool teenistust tsiviilseisukorrale. Sovett surus oma nõudmise läbi, duuma aga pidi järele andma. Veel enamgi: ilma et oleks duumaga kokku leppinud, avaldas Peterburi sovett oma «käsu nr. 1», millega sõjavõim anti sõjaülemustelt soldatite komiteede kätte. Vähe oli revolutsioonidokumente, mis nii saatuslikku osa oleksid mänginud. «Neetud olgu inimene, kes selle rüvetise välja mõtles» — nii tähendas sellest oma päevikusse pärastine Kerenski vägede ülemjuhataja A. Verhovski[4]: «Mida mass ka teeks, ta

[1] «Mälestusi iseseisvuse võitluspäevilt», Tallinn, koguteos (edaspidi MIV), lk. 134—135.
[2] Suhhanov, N.: Zapiski o revoljutsii, Petrograd i Berlin (edaspidi Suhhanov), lk. 163.
[3] Ibid., lk. 173—183.
[4] Verhovski, A.: Rossija na Golgote, Petrograd 1918 (edaspidi Verhovski), lk. 71.

Veebruarirevolutsioon Petrogradis — rongkäik punaste lippudega, mille loosungites nõutakse maad ja vabadust, demokraatlikku vabariiki jne.

vajab tingimata ideed või ideekest, mis annaks tema tegudele ilusa põhjen-
duse. Nüüd on soovid pääseda distsipliini valjudest nõuetest ja raske sõja-
lise kohuse täitmisest saanud soldatite jaoks «vabadusvõitluse» kuju omade
ohvitseride vastu. Säärase abi eest on härrad Berliinis südamest tänulikud.
Vaevalt aga tänab selle eest Venemaa.»

Rahvusküsimusest ei olnud duuma ega soveti vahel peaaegu üldse juttu.
Sellest polnud kumbki huvitatud ja see lükati vaikselt edasi asutava kogu-
ni. Valitsuse 3/16. märtsi deklaratsioonis, mis sisaldas tema kokkulepet so-
vetiga, kõneldi ainult usuliste ja rahvuslikkude kitsenduste kaotamisest (p. 3).
Siiski pidi valitsus varsti ka kaugemale ulatuvaid samme astuma. 6/19.
märtsil anti Soomele tagasi tema põhiseadus, mis Nikolai II poolt oli muu-
detud. 17/30. märtsil tunnistati iseseisvaks Poola, kes tegelikult oli Saksa
vägede käes ja keda juba eelmises novembris olid Saksa ja Austria keiser
omalt poolt iseseisvaks kuulutanud.

See kõik tõstis lootusi ka teistes muurahvastes, eriti rinde
naabruses. 18. märtsil esitati vürst Lvovile Leedu rahvusnõu-
kogu soovid, et Leedu ühendataks ühiseks administratiivühikuks
ja seda valitsetaks Leedu enda elanikkude kaudu. Järgmisel
päeval loodi Peterburis Ukraina rahvusnõukogu ja vürst Lvovilt
nõuti ukraina keele sisseseadmist koolides ja kohtutes, Ukraina
kubermangu komissare ja ajutise valitsuse juures erikomissari
Ukraina asjade jaoks.[1]

---

1 Miljukov, P. N.: Istorija II russkoi revoljutsii, Sofia (edaspidi Miljukov, Istoria) I, lk. 65—66.

Teatraalne pilt revolutsiooni avaldustest 95. Krasnojarski polgus: polguülem plakateid kandvate sõdurite keskel. Plakatite sisuks: «Elagu üksmeel revolutsioonilises 95. Krasnojarski polgus» ja «Elagu vaba kodanik polkovnik Soloduhhin». (95. Krasnojarski polgu asukohaks enne sõda oli Tartu ja polgus teenis palju eestlasi.)

Eesti tegelaste esimeseks mureks pärast riigipööret oli organiseerumine. Tallinnas astusid kõigi eesti seltside esindajad 9. märtsil kokku Eesti liiduks, kelle esimeheks valitud O. Strandman sealsamas ühise programmiga formuleeris — Eesti autonoomia. Petrogradist tulnud riigiduuma liige dr. J. Raamot soovitas taktika suhtes oma programmi teostada võimalikult kohe, et pärastist tagasikiskumist asetada sündinud tõsiasjade ette.

Dr. J. Raamot oli revolutsioonipäevadel Petrogradis olnud Soome asjade komissari abi ja riigipanga komissar. Kui ta keisri troonilt lahkumist oli teatanud riigipanga peadirektorile Šipovile, oli see tõsiseks läinud ja risti ette lüües öelnud: «Seega algab Vene riigi lagunemine.» Seda pole Raamot siis uskunud.

Raamot oli peaminister Lvovile seletanud, et Baltimaa vajab viibimata omavalitsust. Lvov oli sellega nõustunud ja andnud Raamotile volituse asja koha peal läbi rääkida ning eelnõu valmistada.[1]

---

1 Ekla, J. Raamoti akt.

Samasugused Eesti liidud nagu Tallinnas tekkisid üle maa. õuna-Eestis jäid nende ülesanded 1915. a. loodud Põhja-Balti õjapõgenejatele abiandmise komiteede peale, kelle esimehele . Tõnissonile vürst Lvov oli veebruarirevolutsiooni järel lubaud Eesti omavalitsuse seadust toetada.[1]

Ühisest nõupidamisest 11.—13. märtsil Tartus võtsid osa õik Eesti maakonnad peale Saaremaa ning Eesti esindajad etrogradist. Ühel meelel pooldati autonoomiat, kuid poliitilise silmapilgu tõttu jäeti selle teostamine asutava kogu hooleks. Korralageduse ärahoidmiseks otsustati aga viibimata senise rüütelkonna maaomavalitsuse asemele uus luua demokraatlikel aluseil. Tallinna esindajad soovitasid Põhja- ja Lõuna-Eestit ühendada ja maaomavalitsuse aluseks võtta rüütelkonna landtagi kompetentsi. Tartu seisis sellele vastu: raske olevat praegu kogu Eestit ühest keskkohast juhtida, sest psühholoogiliselt ja majanduslikult erinevat Lõuna- ja Põhja-Eesti tublisti. Ka olevat landtagi kompetents liiga tume. J. Tõnisson soovitas Eesti omavalitsust nii korraldada, et ta mitte Vene siseministri, vaid otse ajutise valitsuse alla kuuluks; seks aga tuleks luua 2 kubermangu: Põhja- ja Lõuna-Eesti, kelle üle oleks ühine kindlkomissar erakordsete volitustega, alluvusega otse ajutisele alitsusele; komissari juures oleks maanõukogu. Lepiti kokku ompromissil: ühise maavalitsuse juures jääb Põhja-Liivimaa jutiselt administratiivselt iseseisvaks oma kubermangu aseomissariga.[2]

Vürst Lvov, Vene Ajutise Valitsuse esimene peaminister.

Arutati Soome valimisseadust, kuid aja võitmiseks võeti lihtam kord: üldised, kuid kaudsed valimised. 17. märtsil esitati elnõu ajutisele valitsusele, kes ta andis erikomisjoni kätte siseinistri abi B. M. Štšepkini eesistumisel ja Eesti esindajate r. J. Raamoti, J. Tõnissoni, P. Põllu, O. Strandmani ja Jüri ilmsi osavõtul.

[1] MIV, I, lk. 9.
[2] MIV, I, lk. 10; «Post.», 14. III 1917; «Tln. Teat.», 17. III 1917.

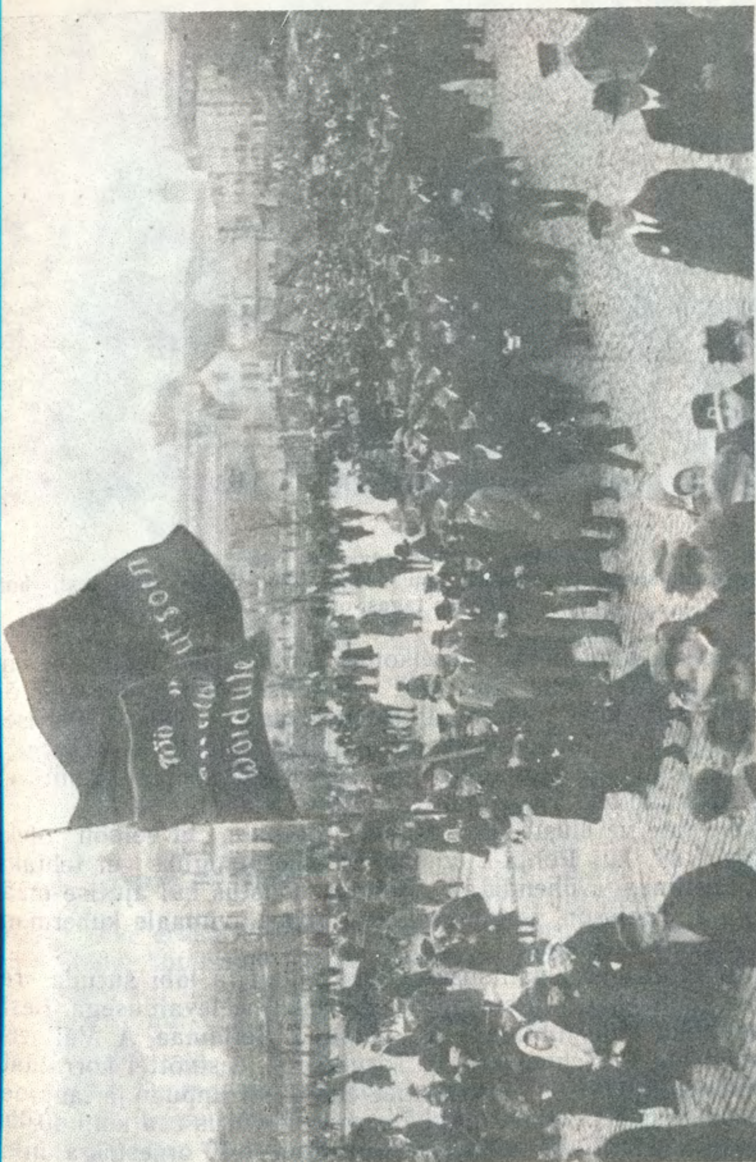
Revolutsiooni meeleavaldus Tallinnas.
Rühm revolutsioonilisi sõdureid, lipuloosung: Sureme vabaduse eest, kuid ei pöördu tagasi omavolile.

Štšepkin pani liiaks rüütelkonna landtagi kompetentsi, mis märksa avaram Vene semstvost ja ulatus seadusandlikkude õigusteni, eriti kubermangu alalise põhiseaduse väljatöötamisel. See kuuluvat autonoomia valda, igatahes otsustavat seda juba ette ära, kuna aga ajutine valitsus olevat autonoomia küsimused edasi lükanud asutava koguni.

Pikemate vaidluste järel möönis Štšepkin, et eelnõu oleks vastuvõetav, kui Põhja-Liivimaa erikubermanguks ei tehtaks, vaid Eestimaaga ühendataks. Sellega nõustus kui ajutise määrusega J. Tõnisson, tingimusel, et Põhja-Liivimaale kubermangu asekomissar jäetaks.[1]

Kui eelnõu veel valitsuses viibis, aidati ta läbi suruda «revolutsioonilisel teel» Petrogradi eestlaste meelevaldusega. Eesti vabariikliku liidu juhtide — K. Lutsu, J. Seljamaa, A. Vallneri, sõjaväelaste P. Schneideri, V. Tõrukese jt. eestvõttel korraldati revolutsiooni hälli — Tauria palee ette Eesti lippude ja lauludega paari versta pikkune rongkäik, millest võttis osa kuni 40 000 eestlast, neist 12—15 tuhat eesti sõjaväelast 30 orkestriga, üllatades pealinna oma hulga ja korraga. Imestuti: kes on need eestlased? Miks ei ole me neid varemini näinud?[2] Esimest korda kerkis revolutsioonilise Petrogradi ette rahvusküsimus. Eesti

[1] MIV, I, 57—58; «Post.», 27. III ja 6. IV 1917.
[2] «Kaja», Tallinna ajaleht (edaspidi «Kaja»), 8. IV 1927.

Revolutsiooni meeleavaldus Tallinnas.

õdurid tõstsid ta üles oma läikivate tääkide otsas, kantud revolutsiooni mesinädalate esimesest vaimustusest.

Osa võtsid kõik Petrogradi eestlased, peale väheste enamaste, kes takistuseks leidsid, et asjal olevat rahvuslik maik uures. «Meie ei taha kodanlastega kaasa minna!» Ettevalmistus-

koosolekutel hüüdsid nad koguni: «Maha Eesti! Meil pole Eestit vaja! Meie ei taha temast midagi teada!»[1] Nad avaldasid Petr. soveti «Izvestijas» kaebuse «kontrrevolutsioonilise meeleavalduse» vastu, mida pärast Kroonlinna eesti meriväelased relvastatult käisid õiendamas.[2]

Tauria palees esitasid meeleavaldajad ajutise valitsuse ja soveti asemikele oma nõudmised: Vene föderatsioon, rahvaste enesemääramine, Eesti osariigi korraldus Vene asutavalt kogult, sõja jätkamine ajaloolise vaenlasega, Eesti ajutise omavalitsuse eelnõu kinnitamine ja venestajate ametnikkude tagandamine. Sõjamehed omalt poolt avaldasid veel soovi kodumaa valimistest osa võtta.[3]

30. märtsil kinnitas Ajutine Valitsus Eesti omavalitsuse eelnõu mõnede tehniliste parandustega. Rohkem kui 50 aastat pärast Venemaa semstvo sisseseadmist oli seega Eesti viimaks saanud omavalitsuse, võites seda esimese muurahvana revolutsiooni mesinädalatel kiire rünnakuga.

---

1 «Pealinna Teataja», Petrograd (edaspidi «Peal. Teat.»), 23. III 1917.
2 Ibid., 6. IV.
3 Ibid., 23. III 1917.

Tuntud poliitikategelase ja ajakirjaniku Eduard Laamani populaarses laadis kirjutatud raamat eesti rahva võitlusest omariikluse eest ärkamisajast kuni Eesti Vabariigi sünnini.

Laduda antud 09. 90. Trükkida antud 03. 91. Tiraaž 40 000.
Trükipoognaid 12,0. Tell. nr. 2215.
Haapsalu Trükikoda, Haapsalu, Posti 30

EESTI ISESEISVUSE SÜND on unikaalne ühemehe teos eesti rahva visast võitlusest omariikluse eest ärkamisajast kuni Eesti Vabariigi sünnini.

EESTI ISESEISVUSE SÜND on kirjutatud populaarses stiilis — põnevad episoodid, unikaalsed fotod ja dokumendid.

EESTI ISESEISVUSE SÜNNI autor, tuntud ajakirjanik ja poliitikategelane EDUARD LAAMAN hukkus stalinlikus vangilaagris.

EESTI ISESEISVUSE SÜND ilmub vihikute kaupa 1991—1993. aasta jooksul, kokku 8 vihikut. Esimese vihiku ostjale järgmised vihikud garanteeritud.